

**Centrum pre historickú demografiu
a populačný vývoj Slovenska FiF UK v Bratislave**

Populačné štúdie Slovenska 10

Populačné štúdie Slovenska 10

MUZEOLÓGIA
A KULTÚRNE
DEDIČSTVO, o.z.

ISBN 978-80-89881-09-3

Centrum pre historickú demografiu a populačný vývoj Slovenska
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Populačné štúdie Slovenska 10

Bratislava 2017

**© Populačné štúdie Slovenska 10
(Studies in the Population of Slovakia 10)**

Zostavil/Editor: prof. PhDr. Pavol Tišliar, PhD.

Recenzenti/Reviewers: *Mgr. Juraj Janto, PhD.*
Mgr. Ľuboš Kačírke, PhD.

Proofreading: *Mgr. Slavomír Čéplö*

Štúdie/Papers: © *prof. PhDr. Marta Botíková, CSc.; Mgr. Zuzana Pešťanská, PhD.; Mgr. Eva Škorvanková, PhD.; Mgr. Terézia Šprochová; Mgr. Helena Tužinská, PhD.; Mgr. Michal Ubrín*

Center for Historical Demography and Population Development of Slovakia
Department of Ethnology and Museology
Department of General History
Faculty of Arts
Comenius University in Bratislava
Slovak Republic
Gondova 2
814 99 Bratislava

1. vydanie, Bratislava 2017

MUZEOLÓGIA
A KULTÚRNE
DEDIČSTVO, o.z.

Vydavateľ/Published:

© Muzeológia a kultúrne dedičstvo, o.z.

**v spolupráci s Centrom pre historickú demografiu a populačný vývoj Slovenska
Filozofickej fakulty UK v Bratislave**

Publikácia je výsledkom riešenia grantových úloh:

- MŠ SR VEGA č. 1/0113/17 „Populačná a rodinná politika na Slovensku v 20. a 21. storočí“.
- OP Výskum a vývoj pre dopytovo-orientovaný projekt: *Univerzitný vedecký park Univerzity Komenského v Bratislave*, ITMS 26240220086
- MŠ SR VEGA č.1/0421/17 „Symbolické reprezentácie nebezpečnosti“.
- MŠ SR VEGA 1/0035/14 „Reflexia telesnosti v životnom cykle ženy“

ISBN 978-80-89881-09-3

OBSAH

<i>Úvodom</i>	5
Terézia Šprochová: <i>Príprava na manželstvo na začiatku druhej polovice 19. storočia ako súčasť života ženy</i>	7
Eva Škorvanková: <i>Otázka regulácie pôrodnosti na stránkach ženskej komunistickej tlače na Slovensku</i>	17
Marta Botiková: <i>Ženy zo strednej vrstvy: Autobiografické pramene k spôsobu života v druhej tretine 20. storočia na Slovensku</i>	45
Michal Uhrin – Helena Tužinská: <i>Reprezentácie sexuálnej a emocionálnej nevery: antropologická perspektíva</i>	67
Zuzana Pešťanská: <i>Životný scenár a tehotenstvo: „Prečo som sa stala matkou“</i>	87

CONTENTS

<i>Introduction</i>	5
Terézia Šprochová: <i>Entering marriage in 19th century: A woman's perspective</i>	7
Eva Škorvanková: <i>Birth control in the women's communist press in Slovakia</i>	17
Marta Botiková: <i>Middle-class women. Autobiographical sources for the way of life in the second third of the 20th century in Slovakia</i>	45
Michal Uhrin – Helena Tužinská: <i>Representations of sexual and emotional infidelity: an anthropological erspective</i>	67
Zuzana Pešťanská: <i>Life script and pregnancy: "Becoming a mother"</i>	87

Úvodom...

Desiaty zväzok *Populačných štúdií Slovenska* nie je rovnako ako predchádzajúce zväzky viazaný na konkrétnu tému. Autori sa venovali viacerým oblastiam života spoločnosti, sobášnosťou, plodnosťou žien a životom rodiny. V publikovaných štúdiách prevláda etnologický, antropologický a historický prístup. Chronologicky sa príspevky dotýkajú 19. a 20. storočia, no rovnako aj súčasnosti.

Prípravou ženy na manželstvo sa vo svojej štúdiu zaoberala Terézia Šprochová. Dopĺňa tak svoj predchádzajúci výskum charakterizujúci každodenný život ženy v spoločnosti v 19. storočí na Slovensku.

Eva Škorvanková sa venovala regulácii pôrodnosti na Slovensku v ženských komunistických periodikách v 20. rokoch 20. storočia. Analyzovala názory na reguláciu plodnosti u žien pochádzajúcich zväčša z nižších sociálnych skupín medzivojnového Slovenska.

Marta Botiková istým spôsobom nadväzuje rovnako na svoj dlhoročný výskum, v ktorom sa v minulosti venovala životu roľníckej a neroľníckej rodiny. Vo svojom príspevku sa zaoberala ženami strednej vrstvy spoločnosti, ktoré žili v druhej tretine 20. storočia. Všímal sa ich prácu (zamestnanie), rodinné vzťahy, sociálne postavenie, vzdelanie, rekreačné aktivity.

Michal Uhrín a Helena Tužinská hodnotili z antropologického hľadiska postoje mužov a žien voči emocionálnej a sexuálnej nevere a žiarlivosti.

Zuzana Pešťanská využila vo svojom príspevku širší terénny výskum realizovaný medzi ženami-matkami, v ktorom interpretovala reprodukčné správanie žien na Slovensku prostredníctvom naratívnej analýzy a metódy životný scenár.

Príspevky sú výsledkom viacerých grantových úloh, ktorých riešiteľom je Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave (MŠ SR VEGA č. 1/0113/17 „*Populačná a rodinná politika na Slovensku v 20. a 21. storočí*“, OP Výskum a vývoj pre dopytovo-orientovaný projekt: *Univerzitný vedecký park Univerzity Komenského v Bratislave*, ITMS 26240220086, MŠ SR VEGA č.1/0421/17 „*Symbolické reprezentácie nebezpečenstva*“ a MŠ SR VEGA 1/0035/14 „*Reflexia telesnosti v životnom cykle ženy*“).

Osobitne sa chcem poďakovať recenzentom, Jurajovi Jantovi a Ľubošovi Kačirkovi, za ich rady, pripomienky a pomoc pri zostavení tohto zväzku *Populačných štúdií Slovenska*.

Príprava na manželstvo na začiatku druhej polovice 19. storočia ako súčasť života ženy¹

Terézia Šprochová

Mgr. Terézia Šprochová
Comenius University in Bratislava
Faculty of Arts
Department of Ethnology and Museology
Katedra etnológie a muzeológie
Gondova 2
814 99 Bratislava
Slovakia
e-mail: larette8@gmail.com

Populačné štúdie Slovenska 10 : 7-16

Entering marriage in 19th century: A woman's perspective

For 19th-century women, marriage was an institution that provided them with fulfillment and largely freed them from the confines of social conventions. This paper provides a detailed description of the process young people underwent before and upon entering marriage in the 19th century, including accounts of their expectations and duties. The latter were dictated by the church, as the only institution performing marriage; the entire process, including the pre-marital education and preparation, was overseen by the parish priest.

Key words: women, 19th century, marriage, preparation for marriage, wedding rite

Žena si za svoj život prešla troma stavmi. Prvý z nich, spoločnosťou najžiadanejší a kresťanstvom najospevovanejší bol stav panenský. Ten sa síce považoval za najčistejší, ale nikto ženu nenútil v ňom ostať po celý život. Druhým bol stav manželský, do ktorého sa rozhodla sama vstúpiť a dobrovoľne sa tak vzdala panenstva. Po smrti manžela sa stávala vdovou, teda vstupovala do stavu vdovského. Vo všetkých stavoch však treba rozlišovať čistotu a panenskú čistotu, zatiaľ čo druhá menovaná súvisela len so sexuálnymi skúsenosťami, prvá bola spojená s akousi čistotou duševnou a s mravným vychovaním ženy, preto si ju mohla zachovať počas všetkých troch stavov, teda aj v manželstve.² Práve manželstvo sa stalo pre ženu najdôležitejším obdobím jej života, keďže sa v ňom mohla plne realizovať. Predstavovalo inštitúciu, pre ktorú bolo v tomto období charakteristické, že zväzok vznikol medzi dvoma takmer neznámymi osobami a kompetentní varovali oboch

¹ Príspevok je výsledkom riešenia projektu MŠ SR VEGA č. 1/0113/17 „Populačná a rodinná politika na Slovensku v 20. a 21. storočí“.

² HULJAK, Jozef. Prípravovanie do stavu manželského. In: *Poklady kazat. rečníctva*. II., sv. 4. s. 55-59.

Ľuďí vstupujúcich do manželstva a prosili ich o opatrnosť.³ Najprimárnejšou vlastnosťou dobového manželstva bola jeho nerozlučiteľnosť. Ak sa raz dvaja rozhodli vstúpiť do manželstva, tento zväzok mal trvať až po smrť jedného z účastníkov.⁴ Podľa dobovej príručky pre manželov bolo manželstvo pevnejším zväzkom ako je zväzok medzi súrodencami alebo ako zväzok medzi dieťaťom a rodičom, pretože človek, či už muž alebo žena, odchádzali z rodičovského domu, aby spojili svoj život s druhým človekom a potom sa celý život venovali len im.⁵ Rovnaký názor na manželstvo odznel v roku 1861, kedy manželstvo reprezentovalo: „*spojenie o mnoho tuššie nad to, ktoré je medzi rodičmi a deťmi, ponevác musí človek opustiť rodičov a držať sa manželky svojej, spojenie nerozviazateľné, ponevác ho Bob sám učmil a potvrdil... je spojenie muža a ženy, učinené medzi takými osobami, ktoré sú zákonne k tomu síce, skrz ktoré spojenie oni zviazaní bývajú, aby v ňom až do smrti zotrvali*“⁶ Nerozlučiteľnosť manželstva sa mohla naštrbiť len v niektorých, veľmi výnimočných prípadoch, kedy jednému z manželov bola priznaná nevera, alebo bol jeden voči druhému fyzicky násilný, vtedy mohli manželia pristúpiť k „*rozlúčeniu od stola, od lože a od spolubýdlenia*“, avšak len po riadnom prešetrení a vyhlásení duchovnej vrchnosti. Ako náhle sa príčina, pre ktorú sa manželia odlúčili, vyriešila alebo odstránila, mali sa obaja manželia naspäť vrátiť k sebe do spoločného príbytku. V tom prípade, ak by sa jeden z manželov dopustil odlúčenia bez súhlasu duchovenstva, spáchal by ťažký hriech a musel sa vrátiť k manželovi/manželke.⁷

Druhou charakteristikou manželstva v dobových príručkách je jeho dobrovoľnosť. Tá musela byť na oboch stranách a súhlas k manželstvu musí byť daný v prítomnosti, nie v budúcnosti a to hlavne kvôli hrozbe nenaplnených sľubov. Súhlas skoro-manželov k sobášu musel byť teda dobrovoľný, súhlas dávajúci si musel uvedomovať mieru svojho konania a nesmel byť k tomu prinútený, toto povolenie nemohol dávať v opilstve, nesmel byť k tomu násilne nútený, lebo by mohlo byť neskôr manželstvo vyhlásené za neplatné.⁸

Manželstvo predstavovalo a doposiaľ predstavuje u kresťanskej časti populácie jednu zo siedmich sviatostí, ktorú sprevádzali tri úkony, ktoré jej sviatosť dokladovali. Po prvé to bolo tzv. viditeľné znamenie, sľub, ktorý si dávali manželia pri obrade počas podaní rúk a kňaz im ruky prekryl štólou a následne im udelil požehnanie. Za druhé ide o tzv. neviditeľnú milosť, vďaka ktorej mohli manželia svoje povinnosti verne plniť, zotrvať v manželstve až do smrti a vychovať svoje

³ O sviatosti stavu manželského, kázeň na 19. nedeľu po Sv. Duchu. In: RADLINSKÝ, Andrej. *Poklady kazateľného rečníctva*. 1861. zv. XX., s. 255.

⁴ O príprave k manželskému stavu - kázeň na 22. Nedeľu po Sv. Duchu. In: In: RADLINSKÝ, Andrej. *Poklady kazateľného rečníctva*. 1864. zv. XXI. s. 1-10.

⁵ HULJAK, Jozef. *Prípravovanie do stavu...*, c.d.

⁶ O sviatosti stavu manželského..., c.d.

⁷ HULJAK, Jozef. *Prípravovanie do stavu...*, c.d.

⁸ O sviatosti stavu manželského..., c.d.

deti v kresťanstve. A tretím dokladom o sviatosti manželstva je jeho ustanovenie od Boha, spomínané v Biblii. Manželstvo je teda pre náboženskú verejnosť „stav svätý“, preto aj kňazi, ktorí oddávali jednotlivé páry mali venovať zvýšenú pozornosť výchove a vzdelaniu mladých ľudí vstupujúcich do manželstva ohľadom ich povinností a cieľov, ktoré by malo „*zdravé manželstvo*“ dosiahnuť.⁹ Na prípravu slúžili príručky pre snúbencov, ktoré sa v bodoch zhodovali, ale mierne sa rozchádzajú v poslednom, zatiaľ čo Jozef Hujlak tvrdí, že hlavným cieľom manželstva je v prvom rade, samozrejme, rozmnožovanie a výchova detí, druhým cieľom manželstva je „*spoločné tovaríšstvo manželov*“, čo v prenesenom význame znamená staranie sa o seba a dopĺňanie sa pri plnení si rodinných a životných povinností: „*manželova povinnosť teda, je starať sa, kde, odkiaľ a ako zaopatrí, čo je potrebné k vyživeniu manželky, detí a čeliadky. Manželkina starosť ale je, aby, čo sa zohospodári, bolo zachránené, a podľa vôle manžela na potreby vynaložené.*“ Tretí cieľ predstavuje stráňenie sa všetkých iných, „*necnostných žiadostí*“ a nasmerovanie človeka na správnu cestu.¹⁰ Autor kázne *O sviatosti stavu manželského* tvrdí, že najdôležitejším cieľom manželstva teda bolo plodenie detí, nielen s tým úmyslom, aby dedili a rozširovali statky po svojich rodičoch, ale aj preto, aby rozširovali rodinu. Nutné podotknúť, že proti tomuto cieľu manželstva sa viac stavali ženy, ktoré žiadali, aj keď boli vydaté, aby ostali bezdetnými, prípadne nemali mnohopočetné rodiny. Pomocou liekov, ľudových nápojov bránili počatiu, prípadne vďaka domácim radám a poverám sa diet'at'a zbavili. Druhým cieľom manželstva bolo, aby obaja manželia našli pomocnú ruku jeden v druhom, či už v domácich prácach, starostiach alebo v starobe. Tretí cieľ znamenal vyventilovanie telesných žiadostí ľudí, pretože práve manželstvo malo byť inštitúciou, kde sa tieto „*briechy nečistoty*“ tolerovali.¹¹

Aj napriek týmto menším rozdielom sa obe príručky zhodli v tom, že z manželstva by mali vychádzať tri „*dobré veci*“. Prvou dobrou vecou sú deti, ktoré sú „*dobrymi*“ pre rodičov, ale fungovalo to aj na opak, že rodičia a teda manželia sú „*dobrymi*“ pre deti. Druhou dobrou vecou, ktorá vychádza z manželstva je vernosť, ktorú si sľúbili pri sobáši. Poslednou dobrou vecou vyplývajúcou z manželstva je „*svätobylosť*“, čo v prenesenom význame znamenalo, že manželstvo - sobáš v kostole je jednou zo sviatostí, ktorú ustanovil Ježiš Kristus, a vďaka jeho prítomnosti si mali manželia zachovávať vernosť a úctu, jeden muž by mal mať iba jednu ženu za zákonnú manželku, s ktorou musí ostať aj keď v manželstve nastanú komplikácie: „*manželi teda ináč nemôžu byť rozviazaní, okrem skrze smrť. Oni sa nemôžu rozlúčiť, lebo sú jedno telo, lebo sľúbili, že sa až do smrti neopustia ... tedy musia až do smrti žiť*“

⁹ HULJAK, Jozef. Pripravovanie do stavu..., c.d., s. 18.

¹⁰ HULJAK, Jozef. Pripravovanie do stavu..., c.d.

¹¹ O sviatosti stavu manželského..., c.d.

*nerozdvojiteľne... nerozluční máte byť v láske, vo vernosti, cvičení detí, v prácach a potrebách pre pomoc, v zármutku pre potešenie.*¹²

Pri vstupovaní do manželstva museli mať mladí ľudia na mysli štyri skutočnosti, po prvé pridržať sa myšlienky dobrovoľného vstupu do manželstva, ktorý bol podporený myšlienkou, že ak sa nevydám/neožením nebudem sa mať dobre v živote, čiže akási spoločenská povinnosť. Za druhé naplňovanie manželskej povinnosti v zmysle plodenia a rodenia detí, zabezpečiť im kresťanskú výchovu. Tretí bod hovorí o sebaovládaní a stránení sa „nehanebných myšlienok a skutkov“ počas celého trvania manželstva umocnený štvrtým bodom, ktorý hovorí o poskytnutí pomoci práve v takýchto časoch.¹³ Autor kázne *O príprave k manželskému stavu* tiež varoval mladých ľudí, aby nevstupovali do manželstva kvôli peniazom, pretože také manželstvá bývajú zväčša nešťastné. Ďalším bodom kňaz vystríha mladomanželov, aby nevstupovali do manželstva len na základe vonkajšej krásy.¹⁴ Túto myšlienku podporuje aj tvrdenie v divadelnej hre s názvom *Pod čepcom*, v ktorej krása mladej ženy mala poslúžiť ako magnet na pripútanie si manžela: „*ja chcejúc, nechcejúc, tieto nebeské dary ozdobiť musím*“.¹⁵ Preto okrem vonkajšej krásy mali muži u žien hľadať aj iné, omnoho dôležitejšie cnosti, ako napríklad: „*zdáľiž je osoba tichá, pokorná, úctivá, čistá, hanblivá, či pozná modlitbu, prímánie svätých sviatostí a samotnosť miluje, či je robotná, či pokojne medzi svojimi žije a či svojich rodičov ctí.*“ Taká manželka bola naozaj ozdobou každého domu. Dievčatá si mali dávať pozor na podobné vlastnosti, v niektorých bodoch sa mierne odlišujúce: „*či je v spoločnosti striezlivý a múdry, v rečiach a skutkoch hanblivý a čistý, či prácu svojho stavu miluje, či je ústivý naproti rodičom a starším, či je tichý, a pokoj milujúci.*“¹⁶

Vďaka opatrnosti, ktorú odporúčajú na svojich stránkach príručky a kázne, si malo mladé dievča v prípade sľubného zasnúbenia ísť po radu svojej matke, ak si nebola istá. Jej matka bola skúsená a vedela omnoho viac ako mladá nevesta, preto jej mohla dať radu, či si daného vziať alebo nie. Tá mala síce dôležité slovo v otázke vhodnosti nápadníka pre jej dcéru a, aj keď tá mala tiež istú právomoc vybrať si manžela, ak bola vekovo na to spôsobilá a nebola už viac v područí svojich rodičov a mohla sa rozhodovať sama, aj tak bol súhlas rodičov viac ako žiadaný: „*aj vy dospelí synovia a dcéry nevstupujte nikdy do stavu manželského bez vedomia a privolenia rodičov vašich.*“ v rozpore s predchádzajúcim nájdeme v literatúre aj myšlienku, že rodičia mali nechať svoje deti vybrať si samé svojich partnerov, pretože nasilu „zlepené“ manželstvo nie je dobrým začiatkom spoločného života. Príručka nachádza východisko pre rodičov v modlitbe, za to, aby si ich dieťa našlo vhodného partnera a oni nemuseli zasahovať a modlitbe ich detí, za to, aby si

¹² O sviatosti stavu manželského..., c.d.; HULJAK, Jozef. Prípravovanie do stavu..., c.d.

¹³ O príprave k manželskému stavu..., c.d., s. 1-10.

¹⁴ Tamže.

¹⁵ PAULINY-TOTH, Viliam. Pod čepcom. In: *Národné noviny*. III. 1872, č.111.

¹⁶ O príprave k manželskému stavu..., c.d., s. 1-10.

našli partnera, ktorý bude vyhovovať im aj rodičom.¹⁷ Napriek týmto radám a odporúčaniam bola skutočnosť úplne iná. V snahe vydat' dcéru matka dôverne s dcérou spolupracovala. Spolu tvorili duo, ktoré malo nájsť a rozhodnúť koho si dcéra vezme a kto je pre ňu vhodný. Častokrát matka povzbudzovala svoju dcéru vo vzťahu k mužovi, ktorý nemal o ňu záujem, ale matka to naďalej prehánala so snahou: „*mamka už dvere sama otvorila a vzácneho host'a do chýžji uviedla, a ani sa poklonit' nestíhob, už mu sama klobúk odňala a odložila - hádam aby neušiel - a slečna dcéra už stoličku podávala. Všetko to šlo ako po stroji.*“ Pri takýchto návštevách sa spoločnosť nevyhla konverzácii, pri nej rozprával muž a žena v snahe zapáčiť sa mu len prikyvovala, alebo rozprávala matka, aby vychválila svoju dcéru pred očami nápadníka, tá pri tom len sedela a poslušne počúvala o čom sa rozprávajú: „*čo je matka v stave pre dcéru svoju obetovať, to vidíme, ani lubat' si nepokladá za brieč - nie! Len keď ona ku šťastiu jej dcéry poslúžiť môže.*“¹⁸ Ako už bolo spomenuté, matka nemala nútiť násilne svoju dcéru do manželstva, aby nebola príčinou jej nešťastného manželstva, jej právomoc siahala len po poskytnutí rady, napomenutí alebo danie výstrahy pred nevhodnosťou partnera pre dcéru. Preto aj príručky o príprave do manželstva obhajovali právo rodičov hovoriť do výberu manžela/ky pre svoje dieťa a podporovali to Svätým písmom, kde sa spomína práve toto právo rodičov nad deťmi. Údajne dieťa nie je schopné predvídať šťastie alebo nešťastie s druhou polovičkou a práve to by mali predniesť rodičia. Vo väčšine prípadov to bol otec, kto rozhodoval, za koho sa jeho dcéra vydá, obzvlášť v prípade lepšie finančne zabezpečených rodín. Matka v tejto záležitosti mala akúsi dozornú úlohu, s dcérou sa dohodla a vybrali možného kandidáta, nakoniec ešte vždy tu bol otec, ktorý celý ceremoniál musel schváliť.¹⁹

Ak mal muž o ženu naozaj záujem a chcel si ju vziať, musel urobiť prvý krok. Ako bolo už spomenuté, nevestu si vždy pýtal od rodičov, od matky, ktorá ho mala poznať a otca, ktorý musel dať zvolenie, až potom sa k situácii mohla vyjadriť dievčina: „*bol nedeľa, Janko pripravil sa do najkrajších svojich šiat, a šiel do panského domu. Pani privítala ho srdečne, a Janko predniesol žiadosť svoju z počiatku nesmelo, ostýchave, ale vidiac, že ho pani pokojne, ba radšej s úsmechom na tvári poslúcha, dodal si smelosti. - Ja budem rada - odpovedá pani - jestli len privolí Marienka. Idem hneď ku nej, prednesiem jej vašu žiadosť, počkajte ma tu, aby ste zvedeli jej odpoveď.*“²⁰ Pred samotným pýtaním nevesty tu existovalo ešte jedno povolenie, ktoré musel ženích mať pred tým, ako sa zasnúbil. Povolenie od rodičov na vstup do manželstva podľa kresťanského kánonu musia mať synovia, ktorí sa bez neho nemohli oženiť so žiadnou ženou.²¹ Okrem spomínaných obmedzení badať pri vydaji ešte jedno spoločenské pravidlo medzi

¹⁷ Kázeň na 21. nedeľu po Sv. Duchu. In: RADLINSKÝ, Andrej. *Poklady kazateľného rečníctva*. 1861. zv. XX. s. 270.

¹⁸ Ani čert nevymyslí, čo žena má v svojej mysli. In: *Černokaňazník*. II. 1862, č. 6.

¹⁹ D. M. B. Neústupný. In: *Černokaňazník*. IV. 1864, č. 4-6.

²⁰ DANILOVIČ, M. Tvrdohlavá mladucha. In: *Národný hlásnik*. I. 1868, č. 2.

²¹ HULJAK, Jozef. Pripravovanie do stavu..., c.d., s. 82-86.

sestrami, prípadne kamarátkami. Vydávali sa podľa veku, prvá najstaršia, potom druhá najstaršia, a tak ďalej až po najmladšiu. Ak sa však stalo, že sa mladšia vydala skôr ako jej staršia známa alebo príbuzná, nebolo to ničím príjemným pre ňu a stala sa centrom miestnych žartov: „*panna je mrzutá, keď sa mladšia od nej kamarátka vydá - a ona až po nej, mrzutejšia ale, keď jej bežia časy, a sa žiaden ženích k nej ešte neblási.*“²²

Príručky odporúčali vstupovať do manželstva ľudom, ktorí sú rovnakého pôvodu a rovnakého postavenia: „*skorej sa tam dobre vodí, kde rovné osoby vstupujú do manželstva.*“ V čom spočíva spomínaná rovnosť? V prvom rade vo viere. Teda kresťan si nemal brať neveriacu osobu, aby ho náhodou neodviedla od kresťanskej viery. Druhá rovnosť spočívala vo veku, aby do manželstva vstupovali osoby rovnakého veku. Tretia rovnosť sa týka postavenia v spoločnosti a majetku, aby sa žena nevyvyšovala nad muža, a aby muž neprekračoval svoje práva voči žene.²³ „*Obecne by som jak mužským tak ženským radil, aby pre samé peniaze nikdy do stavu manželského nevstupovali, obzvlášte neradím mužovi ženu si vziať, ktorá mu väčší statok prináša, nežli on má.... lebo muž, ktorý ma všetko od ženy, a skrz ňu bohatým ostal, má sa čoho obávať, že mu ona bude svojim časom neposlušná, a proti zriadeniu božskému bude chcieť nad mužom i nad celým domom panovať.*“²⁴ Štvrtá rovnosť je opísaná ako „*rovnosť v napomáhaní, v prácach a trpezlivosti znášania obapoblavných krehkostí*“. Čo znamenalo toleranciu svojich chýb a jej rovnakú hladinu u oboch manželov, teda čo bolo odpustené manželke, by malo byť odpustené aj manželovi a v tichosti pretrpené, bez zbytočného prilievania oleja do ohňa.²⁵

Ceremonie pri sobáší

Oddanky sa považovali ako prvý krok do stavu manželského: „*Všetko čo činia sľúbenci v ohlade manželstva pred oddankami, môže záležať v modlitbe, v pôste, v pobožnom rozmyšľaní o svojom budúcom stave, v úprimnej rade rodičov, priateľov a dobre prajúcich.*“ Vykonávali sa v prítomnosti svedkov a rodičov, niekedy aj v prítomnosti viacerých príslušníkov rodiny. V tento čas, jeden z prítomných čítali alebo recitovali z Písma svätého niečo o manželstve, aby si snúbenci uvedomovali dôležitosť a vážnosť situácie. Základom oddaniek je, aby si obaja snúbenci verejne a dobrovoľne prejavili city a prisľúbili vstup do manželstva. Snúbenci dávajú dary jeden druhému a svoje sľuby spečatili bozkom. Čas medzi oddankami a sobášom mali stráviť manželia v rozjímaní a modlitbe.²⁶

Hneď po oddankách mali oznámiť svoj úmysel farárovi. To sa malo diať oficiálne a v prítomnosti svedkov. Tu mali dokázať farárovi, že ich úmysel je čistý, a ani jeden z prítomných, či už snúbencov alebo svedkov, nevie o nijakej vážnej

²² Ani čert nevymyslí..., c.d.

²³ HULJAK, Jozef. Prípravovanie do stavu..., c.d., s. 72-76.

²⁴ O príprave k manželskému stavu..., c.d., s. 1-10.

²⁵ HULJAK, Jozef. Prípravovanie do stavu..., c.d., s. 72-76.

²⁶ Tamže.

skutočnosti, ktorá by mohla prekaziť ich úmysel. Až po tomto „nahlásení sa“ nasledovali už známejšie ohlášky, ktoré sa konali v kostole, kde obaja bývali. Ak boli z rozdielnych farností, tak v každej z nich. Ohlášky trvali tri nedele alebo sviatky, tak aby vtedy bolo v kostole prítomných čo najviac ľudí a boli upovedomení, že ten s tou sa chcú zosobášiť a ak by vedeli o hocakej prekážke boli povinní ju oznámiť. V prípade, ak bol ženích z inej farnosti, musel po skončených ohláškach doniesť tlačivo – súhlas kňaza s tým, že sa môže oženiť.²⁷

Ďalej slúži čas pred svadbou najmä pre snúbencov, aby si vedeli predstaviť, aký život ich odteraz mal čakať. Tu zohrali najdôležitejšiu úlohu rodičia, ktorí mali svojim deťom vysvetliť, čo obnáša vstup do manželstva a na čo všetko sa museli pripraviť. Taktiež v období ohlášok sa mali snúbenci dostaviť k farárovi na „*vynaučovanie o stavu manželskom*.“²⁸ V *Katolíckych novinách* v roku 1851 sa objavil článok s názvom *Pravý ženích*, v ktorom autor spomína veľa nešťastných manželstiev, ktoré v tomto čase existovali a dával to za vinu najmä nepripravenosti snúbencov pri vstupe do manželstva. Preto samotný autor nabáda snúbencov, aby pred svadbou nepodcenili situáciu, absolvovali cirkevné cvičenia svedomito a celotýždňovú návštevu kostola každý deň, a hlavne sa zúčastnili svätej omše.²⁹ Obraz o ženskej nepripravenosti a nevedomosti, čo manželstvo naozaj znamená opísal Viliam Paulíny-Tóth v poviedke *Pod Čepcom*, kde dievča myslí na len na vydaj a od malička je k tejto myšlienke vychovávaná: „*Ach ty môj milý pane Bože! Čo tí mužskí všetko potrebujú, prv lež na to najdôležitejšie, totižto na ženbu, pomysliet môžu? To my ženské nepotrebujeme toľko no, jednu vec - s ktorou spojený je titul „panej“ a po ktorej tisíce a tisíco-tisíce svobodných dievčat túžia a hlboko vzdychajú - čepiec som si už dávno kúpila*.“³⁰

Okrem oddaniek a ohlášiek boli obaja mladomanželia povinní pred vstupom do manželstva absolvovať svätú spoveď, aby pred oltár predstúpili čistí a v takom istom stave vstúpili do manželstva. Spoveď zákonite nemusel vykonať kňaz, ktorý mladú dvojicu mal oddávať, tí mu len museli priniesť potvrdenie o jej vykonaní.³¹

Ak snúbenci splnili všetky predchádzajúce body mohlo sa pristúpiť k samotnej svadbe. Počas začiatku ceremoniálu vedie k oltáru mladú nevestu jej rodina, na znak toho, že ešte stále patrí do ich rodiny. Po skončení obradu ju z kostola vyvádzali ženíchovi družbovia na znak, že už patrila k nemu, že prestúpila do jeho rodiny.³² Rodičia mali byť pri sobáši prítomní preto, aby sa dokázalo, že sa všetko deje s ich vedomím a súhlasom. Väčšinou boli snúbenci ozdobení vencami, ktoré malo byť znakom panenskej čistoty a nevinnosti. Podobný veniec mali počas obradu

²⁷ Tamže.

²⁸ HULJAK, Jozef. Pripravovanie do stavu..., c.d., s.94-99.

²⁹ Pravý ženích. In: *Katolícke noviny*. III. 1851, č. 4.

³⁰ PAULINY-TOTH, Viliam. Pod čepcom..., c.d.

³¹ O príprave k manželskému stavu - kázeň na 23. Nedeľu po Sv. Duchu. In: RADLINSKÝ, Andrej. *Poklady kazateľného rečníctva*. 1864. zv. XXI. s.10-19.

³² HULJAK, Jozef. Pripravovanie do stavu..., c.d., s. 116.

priniest' na oltár, aby aj v manželstve žili v čistote a vernej láske. Keď už sa všetci hostia usadili, pristúpil pred oltár muž spolu so svojimi dvoma svedkami, každým z jednej strany, aby pri sobáši všetko počuli a videli, aby mohli podať svedectvo. Potom príde nevesta a postavila sa po ľavom boku muža, pretože Eva vznikla z ľavého boku Adama, ale aj preto, že žena je mužovi v manželských záležitostiach vždy po pravici, čo znamenalo prednejšie a vhodnejšie miesto.³³ Následne sa začali ceremónie, ktoré patrili k samotnej svadbe. Jedným z najdôležitejších, je podanie si rúk mladomanželov, ktoré následne kňaz vykonávajúci obrad previaže štólou ako symbol pevnosti zväzku a zároveň požehnanie z jeho strany. Týmto podaním ruky si mladomanželia sľubujú, že obaja si budú plniť tie povinnosti, ktoré im v rodine prislúchajú. Prednesené sľuby boli klasickými frázami, ktoré poznáme do dnes. Ešte pred tým si mladomanželia pri oltári vymieňali prstene, ktoré pred sobášom kňaz posvätil, a mladomanželia si ich navzájom nasťrkajú na štvrtý prst, lebo podľa tradície žila, ktorá končí v prstenníku ide od srdca.. Prstienky si navliekali na pravú ruku, nie na ľavú. Znamenali vernosť, ktorú si obaja sľúbili, symbolický kruh bez konca a kraja predstavuje nerozlučiteľnosť manželstva. Poslednou ceremóniou pri svadbe je prisaha oboch mladomanželov. Po vykonaní obradu bývali mladomanželia ešte pokropení svätenou vodou.³⁴

Po vstupe do manželstva kňaz radil, aby prvé tri dni mladomanželia nespečat'ovali svoj stav, ale až po uplynutí tejto doby sa rozhodli tak urobiť. Podľa jeho mienky bol dôvod taký, že ľudia, ktorí sa rozhodli vstúpiť do manželstva a po prvé tri dni sa vyhli sexuálnemu styku, sa naozaj brali z lásky a nie len preto, aby styk mohli legitimizovať.³⁵ Hneď po svadbe si mal ženích svoju nevestu odvieť domov a v tichosti osláviť svoju svadbu, pretože: „*svadby terajšie sú jedna prostopášnosť a opravdová skazka pre ľudí, na ktoré sa bohatí aj chudobní často za celé týždne s peniazmi, zbytočným pečivom a s nápojom po predku chystajúť*“. Počas svadby a hlavne na jej oslavách bol najčastejší čas, kedy mladé panny „zhrešili“, najmä kvôli zábave, uvoľnenej atmosfére a alkoholu. Preto by sa mali snúbenci a ich rodičia strániť veľkých osláv, ktoré jednak išli do peňazí a finančne si to mnohé rodiny nemohli ani dovoliť, a na druhú stranu ich kňazi označovali ako „*Sodomu a Gomoru*“. Apelovali na rodičov, ale aj na snúbencov, aby chystali len malé svadby, aby na ne pozývali len rodinu a najbližší okruh známych a vyvarovali sa tak bujarému veseliu.³⁶

Sviatosť manželskú mohol vysluhovať len kňaz, teda farár, ktorý pomáhal budúcim mladomanželom v príprave na sobáš, prípadne mohol požiadať

³³ Ceremónie pri sobáši. In: *Katolícke noviny*. III. 1851, II. Polrok, č. 13.

³⁴ Tamže.; HULJAK, Jozef. Prípravovanie do stavu..., c.d., s.175-184.

³⁵ O príprave k manželskému stavu - kázeň na 23. nedeľu..., c.d., s.10-19.

³⁶ ŠOLTĚS, Ondrej. Swéwolné swatebné wýstupky a nowé bez útrat weselie. In: *Katolícke noviny*. II. 1851, č. 18.

o zastupovanie iného kňaza, ale nikto iný nesmel sobášiť.³⁷ Povinnosti cirkvi pri vstupe snúbencov do stavu manželského boli omnoho komplikovanejšie. Cirkev v osobe kňaza mala dozerat' nad zasnúbením sa manželského páru, vzdelanie a následné preskúšanie manželského páru v otázke podmienok manželstva, oddialenie ohlások za účelom bližšieho preskúmania zasnúbenej dvojice, doplňujúce vyučovanie nad rámec hodín a následný sobáš, ako znak zakončenia procesu prípravy na manželstvo. Cirkev mala dbať na zasnúbenie najmä z dôvodu „*aké zasnúbenie, také manželstvo*“, preto mal kňaz dať pozor, aby zasnúbenie prebehlo podľa pravidiel, a aby už pri ňom bolo prítomné „Božie slovo“. Vzdelanie zo strany kňaza spočívalo v jeho aktívnej zainteresovanosti pri príprave na manželstvo, nie len, že sa mal postarať o literatúru, ktorú si mali snúbenci naštudovať, ale viedol aj stretnutia na ktorých ich mal preskúšavať, spoločne sa modlili za úspech tohto manželstva a spoločne sa dohodli na ohláškach. Oddialenie ohlások väčšinou robil kňaz, aby preskúmal či do manželstva vstupujúca dvojica sa k sebe naozaj hodí, resp. prišiel na pádny dôvod, prečo by sa nemali sobášiť a sám chcel preskúmať okolnosti a vyvodit' záver, či sa aj napriek tomuto problému mohla dvojica vziať. Autor týchto cirkevných povinností uvádza jeden dôvod ako príklad, keď si muž z opileckej rodiny bral dievča lepších pomerov. Kňaz tak odložil ohlášky zvyčajne na dva alebo tri týždne, počas ktorých mali snúbenci navštevovať faru a spoločne s kňazom „rozjímať a modlit' sa“. Ak kňaz spozoroval zlepšenie alebo napravenie preskúmvanej situácie, ohlášky povolil. Doplňujúce vzdelanie malo obsahovať hodiny nie len o povinnosti manželov, ale aj o kresťanskej náuke, tak aby ich mohli ďalej predat' svoji deťom. Snúbenci sa tu dozvedeli, že manželstvo je nerozlučiteľné, čo je úlohou muža a ženy, naučili sa základy o živote Krista a počiatkoch cirkvi. Kňaz tiež určil čas, kedy snúbencov podrobí malej skúške, ktorá bude obsahovať nadobudnuté vedomosti z ich hodín. Túto skúšku absolvujú snúbenci v katolíckej viere, v evanjelickej museli snúbenci poznať obsah menšieho katechizmu Lutherovho, ak ho nepoznali, ohlášky sa musia odložiť, dokiaľ sa nedovzdělali.³⁸

Zoznam prameňov a literatúry (References)

- Ani čert nevymyslí, čo žena má v svojej mysli. In: *Černokňazník*. II. 1862, č. 6.
 Ceremonie pri sobáši. In: *Katolícke noviny*. III. 1851, II. Polrok, č. 13.
 D. M. B. Neústupný. In: *Černokňazník*. IV. 1864, č. 4-6.
 DANILOVIČ, M. Tvrdohlavá mladucha. In: *Národný hlásnik*. I. 1868, č.2.

³⁷ Kázeň na 20. nedeľu po Sv. Duchu. In: RADLINSKÝ, Andrej. *Poklady kazateľného rečníctva*. 1861. zv. XX. s.263.

³⁸ HURBAN, J.M. *O vývine rúdného manželstva a jako se zásadne chovati má cirkev e. v krajine*. Skalica : 1873.

- HULJAK, Jozef. Pripravovanie do stavu manželského. In: *Poklady kazateľného rečníctva*. II., sv. 4
- HURBAN, J. M. *O nýjvine rádneho manželstva a jako se zásadne chovati má cirkev e. v krajine*. Skalica : 1873.
- Kázeň na 20. nedeľu po Sv. Duchu. In: RADLINSKÝ, Andrej. *Poklady kazateľného rečníctva*. 1861. zv. XX.
- Kázeň na 21. nedeľu po Sv. Duchu. In: RADLINSKÝ, Andrej. *Poklady kazateľného rečníctva*. 1861. zv. XX.
- O príprave k manželskému stavu - kázeň na 22. Nedeľu po Sv. Duchu. In: RADLINSKÝ, Andrej. *Poklady kazateľného rečníctva*. 1864. zv. XXI.
- O sviatosti stavu manželského, kázeň na 19. nedeľu po Sv. Duchu. In: RADLINSKÝ, Andrej. *Poklady kazateľného rečníctva*. 1861. zv. XX. 255.
- PAULINY-TÓTH, Viliam. Pod čepcom. In: *Národné noviny*. III. 1872, č.111.
- ŠOLTÉS, Ondrej. Swéwolné swatebné wýstupky a nowé bez útrat weselie. In: *Katolícke noviny*. II. 1851, č. 18.

Otázka regulácie pôrodnosti na stránkach ženskej komunistickej tlače na Slovensku.¹

Eva Škorvanková

Mgr. Eva Škorvanková, PhD.
Comenius University in Bratislava
Faculty of Arts
Department of General History
Gondova 2
814 99 Bratislava
Slovakia
e-mail: eva.skorvankova@uniba.sk

Populačné štúdie Slovenska 10 : 17-43

Birth control in the women's communist press in Slovakia

The propaganda of the Communist party of Czechoslovakia targeted at working women was primarily disseminated via print media. *Proletárka*, a magazine published between 1922 and 1927, aimed to mobilize the female portion of the industrial workers and small farmers in Slovakia, appealing and exhorting to the common struggle for social justice and socialist revolution. Additionally, the (predominantly female) editors also devoted print space to “women’s issues”, education and conversation with their readers. This paper analyzes one facet of that conversation, the attitudes of female members of the communist party and movement to fertility, birth control and population policy as reflected on the pages of *Proletárka*, with particular attention paid to the issues of double workload faced by working women, i.e. fulfilling the demands of their occupation as well as those of their homes and families.

Key words: Communist propaganda, press, the magazine *Proletárka*, fertility, fertility regulation

Prvá svetová vojna postavila tisíce žien do neľahkej úlohy, keď museli namiesto svojich manželov a otcov zabezpečiť obživu rodiny a prevziať riadenie hospodárstva a domácnosti. Ženy museli zápasit' s problémom, ako skĺbiť prácu v továrni, na hospodárstve alebo v službách so starostlivosťou o domácnosť a deti. Napriek tomu, že po vojne sa väčšina žien vrátila späť do domácnosti, problém zosúladenia plateného zamestnania so starostlivosťou o domácnosť a deti, tzv. dvojitého zaťaženia, zostal. Veľkú pozornosť tomuto problému venovali najmä socialistické a komunistické političky a intelektuálky, ktoré sa snažili reflektovať dlhodobé skúsenosti továrenských robotníčok, ktoré ako prvé hľadali cestu k riešeniu tohto problému. Možnosť zverit' starostlivosť o domácnosť a výchovu dieťaťu a platenej pomocnici neprichádzali do úvahy, preto bolo potrebné nájsť iné možnosti

¹ Príspevok vznikol pri riešení grantovej úlohy MŠ SR VEGA č. 1/0113/17 „Populačná a rodinná politika na Slovensku v 20. a 21. storočí.“.

riešenia. Aktivistky sociálno-demokratických ženských spolkov zastávali názor, že mat' a vychovávať dieťa, najmä v chudobných rodinách, nie je len záležitosťou ženy - matky, ale aj úlohou štátu (ktorý má mat' záujem o výchovu budúcich matiek a vojakov). Odvolávali sa na dielo Fridricha Engelsa, ktorý považoval za základnú podmienku oslobodenia ženy jej zaradenie do verejnej výroby (spoločenskej produktívnej práce) a ak ju domáca práca bude zamestnávať len v nepatrnej miere. Tieto okolnosti ale mohli nastať až v momente, keď ženy budú zamestnávané vo veľkom, ale aj súkromná domáca práca sa premení vo verejný priemysel (všeobecne dostupné služby).² Nemecký marxista August Bebel spojil utláčanie ženy so vznikom súkromného vlastníctva a preto jej oslobodenie malo byť spojené s likvidáciou vykorisťovania a sociálneho útlaku, teda socialistickou revolúciou. Riešením zosúladenia zamestnania a starostlivosti o rodinu a domácnosť malo byť kolektívne stravovanie, výchova a údržba domácnosti.³ Tieto myšlienky sa ďalej rozvíjali v nadväznosti na zvyšovanie úlohy štátu v sociálnej politike a skúsenosti s kolektívnym hospodárením v Sovietskom Rusku (Sovietskom zväze). Výsledky sovietskej starostlivosti boli zdanlivo impozantné,⁴ realita ale bola iná.⁵ To ale nebránilo sociálnym demokratkám a komunistkám v celej Európe snívať o podpore materstva štátom, o kolektívnych kuchyniach, jedálňach, pracovniach a zariadeniach pre deti.

Ženy komunistky

Ústavou z roku 1920 získali ženy v Československu volebné právo. Zároveň im boli zaručené politické a občianske práva, ale táto rovnoprávnosť sa dôsledne nere realizovala v každodennom živote. V medzivojnovom období, po získaní volebného práva, ženská spoločenská a politická aktivita ešte vzrástla.⁶ Ženy vyvíjali rôzne aktivity a museli vynaložiť množstvo energie, aby v praxi realizovali ústavou deklarovanú rovnosť medzi pohlaviami. Zavedením všeobecného volebného práva získali ženy vďaka svojim volebným hlasom dôležitú úlohu aj politickom živote krajiny. Hlasy žien boli dôležité pre dosiahnutie politických zámerov a cieľom jednotlivých politických strán. Čulú politickú aktivitu vyvíjali aj komunistické ženy. Komunistická strana Československa, ktorá vznikla v roku 1921 odštiepením od Československej strany sociálno-demokratickej, bola od počiatku masovou politickou stranou, ktorá oslovovala a mobilizovala najmä

² ENGELS, Fridrich. *Původ rodiny, soukromého vlastníctví a státu*. Praha : Mladá fronta, 1967, s. 112-113.

³ BEBEL, August. *Žena a socializmus*. Bratislava : Pravda, 1977.

⁴ JURNEČKOVÁ, Marie. *Žena, dítě a rodina v SSSR*. Praha : Svoboda, 1936.

⁵ BÁHENSÝ, Marie – HECZKOVÁ, Libuše – MUSILOVÁ, Dana. *Ženy na stráž!* Praha : Masarykův ústav AV ČR, 2011, s. 21-22.

⁶ BUREŠOVÁ, Jana. Společensko – politická aktivita a veřejná činnost žen za první Československé republiky (1918 – 1938). In: VALENTA, Jaroslav – VORÁČEK, Emil – HARNA, Josef. *Československo 1918 – 1938 : Osudy demokracie ve střední Evropě 2*. Praha : Historický ústav, 1999, s. 394..

robotnícke obyvateľstvo (priemyselní a poľnohospodárski robotníci) robia časť intelektuálov. V jej radoch a medzi sympatizantmi figurovali aj mnohé ženy – komunistky. Strana prešla v dvadsiatych rokoch zložitým vývojom. V dôsledku boľševizácie strany (od rokov 1924-1925), ktorá vyvrcholila v roku 1929, keď sa do čela predrala prostalinská a promoskovská mladá generácia komunistov, došlo k poklesu členskej a volebnej základne.⁷ V roku 1925 dosiahla strana výborný výsledok v parlamentných voľbách, keď v rámci celej Československej republiky dosiahla druhý najväčší počet hlasov (943 tisíc) po strane agrárnej. Tento volebný úspech bol výsledkom rozsiahlej a nákladnej volebnej kampane a politickej agitácie.⁸ Členská základňa komunistickej strany vykazovala na Slovensku niekoľko odlišností od českých oblastí, ktoré vyplývali z celkovej úrovne kultúrneho, spoločenského a politického života robotníkov a dedinskej chudoby. Na Slovensku bolo komunistické hnutie radikálnejšie, veľkú podporu malo najmä medzi chudobným roľníckym obyvateľstvom.⁹ Zaujímavý je veľký podiel katolíkov medzi členmi strany (70%), len malá časť sa hlásila k ateizmu. Takmer 52% členov strany neodoberal pravidelne stranícku tlač a až 40% členskej základne bola pred vstupom do strany politicky neorganizovaná.¹⁰ Zaujímavá je aj veková štruktúra členov strany, ktorá bola na Slovensku výrazne mladšia, priemerný vek člena strany bol 20-25 rokov.¹¹

So vznikom Československej republiky získali ženy občianske a politické práva, ktoré im umožňovali aktívne participovať na politickom, hospodárskom a spoločenskom živote krajiny. Ženy mohli navštevovať stredné a vysoké školy, realizovať aktívne aj pasívne volebné práva. Podľa ústavy z roku 1920 neboli v republike uznávané „*výsady rodu, pohlavia a povolania*“ (§ 106) a „*manželstvo, rodina a materstvo boli pod zvláštnou ochranou štátu*“ (§ 126). Napriek tomu neboli ženy rovnoprávne s mužmi. Nemali nárok na rovnakú mzdu za rovnakú prácu, aj vzdelané ženy sa ťažko uplatňovali v zamestnaní, ich pracovné pôsobenie bolo ohrozené vydajom, otehotnením alebo pôrodom. Kým liberálne a demokratické ženské spolky a predstaviiteľky strednej vrstvy kládli dôraz na intelektuálnu realizáciu žien, zamestnávanie žien v štátnej a verejnej službe. Predstaviiteľky nižších spoločenských vrstiev obracali pozornosť najmä na sociálne problémy robotníckeho a roľníckeho obyvateľstva, problém zladenia zárobkovej práce a starostlivosti o rodinu a na sociálnu politiku štátu. Všetky ženské spolky a politické aktivistky sa zhodovali najmä na téme ochrany materstva a jeho podpory, rozchádzali sa ale

⁷ RÁKOSNÍK, Jakub. Strana mladých, indiferečných a nezamestnaných? Proměny členské základny meziválečné KSČ. In: *Forum Historiae*, 2015, roč. 9, č. 2, s. 90-91; RUPNIK, Jacques. *Dějiny Komunistické strany Československa : Od počátků do převzetí moci*. Praha : Academia, 2002, s. 57-88.

⁸ Blížšie OSYKOVÁ, Linda. *Volebné kampane politických strán na Slovensku počas 1. ČSR*. Bratislava : VEDA, 2012, s. 92-96.

⁹ RÁKOSNÍK, Jakub. *Strana mladých...*, c. d., s. 93 a 97.

¹⁰ PLEVZA, Viliam a kol. *Prebŕad dejín KSČ na Slovensku*. Bratislava : Pravda, 1971, s. 135-136.

¹¹ Tamtiež, s. 136.

v názoroch, ako sa má táto podpora realizovať a akú úlohu má pritom zohrávať štát. Do diskusie a politického zápasu sa so vznikom Komunistickej strany Československa zapojili aj ženy – komunistky. Pre potreby politickej práce medzi ženami boli vytvárané agitačné výbory (s dôverníčkou, pokladníčkou a troma kontrolórkami), ktoré sa v roku 1924 v súvislosti s boľševizáciou strany premenili na ženské oddiely, tzv. „ženodely“ s výchovnou a agitačnou funkciou.¹² Ženodely podliehali prostredníctvom stranického ústredia medzinárodnému sekretariátu komunistických žien v Moskve. Podľa požiadaviek moskovského sekretariátu sa ženodely mali usilovať zvyšovať podiel továrnických robotníčok v strane, ktorý bol relatívne nízky. Až 73% členiek strany bolo podľa štatistík v domácnosti.¹³ Boj proletariátu o moc bol pre komunistov dôležitejší než realizovanie ženskej agendy v strane. Z aktívnych, intelektuálnych a samostatne vystupujúcich žien – komunistiek sa mali stať len agitátorky za spoločný triedny boj proletariátu. Tie, ktoré sa vzniknutej situácii neprispôbili z vedenia strany odstránili.¹⁴

Komunistky deklarovali, že cieľom strany, ktorú reprezentovali, bolo odstrániť existujúci politický systém vrátane parlamentu a existujúcich politických strán. Zároveň si uvedomovali, že politický systém nedokážu v dohľadnej dobe eliminovať, nahradiť socialistickým či komunistickým režimom, preto dočasne akceptovali parlament ako priestor, kde mohli vyvíjať politickú činnosť, agitovať, presadzovať záujmy robotníkov. Komunistické poslankyne sa vo svojej práci na pôde parlamentu sústredili na ochranu chudobných žien, agitovali za sociálne spravodlivé usporiadanie spoločnosti, zdôrazňovali rovnoprávnosť žien a mužov, bojovali proti prostitúcii, za liberalizáciu prísny protipotratových právnych noriem.¹⁵ V poslaneckej snemovni Národného zhromaždenia zasadalo v rokoch 1920 – 1939 celkovo 29 žien a v Senáte celkovo 16 senátoriek. Najväčší počet kresiel obsadili v medzivojnovom období v snemovni aj v senáte predstaviteľky Komunistickej strany Československa (celkovo 15).¹⁶ Ženy aktívne participovali na práci poslaneckej snemovne, podávali návrhy zákonov, zasadali vo výboroch a interpelovali členov vlády. Poslankyne socialistických, Pavicových strán presadzovali na pôde parlamentu návrhy zákonov, ktoré by upravovali postavenie

¹² Slovo ženodely vzniklo kuriózne prebratím z ruštiny (ženskijje otdeli – ženotdeli). UHROVÁ, Eva. Ženy v KSČ a textilní dělnice v Čechách ve 20.letech. In: KÁRNÍK, Zdeněk – KOPEČEK, Michal. *Boľševismus, komunismus a radikální soialismus v Československu*. Svazek II. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Dokořán, 2004, s. 29.

¹³ Tamtiež, s. 31.

¹⁴ Jednou z nich bola napríklad Anna Malá, teoretička komunistického hnutia. BÁHENSKÁ, Marie – HECZKOVÁ, Libuše – MUSILOVÁ, Dana. *Iluze spásy : České feministické myšlení 19. a 20. století*. České Budějovice : Vedita, 2013, s. 209.

¹⁵ Blížšie o pôsobení žien v parlamentoch Československej republiky MUSILOVÁ, Dana. *Z ženského pohľadu : Poslankyne a senátorky Národného zhromaždenia Československej republiky 1918 – 1939*. České Budějovice : Bohumír Němec – VEDITA, 2007.

¹⁶ MUSILOVÁ, Dana. *Z ženského pohľadu...*, c.d., s. 156-157.

žien – matiek a ich detí (zákaz nájomného kojenia, právna úprava materstva a tehotenstva v nemocenskom poistení, štátna starostlivosť o matku a dieťa, povinné štátne výchovné kurzy starostlivosti o dojčatá a deti).¹⁷

V predstavách čelných komunistických predstaviteľiek mali byť ženy rozhodujúci činiteľom v revolučnom zápase proletariátu. Komunizmus mal vrátiť žene ľudskú dôstojnosť, vytrhnúť ju z poddanstva muža úplným zrovnoprávnením. Pripúšťali, že program komunistických žien je v zásade rovnaký ako program mužov, ale je „doplnený zvláštnymi požiadavkami žien, ktoré vyplývajú z ich odlišného postavenia v štáte, v rodine a v povolani.“¹⁸ Ideálna nová žena – komunistka si mala uvedomiť, že „domácnosť je príťažou ženy zárobkovo činnnej, klietkou pre ducha, väzením pre srdce schopné rozletu, závislosťou na mužovi, je znehodnotením, ponížžením ženy ako človeka.“¹⁹ Ženy – komunistky považovali domácnosť za prechodný útvar, ktorý nemá budúcnosť a preto ani netúžili po návrate do domácnosti a rodiny. Prácu žien mali nahradiť verejné kuchyne a pracovne. V júni 1921 sekretárka ženského ústredia KSČ Anna Křenová prezentovala na zasadnutí Komunistickej internacionály v Moskve návrhy na bezplatnú starostlivosť o matku a dojčatá – poradňu, mlieko, základnú výživu pre dieťa, ošetrovanie dojčiat, lekársku pomoc, ošetrovanie po potrate, pobyt v pôrodnici, atď. Zároveň požadovala platené osemtyždňové voľno pred aj po pôrode.²⁰ K téme materstva a zárobkovej činnosti žien sa vyjadrovala na stránkach najmä komunistická poslankyňa Anna Malá.²¹ Každodenná revolučná činnosť ženy ako matky mala za cieľ propagovať názor, že „materstvo nemôže zostať privátnou záležitosťou ženy, lebo je to funkcia náročná a zodpovedná.“²² V záujme zdravia a mravnosti sa mali zriadiť „odborné útulky“, aby žiadne pôrody neprebiehali v domácom prostredí. Anna Malá upozorňovala, že chudobné matky platia draho za spoločnosťou ospevovaný ideál materstva, lebo im nikto nepomáha niesť bremeno materstva a zárobkovej práce. Nemôžu byť ani dokonalými matkami, ani príkladom sociálneho pokroku. V ospevovaní materstva videla Malá „sociálny úskok.“ Kritizovala oslavné pesničky na posvätnosť materstva, odmietala materstvo ako jedinú meradlo hodnoty ženy. Pri starostlivosti o dieťa mal rozhodujúcu funkciu zohrávať štát, ako dobrý otec. Ideálom v tomto smere bolo Rusko, kde sa „už neborovalo o prázdnych srdciach, premrhanom živote bez lásky, či o materstve ako poslednom

¹⁷ Tamtiež, s. 63–68. Matka a dieťa. In: *Proletárka*, 15. júna 1924, roč. 3, č. 11, s. 5.

¹⁸ MALÁ, Anna – KŘENOVÁ, Anna. *Program, organizácie a taktika komunistických žien*. Praha : Svoboda v Kladne, 1921, s. 11.

¹⁹ Tamtiež, s. 13.

²⁰ UHROVÁ, Eva. *Ženy v KSČ...*, c.d., s. 31.

²¹ Anna Malá (* 1886 - † 1948) – poslankyňa Národného zhromaždenia v rokoch 1920 – 1925, pôvodne členka sociálno-demokratickej strany, po vzniku KSČ sa podieľala na založení komunistického poslaneckého klubu v roku 1921. Pracovala ako úradníčka.

²² MALÁ, Anna. *Mateřství a výdělečná práce*. In: *Ženský list*, 1922, roč. 4, č. 3, s. 2–3.

útočisku pre ženy.²³ Anna Malá sa vo svojich prejavoch a článkoch ostro stavala proti „meštiackej“ sentimentalite, oslave dokonalého materstva, ako aj „sladko-trpkým“ poučeniam pre matky. Snažila sa v prostredí strany viesť agitátorky a funkcionárky k odmietaniu „meštiactva“ v názoroch na zárobkovú činnosť žien, rodinný život, na lásku medzi mužmi a ženami a na dieťa.²⁴ V komunistickej propagande sa tak objavili pojmy prevzaté z prostredia sovietskeho režimu v Rusku: šťastné materstvo (právo na svoje telo, zrušenie zákazu umelého prerušenia tehotenstva) a oslobodená práca (štát zabezpečí starostlivosť o deti a domácnosť).²⁵ Šťastné materstvo bolo programom komunistických žien – materstvo ako inštitúcia cenená, zasluhujúca si starostlivosť štátu.²⁶ Anna Malá sa vo svojom pohľade na materstvo dotkla aj témy otcovstva. Požadovala, aby aj otcovia dostatočne plnili v rodičovstve svoje povinnosti.²⁷ Na stránkach ženskej tlače sa paradoxne téme otcovstva veľká pozornosť nevenovala. Partnerom ženy v starostlivosti o dieťa mal byť jednoznačne štát. Ideálom bola kolektívna výchova a spoločná starostlivosť o deti, domáce práce a stravovanie.

Robotníčky predstavovali veľkú skupinu žien, ktoré delili svoj čas medzi zárobkovú činnosť a starostlivosť o rodinu a domácnosť. Ich skúsenosti s dvojitém zaťažením vyústili do hľadania nejakého východiska – riešenie problému s domácou prácou. Starostlivosť o rodinu a domácnosť sa podľa predstáv žien – komunistiek mala realizovať mimo domov, v spoločných kuchyniach, pracovniach, jasliach a materských školách. Obrazy idealizovanej a vzorovej starostlivosti o matku a dieťa „prinášali“ zo svojich ciest do ZSSR čelné predstaviteľky strany (napr. Marie Majerová). Spoločné hospodárenie (domáce práce, jedálne, pracovne) sa stalo synonymom „oslobodzujúcej jednoty“, oslobodzovalo ženu a súčasne povyšovalo ľudstvo na vyšší stupeň kultúry. Spoločná príprava jedla viedla k úspore času, surovín, zlepšeniu kvality stravy, využitiu zvyškov a spoločné stravovanie posilňovalo kolektívne prežívanie nového života.²⁸

Ženská komunistická tlač na Slovensku

Agitačnú činnosť realizovali komunistky najmä prostredníctvom agitačných komisií a prostredníctvom tlače, ktorá predstavovala jediný možný prostriedok masovej informovanosti a propagandy v prostredí pracujúcich žien. Komunistická strana venovala pozornosť ženskému publiku a sympatizantkám strany, preto v rámci Československa vychádzali v komunistickej tlači ženské prílohy (tzv. Ženské

²³ Tamtiež.

²⁴ MALÁ, Anna. Komunistická zásadovosť a ženy. In *Proletárka*, 15. október 1924, roč. 3, č. 19, s. 4-5.

²⁵ UHROVÁ, Eva. Ženy v KSČ..., c.d., s. 32.

²⁶ MALÁ, Anna – KŘENOVÁ, Anna. Program, organizace..., c.d., s. 19-20.

²⁷ MALÁ, Anna. Mateřství a výdělečná..., c.d., s. 2-3.

²⁸ M. H-á. Kus nového života. In *Komunistka*, 1926, roč. 5, č. 14, s. 2-3. Ml. Kus nového života. In: *Proletárka*, 15. apríla 1926, roč. 5, č. 8, s. 2.

hliadky) a ženám – komunistkám na Morave a v Sliezske bol učený týždenník *Žena*, pre ženy v Čechách *Komunistka*.²⁹ V novembri 1922 začala vo Vrútkach vychádzať *Proletárka* ako prvý politický časopis komunistických žien na Slovensku.³⁰ Na rozdiel od nepolitickej, zábavnej alebo umeleckej ženskej tlače (*Živena*, *Hvězda*, *List paní a dívek*), distribuovanej na Slovensku, prinášala *Proletárka* ideologicky vyhranené a revolučný pohľad na pracujúcu ženu a jej problémy. Na pozícii šéfredaktorky pôsobila v rokoch 1922 – 1925 Barbora Rezlerová – Švarcová.³¹ Do roku 1926 viedla redakciu Gizela Kolláriková³² a po nej Zuzana Holánová. V roku 1927 časopis kvôli finančným problémom prestal vychádzať.

Z hľadiska komunistickej propagandy a obsahového zamerania, časopis vychádzal z akéhosi kompromisu medzi marxistickým pohľadom na ženskú otázku a názormi V.I. Lenina.³³ Na ideológiu *Proletárky* najviac vplývalo dielo nemeckého marxistu Augusta Bebela *Žena a socializmus*, ktorý analyzoval postavenie ženy v spoločnosti, manželstvo, rodinný život, problém prostitúcie, ale aj perspektívy slobodného rozvoja žien v socializme.³⁴ Časopis *Proletárka* bol určený ženským čitateľkám, v duchu straníckej ideológie hlásal spoločný boj proletariátu, teda mužov a žien, spoločný triedny zápas za sociálne spravodlivú spoločnosť. Vedenie komunistickej strany akceptovalo proces ženskej emancipácie, ale boj proletariátu prehlušil špecifické ženské témy a požiadavky, ich aktivity boli vymedzené na politickú agitáciu, mobilizáciu a triedny zápas.³⁵ Spoločnému triednemu boju bola podriadená aj obsahová náplň časopisu. V časopise dominovali agitačné

²⁹ *Žena* bola týždenníkom komunistických žien pre Moravu a Sliezsko, vychádzala v náklade 7000 výtlačkov. V Čechách vychádzal týždenník *Komunistka*, v náklade 9000 výtlačkov. V roku 1923 bol obsah oboch týždenníkov zjednotený, ale názvy zostali zachované. BUREŠOVÁ, Jana. Reflexe spoločenského postavení žien v komunistické ideológii a politice ve 20. a 30. letech 20. století v Československu. In: KÁRNÍK, Zdeněk – KOPEČEK, Michal. *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*. Svazek II. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Dokořán, 2004, s. 42 a pozn. 3.

³⁰ Prvé číslo vyšlo 16. novembra 1922 ako príloha *Hlasu ľudu*. Od januára 1924 vychádzala ako samostatný časopis. PLEVZA, Viliam. *Prehľad dejín...*, c. d., s. 137.

³¹ Barbora Rezlerová – Švarcová (* 1890 - † 1941) – feministka a komunistická novinárka českého pôvodu. Vo svojich článkoch venovala veľkú pozornosť situácii pracujúcich žien (robotníčok a malo-robníčok) na Slovensku. Napr. ŠVARCOVÁ, Barbora. Stav ženskej práce na Slovensku. In: *Komunistická revue*, 1925, roč. 2, č. 1, s. 13-14.

³² Gizela Kolláriková (* 1892 - † 1960) – pôvodne textilná robotníčka, narodená v Budatíne pri Žiline, sociálna demokratka, v roku 1921 vstúpila do Komunistickej strany Československa, poslankyňa Národného zhromaždenia v rokoch 1925 – 1929, redaktorka časopisu *Proletárka*, aktívne pôsobila v ženskom hnutí, jediná zástupkyňa maďarskej národnosti v československom parlamente.

³³ KUČMA, Ivan. Časopis *Proletárka* (1922 – 1927) a vývin komunistickej propagandy. In: *Knihy '90 : Zborník pre problémy a dejiny knižnej kultúry na Slovensku*. Martin : Matica slovenská, 1990, s. 117.

³⁴ BEBEL, August. *Žena a socializmus*. Bratislava : Pravda, 1977.

³⁵ Podobný charakter mal aj český ženský komunistický časopis *Rozsvěťka*. Blížšie JAHODÁŘOVÁ, Lucie. Zpátky k plotně? Ženský komunistický tisk a kritika úsporných opatření ve veřejné správě (1932 – 1933). In: *Forum Historiae*, 2015, roč. 9, č. 2, s. 102-118.

a mobilizačné články, ktoré prezentovali potrebu bojovať za novú spoločnosť, ktorá by odstránila sociálne problémy a vyriešila utrpenie sociálne najslabších žien, ktoré museli zvládať pracovné zaťaženie, starostlivosť o deti a domácnosť. Redakcia sa ostro vymedzila proti dobovej propagácii ženského ideálu a poslania ženy – vydať sa, mať deti a starať sa o rodinu a domácnosť. Argumentovali tým, že robotnícke ženy sa museli starať aj o obživu svojich detí a preto museli tvrdo pracovať a zarábatať a popritom sa starať o deti, malé hospodárstvo, domácnosť a rodinu. Poslanie robotníckej ženy tak videli v triednom boji po boku mužov – robotníkov.³⁶ Agitačné články boli namierené proti kňazom, politikom Slovenskej ľudovej strany a pôsobeniu katolíckej cirkvi v slovenskom prostredí vo všeobecnosti, ale aj proti liberálnym a kresťanským ženským spolkom.³⁷ *Proletárka* obviňovala ženské hnutie na Slovensku z apolitickosti a ženskú tlač z malomeštiackeho sentimentu a romantickosti.³⁸ Uprostred jej záujmu tak bola pracujúca žena, jej sociálne a osobné utrpenie, ponížovanie ľudskej dôstojnosti. Popri tejto dominantnej téme bola pozornosť venovaná aj každodenným „ženských“ problémom – článkom so zdravotno-výchovným a pedagogickým rozmerom, s praktickými radami pre domácnosť, o starostlivosti o dojča, mladšie aj školopovinné dieťa. Veľkú pozornosť venovala redakcia problému dvojitého zaťaženia – zárobkovej činnosti a starostlivosti o domácnosť. Zrovnoprávenie žien malo znamenať „zjednodušenie domácich prác“.³⁹ Autorky upozorňovali na problém veľkej pracovnej záťaž pracujúcich žien, ktoré nemali dostatok času a energie na výchovu a starostlivosť o dieťa. Okrem toho upozorňovali na fakt, že domáce práce nie sú platené a muži ich za prácu ani nepovažovali.⁴⁰ Veľkú kritiku smerovali redaktorky na adresu svojich straníckych kolegov, ktorí sa nezaujímalí o „triednu výchovu“ žien a nepodporovali politické aktivity žien v rámci strany.⁴¹ Pozornosť bola venovaná aj inštitúcii manželstva. Komunistky odmietali nerozlučiteľnosť manželského zväzku a vítali prijatie tzv. rozlukového zákona. Slobodná voľba

³⁶ Poslanie ženy. In: *Proletárka*, 20. septembra 1923, roč. 2, č. 17, s. 2-3.

³⁷ KOLLÁRIKOVÁ, Gizela. Nepriatelia rovnoprávnosti žien : Ako vyzerá názor na ženské pohlavie u ľudákov. In: *Proletárka*, 15. januára 1925, roč. 4, č. 2, s. 2-3; KOLLÁRIKOVÁ, Gizela. Ženy a ľudová strana. In: *Proletárka*, 15. júla 1925, roč. 4, č. 14, s. 3-4; KOLLÁRIKOVÁ, Gizela. Žena a klerikalizmus. In: *Proletárka*, 1. marca 1926, roč. 5, č. 4-5, s. 3-4.

³⁸ BRAUNOVÁ, Lily. Meštianske hnutie žien (feminizmus). In: *Proletárka*, 1. septembra 1924, roč. 3, č. 16, s. 2.

³⁹ ŠVARCOVÁ – REZLEROVÁ, Barbora. Muž, otec a komunista : Pomer muža k žene. In: *Proletárka*, 15. november 1923, roč. 2, č. 21, s. 10-11.

⁴⁰ PFEILMAJEROVÁ, H. Domáca gazdina. In: *Proletárka*, 1. marca 1924, roč. 3, č. 4, s. 2-3; ŠVARCOVÁ – REZLEROVÁ, Barbora. Otroctvo domácej malovýroby a komunizmus. In: *Proletárka*, 15. marca 1924, roč. 3, č. 5, s. 4; Postavenie ženy v spoločnosti a v rodine. In: *Proletárka*, 1. mája 1926, roč. 5, č. 9, s. 3-4.

⁴¹ Bola si na prejavy žien? In: *Proletárka*, 15. marca 1924, roč. 3, č. 5, s. 1. Povinnosti komunistických mužov voči ženskému komunistickému hnutiu. In: *Proletárka*, 1. októbra 1925, roč. 4, č. 19, s. 3-4.

životného partnera mala umožniť žene aj mužovi šťastnejší život. Aj v tomto prípade volali po „oslobodení ženy“ a po štátom riadenej ochrane materstva.⁴² Redaktorky sprostredkovali slovenským robotníckym ženám aj „pozitívne“ príklady podpory žien v Sovietskom Rusku, najmä kolektívnom vykonávaní a zabezpečovaní domácich prác a starostlivosti o deti.⁴³ Redaktorky *Proletárky* sa vyjadrovali veľmi často z hľadiska svojho ideologického svetonázoru aj k téme potratov a regulácie pôrodnosti.

Komunistické ženy a regulácia pôrodnosti

Umelé prerušenie tehotenstva, potrat alebo vyhnanie plodu bolo aj v medzivojnovom období nelegálne. V medzivojnovom období platil na území Slovenska uhorský zákonný článok o zločinoch a prečinoch z roku 1878. Pre územie Čiech a Moravy platil rakúsky Všeobecný trestný zákonník z 27. mája 1852 (§ 144 – 148). Po vzniku Československej republiky boli ponechané tieto trestné zákony v platnosti zákonom č. 11 z 28. októbra 1918 a na území republiky platil právny dualizmus a prevzatá právna úprava do roku 1950. Podľa uhorského zákonného článku o zločinoch a prečinoch bola za úmyselné vyhánanie plodu stanovená trestná sadzba dva alebo tri roky väzenia pre ženu, ktorá svoj plod úmyselne vyhnala. Výška trestu odzrkadľovala, či sa jednalo o tehotenstvo ženy vydatej (dva roky) alebo slobodnej (tri roky). Rovnaký trest postihol aj osobu, ktorá zákrok vykonala, ale ak sa ho popustila zo zisťných dôvodov, bola potrestaná väzením na päť rokov. Ak niekto usmrtil plod tehotnej ženy bez jej súhlasu, mal byť odsúdený na päť rokov. V prípade úmrtia tehotnej ženy hrozilo vykonávateľovi abortu až 15 rokov väzenia.⁴⁴ Trestalo sa aj ublíženie na tele, ktoré malo za následok stratu plodnosti, ako aj ublíženie na tele tehotnej ženy, ktorá následkom ublíženia potratila.⁴⁵ Rakúsky trestný zákon z roku 1852 upravoval umelé prerušenie tehotenstva v § 144 – 148. Objektom trestného činu vyhnania plodu podľa § 144 bol plod v živote matky od jeho vzniku až do začiatku pôrodu.⁴⁶ Podľa rakúskeho trestného zákonníku žena, ktorá sa pokúsi o potrat mala byť potrestaná väzením v rozmedzí šiestich až dvanástich mesiacov. Ak jej pokus bol úspešný, trest bol prísnejší. Žene hrozilo väzenie na jeden až päť rokov. Rovnaký trest hrozil aj tomu, kto tehotnej žene

⁴² Manželstvo. In: *Proletárka*, 15. apríla 1924, roč. 3, č. 7, s. 2-4.

⁴³ HOLÁNOVÁ, Zuzana. Tkalcovňa. In: *Proletárka*, 15. apríla 1924, roč. 3, č. 7, s. 4; PFEILMAJEROVÁ, H. Zo sovietskej vlasti. In: *Proletárka*, 1. septembra 1924, roč. 3, č. 16, s. 3; PFEILMAJEROVÁ, H. Zo sovietskej vlasti. In: *Proletárka*, 15. septembra 1924, roč. 3, č. 17, s. 3-4; O odstránení domácej práce. In: *Proletárka*, 15. apríla 1925, roč. 4, č. 8, s. 5-6.

⁴⁴ Zákonný článok V/1878 o zločinoch a prečinoch, § 285 a § 286.

⁴⁵ Trest za ublíženie na zdraví tehotnej ženy s následkom potratu, alebo s následkom straty schopnosti plodiť sa pohyboval do výšky päť rokov väzenia. Zákonný článok V/1878 o zločinoch a prečinoch, § 303 a § 304.

⁴⁶ NIKŠOVÁ, Gabriela. *Nedovolené prerušenie tehotenstva v československom trestnom práve*. Bratislava : Veda, 1971, s. 73.

pri tomto čine pomáhal, alebo potrat previedol, ak došlo k poškodeniu zdravia ženy, trest sa zvýšil na päť až desať rokov väzenia.⁴⁷ Podľa rakúskeho trestného zákona bol aj pokus považovaný za dokonalejší zločin.

Demokratický československý štát ponúkal viac príležitostí liberálnej časti spoločnosti, aby otvorene diskutovala o téme regulácie pôrodnosti a požadovala zmeny v prístupoch k antikoncepcii, sexuálnej výchove a regulácii pôrodnosti. Množili sa požiadavky na zlepšenie sociálneho zabezpečenia tehotných žien, najmä žien slobodných, aby sa odstránili rozdiely medzi deťmi manželskými a nemanželskými. Zástancovia úplnej beztrestnosti interrupcií argumentovali právom žien na sebaurčenie vo vzťahu k tehotenstvu a pôrodu. Odmietali akceptovať trestanie žien, ktoré podstúpili prerušenie tehotenstva kvôli zlej sociálnej situácii. Práve tzv. sociálna indikácia – interrupcia vynútená zlou sociálnou situáciou ženy, bola predmetom najbúrlivejších diskusií politikov, lekárov a sociológov. Za prijatie liberálnejšej právnej úpravy interrupcií, ale aj za zavedenie sexuálnej výchovy do škôl, rozšírenie antikoncepcie a dôslednú starostlivosť o matky a novorodencov sa zasadzovali najmä Pavicové poslankyne parlamentu Louisa Landová – Štychová⁴⁸, Irene Kirpal⁴⁹, Franziska Blatny⁵⁰, Maria Deutsch⁵¹ a poslankyňa a neskôr senátorka Betty Karpíšková.⁵²

Prvý návrh na zmenu právnej úpravy v otázke interrupcií predložila poslankyňa Louisa Landová – Štychová v roku 1920 s ďalšími kolegami z Československej strany národne socialistickej. V návrhu sa nespomína právo ženy rozhodovať o svojom tele. Rozhodnutie o podstúpení interrupčného zákroku ale malo byť výhradne v kompetencii ženy. Interrupcia do tretieho mesiaca tehotenstva nemala byť predmetom trestného stíhania ani matky, ani osoby, ktorá tento úkon previedla. Navrhovatelia odmietli negatívny vplyv interrupcií na populačný vývoj, ktorým argumentovali odporcovia návrhu. V zdôvodnení návrhu poukazovali

⁴⁷ V praxi boli ale tresty oveľa nižšie. Matka mohla byť dokonca oslobodená a anjelčičárka, alebo pôrodná baba, odsúdená na šesť týždňov väzenia a zákaz vykonávať svoju profesiu. Tento zákaz, ale pôrodné baby nerešpektovali a ďalej prevádzkali svoje remeslo. LENDEROVÁ, Milena (ed.). *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2009, s. 575.

⁴⁸ Louisa Landová – Štychová (* 1885 - † 1969) – aktivistka v anarchokomunistickom a ženskom hnutí, poslankyňa Národného zhromaždenia (Československá strana národne socialistická a neskôr Komunistická strana Československa), podávala návrhy viacerých zákonov, ktoré sa týkali ochrany materstva, ženského vzdelávania, sociálnej politiky a rodinného práva, od roku 1925 členka KSČ.

⁴⁹ Irene Kirpal (* 1886 - † 1977) – členka rakúskej sociálno-demokratickej strany, v roku 1920 zvolená za poslankyňu Národného zhromaždenia a svoj mandát ešte tri krát obhájila, aktívna neskôr aj v londýnskej emigrácii.

⁵⁰ Franziska Blatny (* 1873 - † 1949) – členka rakúskej sociálno-demokratickej strany, v roku 1920 zvolená do Národného zhromaždenia, svoj mandát obhájila aj v rokoch 1925 a 1929, venovala sa politickej a verejnej práci, aktívna v ženskom hnutí.

⁵¹ Maria Deutsch (* 1882 - † 1969) – členka rakúskej sociálno-demokratickej strany, v roku 1920 zvolená do Národného zhromaždenia, aktívna v nemeckej sociálnej demokracii a v ženskom hnutí.

⁵² MUSILOVÁ, Dana. Z ženského pohľadu..., c.d., s. 77.

na zlú sociálnu situáciu žien z nižších sociálnych vrstiev a najmä neexistujúci moderný systém starostlivosti o matku a dieťa.⁵³ Navrhovateľky označili materstvo za „jednu z najposvätnějších funkcií v živote, ktorá si vyžaduje veľké obete a sebazaprenie a napriek tomu je túžba po materstve vrodená takmer každej žene“. Argumentovali najmä tým, že „každý zákon, donucujúci k materstvu bez ohľadu na zdravie a hospodárske pomery je urážkou ženy, lebo ju degraduje ako človeka a zhoršuje situáciu namiesto, aby ju zlepšil, lebo vrhá ženy do zúhuby“. Autorky predloženého návrhu Louisa Landová – Štychová, Ludmila Pechmanová – Klosová⁵⁴ a Františka Zeminová⁵⁵ sa pri formulovaní svojho návrhu odchyľili od tradičného ponímania materstva ako „prírodzenej“ úlohy ženy, nakoľko pripustili, že túžba po materstve je vrodená „takmer každej žene“. Je otázne, do akej miere tak učinili zámerne. Proti predloženému návrhu vystúpila veľmi dôrazne poslankyňa za Československú stranu lidovú Augusta Rozsypalová⁵⁶, ktorá spolu s delegáciou kresťanských žien vyjadrila jednoznačný nesúhlas s predloženým návrhom.⁵⁷ Proti akýmkoľvek pokusom legalizovať interrupcie ostro vystupovala katolícka tlač a politické strany. Predstavitelia Československej strany lidovej, ale aj Slovenskej ľudovej strany patrili počas celého medzivojnového obdobia k jednoznačným odporcom pokusov o uvoľnenie zásady trestnosti interrupcií.

Parlament návrh socialistických poslankýň pod vedením Louisy Landovej – Štychovej zamietol, preto ho v novembri 1922 opätovne predložili na rokovanie parlamentu, ale opäť neúspešne.⁵⁸ Ku koncu volebného obdobia predložili ďalší návrh na zmenu právnej úpravy interrupcií poslankyne nemeckej sociálnej demokracie Irene Kirpal, Franziska Blatny a Maria Deutsch. Ich návrh v mnohom

⁵³ Návrh poslanců Landové-Štychové, MUDr. Boh. Vrbenského, Dr. Bartoška a společníků na novelisaci ustanovení XVI. hlavy I. dílu všeob. trest. zákona ze dne 27. května 1852 o vyhnání plodu ze života. Dostupné na: <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t0694_00.htm>, [1. 12. 2017].

⁵⁴ Ludmila Pechmanová – Klosová (* 1885 - † ?) – členka a poslankyňa Národného zhromaždenia za Československú stranu národne socialistickú. Svoj mandát obhájila ešte dva krát v roku 1925 a 1929. Zasadzovala sa za rovnoprávne postavenie štátnych úradníčok.

⁵⁵ Františka Zeminová (* 1882 - † 1962) – celú politickú kariéru spojila s Československou stranou národne socialistickou. Iniciovala založenie ženského ústredia v strane. Počas celého medzivojnového obdobia bola nepretržite poslankyňou Národného zhromaždenia.

⁵⁶ Augusta Rozsypalová (* 1857 - † 1925) – pôsobila ako učiteľka, od konca 19. storočia vedúca osobnosť katolíckeho ženského hnutia v Čechách. V roku 1920 zvolená za poslankyňu Národného zhromaždenia za Československú stranu lidovú ako prvá a posledná poslankyňa za túto stranu v medzivojnovom období.

⁵⁷ Delegácia katolíckych žien navštívili 30. novembra 1920 ministra spravodlivosti, zdravotníctva a predsedu poslaneckej snemovne Národného zhromaždenia, aby vyjadrili zásadný nesúhlas s predloženým návrhom socialistických poslankýň. Bližšie BUREŠOVÁ, Jana. Proměny společenského postavení ..., c. d., s. 232-233.

⁵⁸ Návrh poslanců L. Landové-Štychové, dra Boh. Vrbenského, dra Bartoška a společníků na novelisaci ustanovení XVI. hlavy I. dílu všeob. trestního zákona ze dne 27. května 1852 o vyhnání plodu ze života. Dostupné na: <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t3851_00.htm>, [1. 12. 2017].

kopíroval prvotný návrh na legalizáciu interrupcií, ale rozhodnutie o prevedení zákroku preniesli na komisiu, v ktorej zasadali dvaja lekári a sociálna pracovníčka. So svojim návrhom ale neuspeli.⁵⁹ Napriek prvotným neúspechom pokračovali političky v predkladaní ďalších návrhov na zmenu existujúceho právneho riešenia problému interrupcie. V októbri 1925 sa touto témou zaoberala na rokovaní rozpočtového výboru senátu Národného zhromaždenia sociálna demokratka Božena Ecksteinová – Hnilíčková⁶⁰. V rámci rokovania o rozpočte ministerstva zdravotníctva poukázala na problém prostitúcie a „*obmedzovania populácie*“, pričom ich jednoznačne definovala ako sociálne problémy, ktoré vyplývajú zo zlej ekonomickej situácie rodín. Požadovala, aby štát uskutočnil opatrenia na ochranu života a zdravia žien, ktoré „*musia z dôvodov hospodárskych obmedzovať populáciu*“. Neodpustila si pri tom porovnanie medzi bohatými a chudobnými ženami, ktoré si nemôžu dovoliť podstúpiť interrupciu u odborného ženského lekára, ale sú odkázané na nekvalifikované osoby.⁶¹

V roku 1926 boli podané nové návrhy na úpravu § 144 trestného zákona z pera nemeckých sociálnych demokratiek Irene Kirpal a Franzisky Blatny a ďalší návrh z pera komunistky Louisy Landovej – Štychovej. Tento návrh podporili aj ďalší poslanci ľavicových politických strán, ktorý v podstate kopíroval návrhy z predchádzajúceho volebného obdobia. Novinkou bolo zdôraznenie, že interrupciu môže previesť len aprobovaný lekár na základe súhlasu príslušnej komisie.⁶² Spolupredkladateľka návrhu, komunistická poslankyňa Louisa Landová – Štychová predniesla skutočne rozsiahle zdôvodnenie svojho návrhu. Jej návrh podporili aj Marie Vobecká⁶³ a Gizela Kolláriková a ďalší členovia klubu komunistckej strany. Louisa Landová – Štychová vo svojej správe vychádzala najmä zo svojej politickej orientácie. Ako komunistická poslankyňa hovorila v mene „*proletárskych žien*,“ ktoré na rozdiel od bohatých žien sa pri podstúpení interrupcie vystavujú riziku trestného stíhania, ohrozenia zdravia a života. Podľa jej názoru, bohaté ženy si právo na interrupciu už dávno „*prísvojili*“, lebo si dokážu

⁵⁹ Antrag der Abgeordneten Dr. Holitscher, Blatny, Kirpal, Deutsch und Genossen auf Neuregelung der strafrechtlichen Bestimmungen über die Fruchtabtreibung / Návrh poslanců dra Holitschera, Blatné, Kirpalové, Deutschové a druhů na novou úpravu trestních ustanovení o vyhánění plodu. Dostupné na: <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t5300_00.htm>, [1. 12. 2017].

⁶⁰ Božena Ecksteinová – Hnilíčková (* 1871 - † 1930) – jedna z najvýraznejších postáv československej sociálnej demokracie, v rokoch 1920 – 1929 opakovane zvolená za senátorku Národného zhromaždenia.

⁶¹ MUSILOVÁ, Dana. Z ženského pohľadu ..., c. d., s. 78-79.

⁶² Antrag der Abgeordneten Blatny, Kirpal und Genossen auf Neuregelung der strafrechtlichen Bestimmungen über die Fruchtabtreibung / Návrh poslanců Blatné, Kirpalové a druhů na novou úpravu trestních ustanovení o vyhánění plodu. Dostupné na: <http://www.psp.cz/eknih/1925ns/ps/tisky/t0219_00.htm>, [1. 12. 2017].

⁶³ Marie Vobecká (* 1889 - † 1947) – členka Komunistckej strany Československa, v rokoch 1925 – 1929 poslankyňa Národného zhromaždenia.

zabezpečiť lekársky zákrok a nie sú vystavené nelegálnemu a neprofesionálnemu zákroku. Landová – Štychová prišla s názorom, že žena by o svojom materstve mala rozhodovať slobodne a s vedomím, že privedie dieťa do uspokojivých sociálnych podmienok. Vymedzila päť základných indikácií, ktoré by oprávňovali legálne prevedenie interrupcie: zdravotná, eugenická, sociálna, v prípade zvedenia mladistvej (do 16 roku života), v prípade znásilnenia.⁶⁴ Pri rokovaní o návrhu zákona o novej úprave trestného ustanovenia o vyhánaní plodu, ktorý podali Franziska Blatny a Irene Kirpal a o novelizácii trestného zákonníka o vyhnaní plodu z pera Louisy Landovej – Štychovej vo výbore pre verejné zdravotníctvo v marci 1927 sa rozprúdila búrlivá diskusia. Prvý krát sa výbor zišiel 23. marca, pričom spravodajcovia obidvoch výborov (muži) odporúčali návrhy zamietnuť. Lavicoví poslanci (za sociálnodemokratickú, komunistickú a národnosocialistickú stranu) požadovali otvorenie diskusie, pričom do jej priebehu vstúpili aj tri poslankyne – Ludmila Pechmanová – Klosová, Betty Karpíšková a Gizela Kolláriková. Po búrlivom priebehu schôdza výboru pokračovala aj 30. marca. Už vystúpenie prvého rečníka, komunistického poslanca Karla Kreibicha, ktorý sa vyslovil pre zlacnenie a spopularizovanie antikoncepcie a podporil prijatie predložených návrhov, vyvolalo búrlivú reakciu poslankyne Anny Chlebounovej⁶⁵. Ona jednoznačne požadovala trestnosť interrupcie pre obe pohlavia. Na jej vystúpenie reagovali poslankyne Betty Karpíšková a Gizella Kolláriková. Na zasadnutie výboru sa dostavil minister verejného zdravotníctva dr. Jozef Tiso, ktorý vo svojom prejave prezentoval najmä svoje náboženské stanovisko k interrupcii a k antikoncepcii, ktoré môže zabrániť poklesu pôrodnosti a preto je v záujme štátu. Požadoval, aby poslanci navrhnuté novelizácie §§ 144 – 148 zamietli. Búrlivá diskusia aj po prejave ministra pokračovala. Názory dvoch nezmieriteľných táborov sa vôbec nepriblížili a pri výslednom hlasovaní vo výbore boli obidva návrhy zamietnuté.⁶⁶

Proletárka a téma regulácie pôrodnosti

Redakcia *Proletárky* počas celého obdobia vydávania tohto dvojtyždenníka venovala neustálu pozornosť problému regulácie pôrodnosti u pracujúcich žien. Na tento problém nazerali optikou komunistickej ideológie, povrchné inšpirované vývojom populačnej politiky a nazerania na materstvo v Sovietskom zväze, o ktorej ale mali len veľmi obmedzené vedomosti. Pokiaľ mali možnosť vycestovať do tejto krajiny, zoznámili sa len s tou podobou sovietskeho boľševického režimu, ktorý

⁶⁴ Návrh poslance L. Landové-Štychové a soudruhů na novelisaci ustanovení hlavy XVI., I. dílu všeobecného trestního zákona ze dne 27. května 1852 o vyhnaní plodu ze života jakož i § 284-286 z r. 1878: V. Dostupné na: <http://www.psp.cz/eknih/1925ns/ps/tisky/t0535_01.htm>, [1. 12. 2017].

⁶⁵ Anna Chlebounová (* 1875 - † 1946) – členka agrárnej strany, pôsobila vo vedení strany ako členka predsedníctva a výkonného výboru, v rokoch 1920 – 1929 poslankyňa Národného zhromaždenia, v roku 1929 zvolená do Senátu Národného zhromaždenia. Aktívna v ženskom hnutí.

⁶⁶ MUSILOVÁ, Dana. Z ženského pohľadu ..., c. d., s. 82-83.

on sám ponúkal ako reklamnú pozlátku. Napriek tomu mnohé postoje a názory, ktoré *Proletárka* prinášala slovenskej ženskej verejnosti, aj s odstupom času pôsobia šokujúco, napríklad séria článkov propagujúcich antikoncepciu a prezentujúcich osvetu v otázkach pohlavného života a ochrany proti otehotneniu.⁶⁷ *Proletárka* preberala články o antikoncepcii z pera známej britskej paleobotaničky, ženskej aktivistky a propagátorky antikoncepcie a kontroly pôrodnosti Marie Stopesovej.⁶⁸ V sérii článkov *Ochrana pred tehotenstvom* sa venovala otázke bezpečnej, účinnej a „neobťažujúcej“⁶⁹ antikoncepcie. Podľa jej názoru sa manželstvo často stalo hrobom romantiky aj v dôsledku „neschopnosti ženy predchádzať stále za sebou idúcim tehotenstvám a z toho vyplývajúca nutnosť, aby manželia používali niektorú z preventívnych metód.“⁷⁰ Zároveň sa usilovala poučiť ženy, že žiadna metóda antikoncepcie nie je účinná, ale ak sa spoja dve „veľmi približne spoľahlivé, potom je možné dosiahnuť takmer úplnej bezpečnosti.“⁷¹ Stopesová ženám priblížila stavbu ženských pohlavných orgánov a následne sa venovala opisu a použitiu vhodných prostriedkov a postupov proti otehotneniu. V jednom z publikovaných textov podrobne opísala pravidelný mesačný cyklus ženy, apelovala na zvýšenú hygienu a starostlivosť o vlastné telo aj u robotníckych žien.⁷² Veľmi podrobne sa autorka venovala ženskej mechanickej (bariérovej) antikoncepcii – pesaru. Podrobne opísala spôsob jeho aplikácie (správne zavedenie, potrebnú veľkosť, funkciu), ako aj hygienické požiadavky na jeho používanie. Odporučila však jeho kombinovanie s rozpustným „chinínovým pesarom“ ako spermicídny antikoncepčný prostriedok, aby bola dosiahnutá maximálna účinnosť. Práve tento prostriedok, ktorý mal zabrániť počati, Stopesová odporúčala. Podľa nej „neničil pocit spontánneho a neprerušeného styku.“⁷³ K textu M. Stopesovej redaktorka *Proletárky* priložila vysvetľujúci a doplnujúci komentár, aby sa ženy naučili správne používať tento druh antikoncepčnej pomôcky, aby sa jej aplikovanie stalo samozrejmosťou. Ako dodala, „deti bez zodpovednosti a bez

⁶⁷ STOPESOVÁ, M. C. Ochrana pred tehotenstvom. In: *Proletárka*, 1. januára 1925, roč. IV, č. 1, s. 5-6; STOPESOVÁ, M. C. Ochrana pred tehotenstvom. In: *Proletárka*, 15. januára 1925, roč. IV, č. 2, s. 5; Ochrana proti tehotenstvu. In: *Proletárka*, 15. februára 1925, roč. IV, č. 4, s. 4; Ochrana proti tehotenstvu. In: *Proletárka*, 1. marca 1925, roč. IV, č. 5, s. 7-8.

⁶⁸ Marie Charlotte Carmichael Stopes (* 1880 - † 1958) – britská paleobotanička, podporovateľka eugeniky, propagátorka antikoncepcie a plánovaného rodičovstva, vydávala časopis *Birth Control News*, napísala práce o sexuálnej osvete (*Married Love*), založila prvú kliniku pre kontrolu pôrodnosti v Británii. Odmietala interrupcie a propagovala prevenciu v podobe antikoncepcie a kontroly počatia.

⁶⁹ Ako hovorí Marie Stopesová: „aby nerušil sa pocit rozkoše (to je, aby bola čím menej neestetická)“. STOPESOVÁ, M. C. Ochrana pred tehotenstvom. In: *Proletárka*, 1. januára 1925, roč. IV, č. 1, s. 5-6.

⁷⁰ STOPESOVÁ, M. C. Ochrana pred tehotenstvom. In: *Proletárka*, 1. januára 1925, roč. IV, č. 1, s. 5-6.

⁷¹ Tamtiež.

⁷² Ochrana proti tehotenstvu. In: *Proletárka*, 1. marca 1925, roč. IV, č. 5, s. 7-8.

⁷³ STOPESOVÁ, M. C. Ochrana pred tehotenstvom. In: *Proletárka*, 15. januára 1925, roč. IV, č. 2, s. 5.

*rozmyslu, rodia len takí rodičia, ktorým je ľubostajné, jako ich vyživía.*⁷⁴ V ďalšom texte odporúčala redaktorka *Proletárky* ako vhodný prostriedok proti častému tehotenstvu oddelené spanie muža a ženy. Uvedomovala si, že robotnícke rodiny nemajú možnosť zabezpečiť si samostatné spálne pre manželov, navrhovala preto oddelenie postelí do vzdialených kútov izby: „*Oddelené postele treba doporučiť ako vec hygienickú, je to jeden z prostriedkov, ako sa chrániť proti častému tehotenstvu.*“⁷⁵ V závere osvetových článkov, vychádzajúcich z názorov Marie Stopesovej, sa redaktorka dotkla aj problému nechceného otehotnenia. V tejto súvislosti sa jednoznačne vyslovila proti interrupcii. Podotkla, že bohaté ženy si môžu takúto „operáciu“ zaplatiť, ale chudobné ženy na to nemajú prostriedky. Odporúčala preto, aby ženy predchádzali otehotneniu, aby boli opatrené a „*používali prostriedky, ktoré zabraňujú oplodneniu.*“⁷⁶ Ďalej zdôraznila, že tieto prostriedky, ktoré sa predávali v lekárňach a drogériách neboli zakázané, ale prerušenie tehotenstva zákon zakazoval a prísne trestal. Redakcia sa vyjadrila proti prísny trestom za vyhnanie plodu: „*zákon, ktorý nechráni deti pred biedou, nemôže a nemá zakazovať prerušenia tehotenstva.*“ Žiadali, aby žena mohla prejaviť slobodnú vôľu, či chce alebo nechce mať dieťa.⁷⁷

Redakcia na svojich stránkach radila ženám, kde mohli získať praktické rady ako sa chrániť pred otehotnením. Odporúčala brožúru od dr. H. Rossena *Ochrana pred materstvom*,⁷⁸ ktorú distribuovala redakcia *Proletárky*.⁷⁹ S obsahom ale redakcia nebola celkom spokojná, kritizovala napríklad vysoko odborný štýl, latinskú terminológiu, kritiku všetkých známych ochranných prostriedkov. Čitateľky boli upozorňované len na jeden prostriedok, ktorý dr. Rossen považoval za najmenej neškodlivý pre zdravie ženy (kondóm - prezervatív).⁸⁰ Dr. Rossen sa v texte zároveň zmienil o prirodzenom regulovaní otehotnenia (sledovaním menštruačného cyklu ženy). Odporúčanie tejto brožúry tak súviselo len s faktom, že bola jediná dostupná. Ako konštatuje v knihe dr. Rossen „*všetky umelé prostriedky k zamedzeniu otehotnenia majú neblahý vplyv na morálny pomer medzi mužom a ženou.*“⁸¹

V septembri 1925 začala redakcia uverejňovať ako prílohu dvojtyždenníka brožúru *Požehnaná rodina, zamedzenie oplodnenia, vyhánanie plodu* od Fritza Brupbachera. Autor problém kontroly pôrodnosti prezentuje optikou sociálneho konfliktu. Odvolávajúc sa na Marxov *Kapitál* veľmi kriticky poukázal na fakt, že kontrola pôrodnosti bola u „meštiakov“ výsadou, akýmsi monopolom. Robotnícka trieda bola naopak považovaná za nástroje, preto sa mala rozmnožovať a mať veľa detí,

⁷⁴ Tamtiež.

⁷⁵ Ochrana proti tehotenstvu. In: *Proletárka*, 15. februára 1925, roč. IV, č. 4, s. 4.

⁷⁶ Ochrana proti tehotenstvu. In: *Proletárka*, 1. marca 1925, roč. IV, č. 5, s. 7-8.

⁷⁷ Tamtiež.

⁷⁸ ROSSEN, H. *Ochrana před těhotenstvím : Z lékařského a sociálního stanoviska*. Praha : B. Kočí, 1922.

⁷⁹ *Proletárka*, 28. decembra 1922, roč. 1, č. 2, s. 8.

⁸⁰ ROSSEN, H. *Ochrana před těhotenstvím...*, c.d., s. 60.

⁸¹ Tamtiež, s. 61.

aby sa pracovné sily neustále nahradzovali novými. Obmedzovaním pôrodnosti sa tak robotnícka vrstva dopúšťala protivlasteneckého správania.⁸² Autor sa venoval najmä obrovskej fyzickej záťaž, ktoré časté tehotenstvá spôsobovali chudobnej, ťažko pracujúcej žene. Tieto ženy v dôsledku opakujúcich sa tehotenstiev boli vyčerpané, zoslabené, nedostatočne živené, predčasne zostarnuté, trpeli rôznymi zdravotnými problémami. „*Priveľmi požeňnané rodiny*“ boli podľa autora najväčšou prekážkou pre „*osobné zdokonaľovanie a voľný vývoj ženy pracujúcej triedy*.“⁸³ Ako lekár sa venoval najmä medicínskej stránke tehotenstva robotníckych žien (pracovná záťaž, nedostatok výživy, chýbajúce vitamíny a minerály, celkové oslabenie organizmu) a následkom na pôrodnú váhu, zdravotný stav ich novorodencov (problém vysokej detskej úmrtnosti v tejto sociálnej skupine a faktory, ktoré ju ovplyvňovali). Požadoval preto odstránenie „*monopolu bohatých*“ na antikoncepcné prostriedky a na možnosť podstúpiť legálne „*vybňanie plodu*“ v zdravotníckom zariadení. Zároveň žiadal štátnu podporu a starostlivosť o tehotné ženy a matky, bezplatné poradne, ktoré by poskytovali informácie a prostriedky zabraňujúce počatiu. Autor vo svojom texte zosumarioval, predstavil a opísal výhody aj nevýhody jednotlivých antikoncepcných prostriedkov (pohlavná zdržanlivosť, chemická antikoncepcia – spermicídne roztoky a prášky, bariérová - kondóm, pesar, vnútromaternicové teliesko) a operačných zákrokov (podviazanie vajcovodov alebo semenovodov). V prípade kondómu dr. Brupbacher upozornil na jeho podstatný nedostatok, lebo „*je používaný mužom a ten pri pohlavných aktoch nie je vždy spoľahlivejšou a rozumnejšou časťou*.“⁸⁴ V závere sa dotkol aj otázky potratov (interrupcií), ktoré neschvaľoval, ale požadoval odstránenie zákonov, ktoré ich prevedenie trestali. Poukázal na veľké množstvo nekvalifikovaných potratov, ktoré mali sociálnu indikáciu. Tieto neodborné zákroky mali vážne zdravotné následky, preto úlohou lekárov malo byť zabráňovať nechcenému otehotneniu a nahradiť nekvalifikované potraty odbornými zákrokmi. Ako vzor uviedol pomery v Sovietskom zväze, kde bolo umožnené vykonať interrupciu v štátnej nemocnici, formou operácie, bezplatne a výlučne odborne, teda lekárom.⁸⁵

Redakcia *Proletárky* informovala komunistické čitateľky o aktuálnom dianí okolo problému regulácie pôrodnosti v Československu, najmä aktivity komunistických poslankyň Národného zhromaždenia. V novembri 1922 uverejnila správu, že poslankyňa Louisa Landová – Štychová podala v parlamente návrh na zrušenie §144 (v Čechách a na Morave), ktorým sa trestalo umelé prerušenie tehotenstva (potrat) v prípade ohrozenia zdravia ženy, v prípade nákazlivej choroby u rodičov a v prípade chudoby, keď rodičia neboli schopní užiť svoje dieťa. V článku

⁸² BRUPBACHER, Fritz. *Požeňnaná rodina, zamedzenie oplodnenia, vybňanie plodu*. Príloha *Proletárky*, 1925 - 1926, s. 3-4.

⁸³ Tamtiež, s. 7.

⁸⁴ Tamtiež, s. 20.

⁸⁵ Tamtiež, s. 23.

redaktorka *Proletárky* odmietla odsudzovanie a moralizovanie nad potratmi, ktoré boli označované za hriech. Naopak hriechom bolo utrpenie detí vo veľkej mnohohodetnej chudobnej rodine, ktorá stratila príjem.⁸⁶ V decembri 1925 sa redakcia opätovne vyjadrila k problému trestnosti vyhnania plodu v Československu. V článku s podtitulom „*Matka vo fabrike, smrť v rodine*“ poukazovali na pracovné zaťaženie robotníckych žien, fyzicky náročná práca, časté tehotenstvá spôsobovali časté potraty, predčasné pôrody, alebo smrť novorodencov, prípadne dojčiat. Takéto ženy nemali možnosť sa o svoje deti správne a adekvátne starať. Preto materstvo u týchto žien nebolo podľa redakcie radosťou, ale kliatbou a nešťastím, preto sa mnohé zbavovali tajne a nelegálne svojho nenarodeného dieťaťa. Zákon ale podľa *Proletárky* nepostihoval všetkých rovnako, lebo bohaté ženy mali možnosť sa nechceného tehotenstva zbaviť. Chudobné ženy túto možnosť nemali. Článok bol zároveň výzvou sympatizantkám strany, aby v nadchádzajúcich voľbách podporili takých kandidátov, ktorí budú schopní presadiť zrušenie zákonov trestajúcich umelé prerušenie tehotenstva.⁸⁷ K téme materstva u zárobkovo činných žien sa vyjadrila jedna z popredných komunistických političiek a poslankyňa Národného zhromaždenia Anna Malá. Odvolávajúc sa na štatistiky, zárobková činnosť žien spôsobovala pokles plodnosti, nárast potratov, predčasných pôrodov a mŕtvo narodených detí, ale aj vysokú dojčenskú úmrtnosť v prvom roku života. Podľa Anny Malej väčšina dojčiat umierala najmä v dôsledku nedostatočnej starostlivosti, lebo ich matky museli nastúpiť do pracovného procesu a dieťa tak ostalo v opatere cudzích ľudí, alebo zavreté doma (autorka uvádza ako príklad prax priviazať dieťa počas neprítomnosti matky šnúrkou ku kuchynskému stolu). Absentovala aj starostlivosť o tehotné ženy, najmä v období bezprostredne pred pôrodom. Veľkým problémom podľa Malej bola nedostatočná starostlivosť štátu o matku a dieťa, čo ešte drastickejšie prehlbovalo „*konflikt medzi materstvom a povolaním ženy v kapitalizme*.“⁸⁸ Poslankyňa Malá kritizovala „*vládnuce kruchy kapitalistických krajín*,“ ktoré sa usilovali dosiahnuť vysokou pôrodnosťou proletárskych žien „*rozširovanie armády pracujúcich a vojakov*.“⁸⁹ Autorka kritizovala najmä absenciu ochrany a podpory materstva zo strany štátu, ale najmä platnosť zákonov, ktoré trestali umelé prerušenie tehotenstva v Československu. Kritizoval aj § 126 československej ústavy, ktorý deklaroval zvláštnu ústavnú ochranu manželstva, rodiny a materstva. Podľa Malej sa v skutočnosti štát o ochranu a podporu matiek a detí nestaral, čo dokladala nízkymi výdavkami republiky na útulne pre matky s deťmi, nemocnice, pôrodnice, poradne atď. Odmietala

⁸⁶ Zpráva. In: *Proletárka*, 30. novembra 1922, roč. 1, č. 2, s. 8.

⁸⁷ Kliatba materstva v dnešnom poriadku. In: *Proletárka*, 1. december 1925, roč. 4, č. 23, s. 7-8.

⁸⁸ Materstvo a zárobková práca žien (Z brožúry A. Malej). In: *Proletárka*, 15. mája 1926, roč. 5, č. 10, s. 2-3.

⁸⁹ Materstvo a zárobková práca žien (Pokračovanie z brožúry A. Malej). In: *Proletárka*, 1. júna 1926, roč. 5, č. 11, s. 3-4.

dobročinný a charitatívny charakter a organizáciu podpory matiek s deťmi v Československu, ale aj štátom propagovaný názor, že o dieťa sa najlepšie postará jeho matka, ktorá sa má venovať naplno výchove a starostlivosti o svoje deti. Podľa Malej kapitalistická spoločnosť tolerovala regulovanie pôrodnosti bohatým ženám kapitalistickej triedy, ale nie proletárskym, ktorým chudoba neumožňovala vyhľadať lekársku pomoc, aby ich zbavila „*nevítaneho materstva*“. Odvolávala sa na podaný návrh zákona, ktorý by umožňoval prevedenie interrupcie v prípade zdravotnej, sociálnej indikácie, alebo v prípade znásilnenia maloletej a aby bolo zákonom umožnené lekárom poskytovať rady a prostriedky na zabránenie neželaného tehotenstva. Podľa jej názoru jedine socialistické Rusko uznávalo prácu žien a materské právo a dobrovoľne zrušilo potratové zákony. Na druhej strane ženy mali zodpovednosť za to, či chcú, ale nechcú byť matkami a „*nesmeli spoločnosť zaťažovať deťmi nezdravými a dedičnou chorobou zaťaženými*“.⁶⁰ Redakcia *Proletárky* v závere burcovala slovenské ženy, aby sa v prípade predloženia ďalšieho návrhu zákona na zrušenie protipotratových nariadení v Československu aktívne zapojili do politického boja, aktivizovali spolustraníčky, ale aj ženy mimo komunistickú stranu, aby spoločne tento návrh presadili aj z ulice. Už v ďalšom čísle *Proletárky* sa objavil článok s požiadavkou na odstránenie § 285 a 286, podľa ktorého boli súdené „*statočné ženy, len preto, že nechceli priniesť na svet deti, otrokov kapitálu, že nechceli dať život deťku, ktoré by nemohli uživiť*“.⁶¹ Redaktorka požadovala aj pre chudobné ženy možnosť podstúpiť interrupciu u lekára, aby nemuseli vyhľadávať pomoc rôznych neskúsených báb. Redakcia uverejnila všeobecný príspevok na tému poklesu pôrodnosti v Európe po skončení prvej svetovej vojny. V článku jednoznačne autorka odmietla, aby boli proletárske ženy štátni nútené neustále rodiť deti, ďalšie pokolenia vojakov a robotníkov, aby ich „*zmysel pre povinnosť*“ oberal o právo rozhodovať o tom, či privedie na svet ďalšie dieťa. Ženy sa mali brániť pred časťmi pôrodmi, „*prílišný počet detí je za daných pomerov najväčšou prekážkou osobného zdokonalenia a voľného rozvoja ženy pracujúcej triedy*“.⁶² V septembri 1926 *Proletárka* informovala svoje čitateľky, že komunistická poslankyňa Louisa Landová – Štychová opätovne predložila do parlamentu návrh na zrušenie trestnosti umelého prerušenia tehotenstva.⁶³ Prijatie tohto návrhu by podľa komunistiek prinieslo dobro pracujúcim ženám, „*zbaviac ich prílišného počtu detí..., čím viac detí, tým väčšia bieda*“.⁶⁴ Obmedzenie pôrodnosti mohlo zároveň zmenšiť masu hladujúcich

⁶⁰ Tamtiež, s. 4.

⁶¹ Odstráňte paragraf 285-6! In: *Proletárka*, 1. júla 1926, roč. 5, č. 12-13, s. 4.

⁶² „Zaľudňovatelia“. In: *Proletárka*, 1. augusta 1926, roč. 5, č. 14, s. 7-8.

⁶³ Redakcia priniesla čitateľkám znenie návrhu zákona, ktorým by sa umožňovalo previesť umelé prerušenie tehotenstva z dôvodov zdravotných, sociálnych a eugenických, ako aj v prípade znásilnenia. Návrh na novelizáciu zákona o trestných ustanoveniach vyhnania plodu zo života. In: *Proletárka*, 15. septembra 1926, roč. 5, č. 18, s. 5.

⁶⁴ KOLLÁRIKOVÁ, Gizela. Ako sa zachovajú? In: *Proletárka*, 15. septembra 1926, roč. 5, č. 18, s. 4.

pracujúcich a nezamestnaných. Redakcia očakávala priebeh rokovaní o tomto návrhu a výsledné hlasovanie, najmä stanovisko Ľudákov a ostatných nekomunistických strán. Neboli to ale pozitívne očakávania, lebo celý tento problém vnímali ako opatrenie namierené len proti chudobným ženám, robotníckam. Bohaté ženy si údajne mohli prerušenie tehotenstva zaplatiť v nemocnici, alebo u lekára, len chudobné ženy túto možnosť nemali. Vláduce vrstvy potrebovali neustáli prísun lacnej pracovnej sily „*rezervnú armádu nezamestnaných robotníkov*“, preto nebolo možné odstrániť tieto trestné nariadenia. Téma rezonovala v *Proletárka* aj krátko po prerokovaní návrhu poslankyne Landovej – Štychovej v parlamente. Narastajúci počet žien, ktoré museli vyhľadať lekárske ošetrovanie po neodborne prevedenom potrate, neustále priživovali diskusie v tlači o dôvodoch, ktoré viedli k tomuto stavu. Obvinenie, že to spôsobil úpadok mravov, autorka článku jednoznačne odmietla: „*umelé potraty neznamenajú skazenie mravov, ale sú zrkadlom panujúcich hospodárskych pomerov.*“⁹⁵ Zároveň upozornila na to, že robotnícke ženy si nemohli dovoliť zaplatiť drahý operačný zákrok prerušenia tehotnosti, museli vyhľadať neodbornú pomoc anjeličkárov, alebo báb. Tento zákrok mohol mať katastrofálny dopad na jej zdravie aj život. Predložený návrh poslankyne Landovej – Štychovej nebol v parlamente schválený. Proti jeho prijatiu sa postavil ako minister verejného zdravotníctva dr. Jozef Tiso, predstaviteľ Slovenskej ľudovej strany. *Proletárka* priniesla zhrnutie jeho odmietavého stanoviska, v ktorom argumentoval pre zachovanie prísnych protipotratových zákonov hygienickými, mravnými a najmä populačnými dôvodmi. Proti prijatiu poslaneckého návrhu sa postavili aj ďalšie politické strany v parlamente. Pre komunistické redaktorky to bolo len potvrdením, že kapitalistická spoločnosť nemá záujem pomôcť chudobným robotníckym ženám, lebo potrebuje neustály prílev pracovnej sily a vojakov a existujúce obmedzenia umelého prerušenia tehotenstva sa aj tak nevzťahujú na bohaté ženy, ktoré si napriek zákazu a obmedzeniam vedia zaplatiť zákrok na súkromných klinikách a v sanatóriách.⁹⁶ *Proletárka* svojim čitateľkám sprostredkovala aj vystúpenie komunistickej poslankyne Gizely Kollárikovej v zdravotníckom výbore poslaneckej snemovne. Poslankyňa podporila návrh svojej kolegyne Louisy Landovej – Štychovej. Zastala sa robotníckych žien, ktoré sa snažili o prerušenie nechcenej tehotnosti akýmkoľvek spôsobom, lebo ich chudoba, zlá bytová situácia, veľká pracovná záťaž, veľký počet detí v rodine ich k tomu nútila. Ďalší prírastok do rodiny totiž znamenal len ďalšie schudobnenie a prehĺbenie existenčných problémov rodiny. Kolláriková poukázala na hrozivé následky nelegálne prevádzaných potratov a zdôraznila, že kým chudobné ženy podstupujú zákroky na čierne u neodborníkov, bohaté dámy si môžu dovoliť zákon obchádzať vďaka peniazom, keď si zákrok zaplatia v nemocnici. Odmietla

⁹⁵ Meštiaci – zaľudňovatelia. In: *Proletárka*, 1. mája 1927, roč. 6, č. 8-9, s. 2-3.

⁹⁶ Tamtiež.

aj názor, že prísne zákony trestajúce potraty mali za cieľ zabezpečiť populačný rast v krajine. Na druhej strane ale štát nedostatočne financoval ochranu materstva, nezabezpečil fungovanie poradní pre matky s deťmi. Ako pozitívny príklad, kde došlo k zrušeniu trestnosti legálnych potratov, použila Kolláriková pomery v Sovietskom zväze.⁹⁷

Názor, že protipotratové opatrenia boli namierené proti robotníckej vrstve, chudobným ženám, sa v *Proletárke* neustále zdôrazňoval. Robotnícke ženy nemali možnosť navštevovať lekára a zároveň nemali prístup k účinnej a bezpečnej antikoncepcii, nedokázali sa vyhnúť problémom s nechceným tehotenstvom a mnohé tak museli podstúpiť interrupcie.⁹⁸ Kapitalistická spoločnosť sa podľa názorov komunistických redaktoriek usilovala rôznymi prostriedkami ženu obmedzovať vo vzdelávaní a pracovnej realizácii a „znižuje ju na prostý aparát ku výrobe ľudského materiálu pre svoje polia, továrne, kancelárie a kasárne.“⁹⁹

Ako už bolo uvedené, redaktorky *Proletárky* a komunistické političky a agitátorky vykresľovali Sovietske Rusko (Sovietsky zväz) ako ideál, ako inšpiráciu, kde sa model nového socialistického zriadenia úspešne realizoval. Sovietsky zväz bol komunistkami opisovaný ako krajina, kde sa o problémoch „pretvorenia a mravného oslobodenia novej spoločnosti“ verejne diskutovalo, napríklad o téme voľnej lásky, rovnoprávnosti žien a mužov, novom charaktere manželského života.¹⁰⁰ Sovietske Rusko tak bol ideálom v starostlivosti o deti zamestnaných žien v spoločných podnikových jasliach s ošetrovatelkami a lekárskou starostlivosťou. Každé dieťa bolo pravidelne kontrolované lekárom, k dispozícii bola bezplatná lekárska starostlivosť s výdajom liekov a dojčenskej výživy. Opatrovne pre deti boli vytvorené aj pri „robotníckych kluboch“, aby sa aj ženy – matky mohli zúčastňovať politického, spoločenského a kultúrneho života a neboli len v domácnosti s dieťaťom. Pre väčšie deti boli zriaďované detské domy (pravdepodobne škôlky) s lekárskou starostlivosťou, vzdelávaním a stravovaním.¹⁰¹ Ako vzor bol vykreslený aj sovietsky zákon o prerušení tehotenstva z roku 1920, ktorý umožňoval bezplatné prevedenie interrupcie v zdravotníckom zariadení lekárom, čím sa malo obmedziť prevádzanie nelegálnych potratov, ktoré boli naďalej trestné.¹⁰²

Zásadným problémom, na ktorý poukazovali redaktorky *Proletárky* vo svojich agitačných článkoch, bola chudoba robotníckych vrstiev, dvojité pracovné zaťaženie komunistických žien a neschopnosť československého štátu zabezpečiť

⁹⁷ Preč s uzákonením pôrodov! In: *Proletárka*, 1. mája 1927, roč. 6, č. 8-9, s. 4-5.

⁹⁸ Postavenie ženy v kapitalistickom poriadku. In: *Proletárka*, 1. októbra 1926, roč. 5, č. 19, s. 3.

⁹⁹ Postavenie ženy v kapitalistickom poriadku. In: *Proletárka*, 15. októbra 1926, roč. 5, č. 20, s. 3.

¹⁰⁰ Manželstvo, rodina a voľná láska : Z debát o probléme rodiny a sobáša v Rusku. In: *Proletárka*, 15. januára 1926, roč. 5, č. 2, s. 7.

¹⁰¹ Ako sú opatrované deti po dobu matkinho zamestnania v ZSSR. In: *Proletárka*, 15. júla 1926, roč. 5, č. 14, s. 4-5.

¹⁰² Sovietsky zákon o potrate. In: *Proletárka*, 1. augusta 1926, roč. 5, č. 15, s. 4-5.

ochranu a sociálnu podporu matiek a detí. Autorky ostro kritizovali charitatívnu a spolkovú činnosť venovanú podpore a ochrane materstva. Starostlivosť o matky s deťmi a ochranu materstva mal podľa predstáv *Proletárky* prevziať štát.¹⁰³ Zuzana Holánová poukázala vo svojom článku o materstve na problém robotníckych matiek, trpiacich chudobou, telesným vyčerpaním v dôsledku ťažkej práce, nedostatočnou výživou, nedostatočným vzdelaním („*uštvaná prácou, hladná, telesne aj duševne ubitá*“) – takéto ženy prinášali na svet deti, ktoré boli slabé, chorľavé a v dôsledku nedostatočnej starostlivosti mnohé dojčatá zomierali ešte v prvom roku života.¹⁰⁴ Holánová jednoznačne obvinila kapitalistickú spoločnosť, že je vinná z nespravodlivého sociálneho usporiadania. Opätovne požadovala štátnu ochranu a podporu materstva, ktorá jediná mohla pomôcť zabezpečiť adekvátnu starostlivosť o matku po pôrode a starostlivosť o dojčatá. Ženy – komunistky mali spoločne s mužmi bojovať za „spravodlivé“ usporiadanie spoločnosti, „*za urovnoprávnenie žien a matiek v spoločnosti, za víťazstvo triedy pracujúcej, za novú ľudskú spoločnosť, za socializmus*.“¹⁰⁵ Redaktorky požadovali vo svojich agitačných článkoch riešenie sociálne podpory materstva štátom, argumentovali pri tom najmä tým, že matky potom nebudú musieť vraždiť svoje deti.¹⁰⁶ V lete 1924 priniesla *Proletárka* prejav poslankyne Anny Malej v Poslaneckej snemovni, ktorá sa vyjadrovala na adresu sociálnej starostlivosti o matku a dieťa. Malá sa zastala najmä slobodných matiek, ktoré mnohé neboli schopné sa o svoje novorodené dieťa postarať, mnohé si dokonca želali smrť dieťaťa (vnímali ho ako ťarchu, prít'až). Poukazovala na vysokú doječenskú úmrtnosť v republike, ktorá bola vysoká najmä u nemanželských detí. Opätovne požadovala štátnu podporu matky a dieťaťa a nie dobročinnú a charitatívnu činnosť spolkov. Nedostatočná starostlivosť o deti sa prejavovala absenciou jaslí, útulní, škôlok, stravovania pre mládež.¹⁰⁷ Vydaté ženy, matky, ktoré pracovali nemali kam umiestňovať počas zamestnania svoje deti. Mohli ich zveriť do starostlivosti starších súrodencov, starých rodičov, alebo cudzích osôb, ktorým ale museli za starostlivosť zaplatiť a obetovať tak časť svojej mzdy. Okrem toho mnohé deti boli v cudzej starostlivosti zanedbávané. V prípade roľníckeho obyvateľstva absentovala akákoľvek starostlivosť o dojčatá a malé deti. Malá sa dotkla aj problému poradní pre matky s deťmi, ktoré robotnícke ženy nenavštevovali (nemali čas, prostriedky, hanbili sa). Liekom na biedu a predčasné zomieranie bol spoločný boj za diktatúru proletariátu, až potom mali byť schopné

¹⁰³ HOLÁNOVÁ, Zuzana. Matka a dieťa : Ochrana materstva. In: *Proletárka*, 15. augusta 1923, roč. 2, č. 15, s. 6.

¹⁰⁴ HOLÁNOVÁ, Z. Matka a dieťa : Ochrana materstva. In: *Proletárka*, 15. septembra 1923, roč. 2, č. 16, s. 7.

¹⁰⁵ HOLÁNOVÁ, Zuzana. Matka a dieťa : Ochrana materstva. In: *Proletárka*, 20. septembra 1923, roč. 2, č. 17, s. 7-8.

¹⁰⁶ PFEILMAYEROVÁ. Žena a jednotná fronta. In: *Proletárka*, 1. mája 1924, roč. 3, č. 8, s. 5-6.

¹⁰⁷ MALÁ, Anna. Matka a dieťa. In: *Proletárka*, 15. júla 1924, roč. 3, č. 13, s. 7.

podľa komunistického programu zabezpečiť lepšiu ochranu matiek a detí.¹⁰⁸ Obrovský zápas s biedou zvädzali najmä veľké, mnohodetné rodiny, ktoré nedokázali zabezpečiť zdravé a spokojné detstvo, deti „stvorené náhodne, z cudzieho rozmaru, len z chvíľkovej rozkoše rodičov“, „potom ale vyrastali v katastrofálnych pomeroch v biede a utrpení.“¹⁰⁹ Veľká pozornosť bola venovaná slobodným matkám, ktoré museli čeliť starostlivosti o dieťa bez pomoci otca dieťaťa a živateľa. V poučení čitateľkám nie je moralizovanie nad otehotnením, ale autorka poukazovala na sociálne problémy slobodných matiek a ich nemanželských detí – „my vidíme v materstve slobodnej ženy za dnešných pomerov len ohrozenie jej existencie a preto ju varujeme.“¹¹⁰ Redaktorky sa opakovanne zastávali slobodných chudobných žien, ktoré v zúfalstve zavraždili svoje novonarodené dieťa, alebo viacdetných chudobných matiek, ktoré radšej podstúpili umelé prerušenie tehotenstva u pokútnej anjeličkárky, ako by na svet priviedli ďalšieho potomka, ktorého nemali z čoho uživiť. Bohaté paničky sa nechcených detí zbavovali kvôli pohodliu.¹¹¹ Chudobným ženám mal preto pomôcť štát – „riadna ochrana materstva, ako aj náležitá starostlivosť o už narodené deti sú najlepším prostriedkom proti potratom vôbec.“¹¹² Kapitalistická spoločnosť nemala schopnosť dať žene právo na slobodné materstvo a riadne zaopatriť robotnícke matky, to sa mohlo realizovať len v socialistickej spoločnosti („v robotníckom štáte“), preto museli ženy – robotníčky bojovať za nový spoločenský poriadok. Motív chudobnej matky, ktorá nevie uživiť svoje deti, ale kapitalistická spoločnosť ju núti rodiť ďalšie deti - ďalších otrokov, fungoval ako mobilizujúci prvok do spoločného boja za spravodlivú, novú spoločnosť, lebo „dnešná doba si vyžaduje ženy bojovníce a nie trpiteľky!“¹¹³

Veľkou výzvou pre redakciu *Proletárky* bola snaha šíriť osvetu a vzdelávať prostredníctvom svojich článkov robotníčky. Články tam mali agitačný aj osvetový charakter. Ženy boli vyzývané, aby sa vzdelávali, aby boli aktívne pri získavaní informácií a zaujímali sa o ženské témy. V článku s poetickým názvom *Výdávky na trublíčky* od M.C. Stopesová bol analyzovaný problém vysokej detskej úmrtnosti v chudobných rodinách. Článok motivoval čitateľky, aby sa vzdelávali, aby aj chudobné matky vedeli o problémoch so starostlivosťou o dieťa, o nákazlivých chorobách a ich následkoch. Čitateľky boli v závere poučené, že žiadna zdravá žena nemôže porodiť viac detí v krátkom časovom slede po sebe bez toho, aby

¹⁰⁸ MALÁ, Anna. Matka a dieťa. In: *Proletárka*, 1. augusta 1924, roč. 3, č. 14, s. 7.

¹⁰⁹ Detská bieda : K medzinárodnému detskému týždňu. In: *Proletárka*, 1. júna 1923, roč. 2, č. 10, s. 2-3.

¹¹⁰ Matka a dieťa : Deti nemanželské. In: *Proletárka*, 15. júna 1923, roč. 2, č. 11, s. 6.

¹¹¹ Osud slobodných matiek. In: *Proletárka*, 15. decembra 1926, roč. 5, č. 23, s. 8-9.

¹¹² PITELKOVÁ, M. Žena otrokyňa dvadsiateho storočia. In: *Proletárka*, 1. januára 1927, roč. 6, č. 1, s. 6-7.

¹¹³ Proletárske materstvo. In: *Proletárka*, 1. júna 1927, roč. 6, č. 11, s. 3-4.

to nemalo vplyv na jej zdravie a neškodila tak sebe aj svojim deťom.¹¹⁴ Ženy sa mali zaujímať a aktívne zasadzovať o vzdelávanie a výchovu svojich potomkov k „zodpovednosti“ pred splodením a rodením detí a ich vychovávaním. Cieľom bolo dosiahnuť ľudskú dôstojnosť a vytvoriť fungujúcu rodinu, ktorá by bola ideálom komunistickej spoločnosti.¹¹⁵ V poučných príbehoch boli uvádzané pozitívne príklady „regulácie pôrodnosti“. Ako vzor sa v príbehu prezentovalo prosperujúce a zdravé dieťa - jedináčik, o ktoré sa matka s otcom dokázali postarať a vedeli mu aj ako robotníci zabezpečiť slušnú životnú úroveň. Cieľom týchto pozitívnych príkladov bolo, aby sa deti nerodili do biedy „*Ženy sa majú chrániť nie len veľa pôrodov, ale i bolestných potratov a preto sa musia chrániť prísť do požehnaného stavu. – Uvedomelá robotníčka sa nedá zotročiť ani prírodou.*“¹¹⁶ Objavovali sa ale aj tragické príklady, najmä príbehy matiek, ktoré usmrtili svoje novonarodené deti, za čo boli odsúdené do väzenia.¹¹⁷ Autorky týchto článkov zdôrazňovali najmä bezvýchodiskovú situáciu, v ktorej sa tieto ženy ocitli, nemali sa kam uchýliť, nemali prostriedky na cestu domov, boli hladné, vyčerpané a nevedeli nájsť adekvátnu pomoc. Zodpovedná a vinná tak bola spoločnosť, ktorá chudobné ženy dohnala k vražde.¹¹⁸

Redaktorky sa snažili viesť čitateľky k zodpovednému prístupu k materstvu. Barbora Rezlerová – Švarcová vyzývala robotníčky, aby sa nenechali spútať prírodou, aby „*zbytočne nerodili veľký počet detí*“. Na adresu chudobných matiek viacdetných rodín, ktoré priviedli na svet sedem až štrnásť detí uviedla: „*Čo je tu zbytočného utrpenia! Aké to obromné rozširovanie biedy, chorôb, staroby, šerednosti, mrzáctva, smrti! Aké to okrádanie seba i detí o šťastie, krásu, spokojnosť! Súdržky, odhodte putá, ktoré vám dáva nielen človek, ale i príroda! Poradte sa s lekárom, kúpte si dobrú knihu, hľadajte východisko zo zaskliatia, do ktorého ste prišli reakčnou výchovou! Oslobodenie od kapitalizmu pôvodcu biedy – prinesie nám spoločný boj celej chudoby.*“¹¹⁹ Jej poučenie a osveta tak automaticky a plynule prešla do agitácie a politického zápasu. Cieľom tohto spoločného politického boja po boku mužov malo byť dosiahnutie sociálne spravodlivej, socialistickej spoločnosti. Až v socialistickej spoločnosti sa mohol realizovať cieľ ženského snaženia v komunistickom hnutí sociálne zrovnoprávnenie žien a „šťastné materstvo“ - „*Chceme, aby materstvo bolo radosťou a šťastím, aby deti prežívali ozaj detský, šťastný vek.*“¹²⁰ Redaktorka *Proletárky*, bývalá poslankyňa Revolučného národného zhromaždenia a komunistická aktivistka Irena Káňová, požiadavky

¹¹⁴ STOPESOVÁ. M.C. Výdavky na truhličky. In: *Proletárka*, 15. novembra 1924, roč. 3, č. 21, s. 2-3.

¹¹⁵ B.B.Š. Žaloba na rodičov. In: *Proletárka*, 15. mája 1924, roč. 3, č. 9, s. 4-5.

¹¹⁶ Požehnanie. In: *Proletárka*, 28. decembra 1922, roč. 1, č. 2, s. 8.

¹¹⁷ Ako sa súdi. In: *Proletárka* 22.februára 1923, roč. 2, č. 4, s. 7-8.

¹¹⁸ Smrť za cudziu vinu. In: *Proletárka*, 1. apríla 1924, roč. 3, č. 6, s. 2.

¹¹⁹ B.R.Š. Dá sa príroda ovládať? In: *Proletárka*, 1. mája 1924, roč. 3, č. 8, s. 3.

¹²⁰ Medzinárodný deň robotníčiek. In: *Proletárka*, 9. marca 1923, roč. 2, č. 5, s. 2.

komunistických žien na prvomájovom zhromaždení v Banskej Štiavnici v roku 1923 zhrnula do hesla „*Oslobodenie materstva, rovnakú mzdu za rovnakú prácu!*“¹²¹

Záver

V radoch komunistckej strany sa realizovali najmä ženy s nižším vzdelaním, z prostredia robotníckeho a maloroľníckeho proletariátu a ženy v domácnosti. Nemohli sa uplatniť vo vedení strany, ani ovplyvňovať vnútorné dianie. Napriek tomu boli pripravené bojovať za vybudovanie socialistickej spoločnosti, ktorá by priniesla zamestnanie, vyššie mzdy, kvalitnejšiu zdravotnú starostlivosť, ale pre ženy najmä oslobodenie od domácej práce a individuálnej starostlivosti o deti. Komunistcké ženy vyvíjali intenzívnu politickú prácu, agitovali a snažili sa oslovovať najmä ženy – robotníčky svojou kampaňou a ideálmi sociálne spravodlivej spoločnosti. Dôležitou súčasťou ich aktivít, najmä osvetových, bola téma materstva a kontroly pôrodnosti u robotníčok. Snažili sa osloviť zamestnané ženy, ktoré sa zároveň museli starať o domácnosť a rodinu. Materstvo bolo pre tieto ženy obrovskou fyzickou záťažou, ohrozovalo ich zárobkovú činnosť a narodenie ďalšieho potomka viedlo k zásadnému zhoršeniu už tak veľmi zložitej sociálnej situácie viacdetej rodiny. Redakcia *Proletárky* sa usilovala ženy pozitívne motivovať ku kontrole pôrodnosti. Prinášala aj konkrétne rady a odborné články o možnostiach kontrolovať pôrodnosť prostredníctvom dostupnej a efektívnej antikoncepcie. Snažili sa ženy viesť k predchádzaniu otehotnenia a odrádzali ich od interrupcií, ktoré boli v Československej republike v medzivojnovom období nelegálne. Chudobné ženy nemali prostriedky, aby si mohli zaplatiť kvalitnú zdravotnú starostlivosť, preto podstupovali nelegálne zákroky u nekvalifikovaných anjeličkárov. Mnohé preto museli byť následne hospitalizované s rôznymi zdravotnými komplikáciami. Mnohé chudobné ženy, najmä slobodné, ktoré porodili nemanželské dieťa, sa uchýľovali k vražde novorodenca, často v bezvýchodiskovej situácii. Pre komunistcké funkcionárky sa tieto okolnosti premietli do jednoznačnej interpretácie protiinterrupčných zákonov v medzivojnovom Československu. Považovali ich za nástroje, namierené proti robotníckej triede, ktorú tieto opatrenia nútili k neustálej reprodukcii, k rodeniu ďalších generácií lacnej pracovnej sily bez možnosti rozhodovať o svojej plodnosti, o svojom tele. Vo všetkých článkoch, v ktorých sa otázka regulácie pôrodnosti analyzovala, bol problém interrupcií interpretovaný optikou triedneho boja proti kapitalizmu, proti bohatým vrstvám spoločnosti, ktoré mali aj privilégium podstúpiť interrupciu v medicínskom zariadení bez potrestania a verejného odsúdenia. Komunistky ostro kritizovali aj sociálnu politiku československého štátu, najmä ochranu a podporu matiek a detí. Odmietali systém dobročinných charitatívnych spolkov a požadovali aktívny postoj štátu k ochrane a podpore

¹²¹ Za ideálom. In: *Proletárka*, 1. júna 1923, roč. 2, č. 10, s. 5-6.

materstva. Absencia poradní pre matky s deťmi, nedostatok útulní, nedostupnosť pôrodníc, nemocničných zariadení a najmä nedostatok finančných prostriedkov na sociálnu podporu viacdenných rodín a slobodných matiek bol pre komunistky dôkazom nezáujmu štátu o podporu pôrodnosti. Ostro sa tak vymedzovali voči dobovému meštiackemu a sentimentálnemu ideálu ženy – matky a domácej gazdinky, ktorá sa trpezlivo a nezištne stará o svoju rodinu a vykonáva vzorne domáce práce. Komunistické funkcionárky snívajú o profesionálnom uplatnení žien, pre ktoré materstvo a domácnosť nebudú prekážkou ďalšej spoločenskej a ekonomickej realizácie, lebo domáce práce a starostlivosť o dieťa by nemuseli riešiť individuálne, ale zodpovednosť za ich realizovanie by prevzala spoločnosť. Domáce práce mali byť zabezpečované štátnymi službami (práčovne, jedálne) a deti mali vyrastať v kolektíve svojich rovesníkov v jasliach, materských školách a školských kluboch. Pri analyzovaní obsahu publikovaných článkov o materstve a starostlivosti o dojatá v dvojtyždenníku *Proletárka* čitateľa zaujme úplná absencia otcov a živiteľov rodín. Komunistky sa pri zabezpečení matiek s deťmi obracali na štát, ktorý sa mal postarať o sociálne a materiálne zabezpečenie budúcich členov spoločnosti. Ženské požiadavky a témy, za ktoré komunistky agitovali boli podriadené hlavnému cieľu komunistického hnutia, spoločnému boju proletariátu za novú spravodlivú spoločnosť. Nové socialistické zriadenie malo automaticky vytvoriť predpoklady pre realizovanie ženských požiadaviek. Ideálom tak bol Sovietsky zväz a idealizovaná predstava sovietskej spoločnosti, ktorú chceli československí komunisti kopírovať v československom priestore.

Zoznam prameňov a literatúry (References)

Pramene

Tesnopisy a tlače Národného zhromaždenia Československej republiky. Spoločná česko–slovenská digitálna parlamentná knižnica Dostupné na: <<http://www.psp.cz/eknih/index.htm>>, [1. 12. 2017].

Zákonný článok V/1878 o zločinoch a prečinoch.

Dobová tlač

Komunistka 1926

Komunistická revue 1925

Proletárka 1922, 1923, 1924, 1925, 1926, 1927

Ženský list 1922

Literatúra

- BÁHENSKÝ, Marie – HECZKOVÁ, Libuše – MUSILOVÁ, Dana. *Ženy na stráži!*
Praha : Masarykův ústav AV ČR, 2011.
- BÁHENSKÁ, Marie – HECZKOVÁ, Libuše – MUSILOVÁ, Dana. *Iluze spásy :
České feministické myšlení 19. a 20. století*. České Budějovice : Veduta, 2013.
- BEBEL, August. *Žena a socializmus*. Bratislava : Pravda, 1977.
- BRUPBACHER, Fritz. *Požehnaná rodina, zamedzenie oplodnenia, vyháňanie plodu*.
Príloha Proletárky, 1925 – 1926.
- BUREŠOVÁ, Jana. Společensko – politická aktivita a veřejná činnost žen za první
Československé republiky (1918 – 1938). In: VALENTA, Jaroslav – VORÁČEK,
Emil – HARNA, Josef. *Československo 1918 – 1938 : Osudy demokracie ve střední
Evropě 2*. Praha : Historický ústav, 1999, s. 393-400.
- BUREŠOVÁ, Jana. Reflexe společenského postavení žen v komunistické ideologii
a politice ve 20. a 30. letech 20. století v Československu. In: KÁRNÍK,
Zděnek – KOPEČEK, Michal. *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus
v Československu*. Svazek II. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR,
Dokořán, 2004, s. 41-62.
- ENGELS, Fridrich. *Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu*. Praha : Mladá fronta,
1967, s. 112-113.
- JAHODÁŘOVÁ, Lucie. Zpátky k plotně? Ženský komunistický tisk a kritika
úsporných opatření ve veřejné správě (1932 – 1933). In: *Forum Historiae*, 2015,
roč. 9, č. 2, s. 102-118.
- JURNEČKOVÁ, Marie. *Žena, dítě a rodina v SSSR*. Praha : Svoboda, 1936, 52 s.
- KUČMA, Ivan. Časopis Proletárka (1922 – 1927) a vývin komunistckej propagandy.
In: *Knihy '90 : Zborník pre problémy a dejiny knižnej kultúry na Slovensku*. Martin :
Matica slovenská, 1990, s. 116-124.
- LENDEROVÁ, Milena (ed.). *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. Praha :
Nakladatelství Lidové noviny, 2009.
- MALÁ, Anna – KŘENOVÁ, Anna. *Program, organizace a taktika komunistických
žen*. Praha : Svoboda v Kladne, 1921.
- MUSILOVÁ, Dana. *Z ženského pohledu : Poslankyně a senátorky Národního shromáždění
Československé republiky 1918 – 1939*. České Budějovice : Bohumír Němec –
VEDUTA, 2007.
- NIKŠOVÁ, Gabriela. *Nedovolené prerušenie tehotenstva v československom trestnom práve*.
Bratislava : Veda, 1971.
- OSYKOVÁ, Linda. *Volebné kampane politických strán na Slovensku počas 1. ČSR*.
Bratislava : VEDA, 2012.
- PLEVZA, Viliam a kol. *Prehľad dejín KSČ na Slovensku*. Bratislava : Pravda, 1971.
- ROSSEN, H. *Ochrana před těhotenstvím : Z lékařského a sociálního stanoviska*. Praha : B.
Kočí, 1922.

- RÁKOSNÍK, Jakub. Strana mladých, indifentných a nezaměstnaných? Proměny členské základny meziválečné KSČ. In: *Forum Historiae*, 2015, roč. 9, č. 2, s. 90-101.
- RUPNIK, Jacques. *Dějiny Komunistické strany Československa : Od počátků do převzetí moci*. Praha : Academia, 2002.
- UHROVÁ, Eva. Ženy v KSČ a textilní dělnice v Čechách ve 20.letech. In: KÁRNÍK, Zdeněk – KOPEČEK, Michal. *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*. Svazek II. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Dokořán, 2004, s. 27-40.

Ženy zo strednej vrstvy Autobiografické pramene k spôsobu života v druhej tretine 20.storočia na Slovensku¹

Marta Botiková

Prof. PhDr. Marta Botiková, CSc.
Comenius University in Bratislava
Faculty of Arts
Department of Ethnology and Museology
Gondova 2
814 99 Bratislava
Slovakia
marta.botikova@uniba.sk

Populačné štúdie Slovenska 10 : 45-65

Middle-class women. Autobiographical sources for the way of life in the second third of the 20th century in Slovakia.

This paper analyzes autobiographical narratives of middle class women in the second third of the 20th century in Slovakia. We collected testimonials about their work, employment, family relationships and their social status, aiming to investigate women's life in this particular period in various contexts, in order to arrive at a picture of women's way of life. The sociological and demographic characteristics of the population of today's Slovakia have often been reduced to the traditional picture of rural and pastoral life. However, it is clear that the social structure of the population was more complex. Our research, which captures the living memories of women in the second third of the 20th century shows that the non-rural population was already forming an important part in the holistic structure, especially as an important component of the urban environment.

Key words: autobiographical narratives, social structure, status, family, profession, recreation

Cieľom príspevku je predstaviť materiál, ktorý sme získali z autobiografických rozprávání žien. Ženy, ktoré zdieľali s nami svoje životné príbehy, z hľadiska sociálnej príslušnosti patrili do strednej triedy/vrstvy v druhej tretine 20. storočia na Slovensku. Zist'ovali sme, ako a čo hovorili o svojej práci, zamestnaní, rodinných vzťahoch, o svojom sociálnom postavení. Zaujímala nás problematika života žien v historických rámcoch spoločnosti, v rozličných súvislostiach, so zámerom prehĺbiť poznatky o ich spôsobe života.

¹ Tento príspevok vznikol vďaka podpore v rámci OP Výskum a vývoj pre dopytovo-orientovaný projekt: Univerzitný vedecký park Univerzity Komenského v Bratislave, ITMS 26240220086 spolufinancovaný zo zdrojov Európskeho fondu regionálneho rozvoja.

Sociografické a demografické charakteristiky obyvateľstva dnešného Slovenska sa vo všeobecných konštatovaniach často spájali v literatúre aj vo vede s rurálnosťou a plebejskosťou. Avšak je zrejmé, že sociálna štruktúra obyvateľstva bola zložitejšia². Naše výskumy, ktoré zachytili v živých spomienkach druhú tretinu 20. storočia, ukázali, že neroľnícke vrstvy, ktoré boli síce početne menšie v celostnej štruktúre, v urbánnom prostredí predstavovali významnú zložku obyvateľstva³.

Zaujíma nás mnohoraká skutočnosť spôsobu života žien, ktoré dospievali, resp. žili svoju mladosť v uvedenom čase na Slovensku, a ktorá je vykreslená v ich životných príbehoch. Príbehy, ktoré sa odohrávali prakticky v tom istom historicko-geografickom priestore, kontexte, mali však významné odlišnosti⁴. Vychádzajúc z poznatkov z doterajších výskumov a literatúry predpokladáme, že tieto boli podmienené sociálnou príslušnosťou informátoriek zmysle socioekonomických vrstiev, ich rodičovských a často následne aj vlastných rodín⁵.

V nasledujúcom príspevku budeme sledovať záujem etnografie/etnológie o dokumentáciu života strednej spoločenskej vrstvy. Zamyslime sa nad relevanciou autobiografických rozhovorov a budeme si všímať, ktoré oblasti spôsobu života autobiografické rozprávania tematizujú.

Predpokladáme, že viaceré súvislosti spôsobu života, o ktorých ženy rozprávali, sú sociálno-kultúrne špecifické. Z nich sa sústredíme na javy a vzťahy vytvárajúce obraz

- rodinného života
- vzdelania
- zapojenia do práce/pracovného procesu
- rekreačných aktivít

² ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. *Štruktúry obyvateľstva Slovenska v rokoch 1919 – 1940*. Bratislava : INFOSTAT, 2009, s. 155 a n.; ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. *Demografický obraz Slovenska v sčítaniach ľudu 1919 – 1940*. Brno : TribunEU, 2012, s. 209 a n.

³ ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. The fertility of women in the primary sector in Slovakia according to censuses conducted between 1900 and 2001. In: *Bylye Gody*, 3/2015, s. 652.

⁴ V etnológii na Slovensku sa stredné vrstvy obyvateľstva dostávali do pozornosti bádateľov približne od konca 80. rokov, keď na tieto obrátili pozornosť urbánni etnológovia, ako aj historici a sociológovia. Naše uvažovanie a výskum sú koncipované v tomto tematickom zbere.

⁵ Otázka sociálnej príslušnosti je jednou zo základných otázok v spoločenských vedách a politických teóriách. Sociálna trieda je označenie subjektívne zvoleného súboru konceptov zamerané na modely sociálnej stratifikácie v ktorej sú ľudia zoskupení do súboru hierarchických spoločenských kategórií (vyššie, stredné a nižšie triedy). Podľa hesla Social class <https://en.wikipedia.org/wiki/Social_class#Weberian.>, [9.12.2017]. V našom texte používame termín spoločenská vrstva, ktorý nám podobne, ako inde (prinajmenšom) v strednej Európe slúži (v najužšom zmysle) v mnohých textoch často ako náhrada termínu spoločenská trieda. Podľa Spoločenská vrstva <https://sk.wikipedia.org/wiki/Spolo%C4%8Densk%C3%A1_vrstva>, [9.12.2017].

Keď sledujeme dejiny etnológie⁶ na Slovensku sa od svojich začiatkov formovala ako veda, poskytujúca jedinečné obrazy života ľudu. Jedinečné v zmysle originálne, svojrázne, tiež krásne, ale aj raritné. Vo svojom zrode a rozkvetu z polovice 19. storočia, s cieľom podpory národných záujmov obdobia národného obrodzenia sa sústredila, aj z hľadiska hľadania politickej „jedinečnosti“ na vrstvu obyvateľstva, ktorá bola nositeľom, v predstave dejateľov toho obdobia, najautentickejších kultúrnych črt. Takýto bol „prostý“ ľud, vidiecke, prevažne roľnícke obyvateľstvo. Reprezentoval pre bádateľov hľadajú jedinečnosť kultúry, hodnoty „krásy“ a „čistoty“, ktoré mali podporiť zmysluplnosť národných snažení.⁷ Toto dedičstvo našej vednej disciplíny pretrvalo zväčša až do prvej tretiny 20. storočia. Aj keď postupne sa menili ciele, z romantických na pragmatické, obraz kultúry a spôsobu života to v zásade neovplyvnilo. Preto mohla v tom čase prekvapivo zapôsobiť publikácia monografického charakteru, práca Ivy Šmakalovej o *Integrálnej dedine* – o zemianskej obci Turčianske Jaseno⁸. Hoci v monografii o tejto obci bolo zachytené najmä roľnícke, resp. zemianske spoločenstvo, ktoré sa však zaoberalo prevažne roľníctvom, v čase výskumu, v 30. rokoch 20. storočia bol záujem autorky a organizátorky výskumu viacvrstevný. Pribudli nové témy, ktoré predstavujú širší koncept spôsobu života, ako boli zdravotný stav obyvateľstva, zdravá výživa, hygiena či šport⁹.

Po 2. svetovej vojne, aj z dôvodov v tom čase aktuálneho politického záujmu, sa obrátil etnologický výskum popri roľníckej aj na robotnícku vrstvu obyvateľstva¹⁰. Použitý postup, ktorý bol v intenciách vzťahovania kultúrnych prejavov k pôvodnému roľníckemu kultúrnemu základu¹¹ nebolo možné použiť univerzálne. Zvlášť v počiatkoch uvedeného tematického záberu, ešte bez formulácie nových

⁶ etnografia/etnológia/národopis tvoria terminologicky viac-menej synonymné obsahy, označujúce vedeckú disciplínu, ktorá sa vo svojom historickom vývoji rodila v podmienkach formovania európskych národov s cieľom poznávať, dokumentovať a spočiatku zväčša historicko-komparatívnu metódou vysvetľovať jedinečnosti a kultúrne rozdiely

⁷ Vo vlastivednom diele Slovensko o tom čítame: „*Najmä duchovná kultúra ľudu mohla obrodeneckým úsilím poskytnúť najviac dokladov na zdôvodňovanie národného programu v duchovnej sfére*“, SLOVENSKO 3, Ľud 2. časť. Bratislava : Veda, 1975, s.735.

⁸ ŠMAKALOVÁ, Iva. *Integrálna dedina. Štúdia slovenskej zemianskej dediny v Turci*. Praha : Sociálny ústav ČSR, 1936.

⁹ Iva Šmakalová popravde v Turčianskom Jasene nerobila etnografický, ale sociologický výskum. Otázky ozrejmujúce zdravotnícke súvislosti spôsobu života reflektovali zrejme jej záujmy ako pracovníčky, sekretárky Československého Červeného kríža s pôsobnosťou pre Slovensko. Podľa biografického hesla <<http://biblio.hiu.cas.cz/authorities/273635>>, [31.10.2017].

¹⁰ Podrobnejšie, zvlášť z metodologického hľadiska KILIÁNOVÁ, Gabriela – POPELKOVÁ, Katarína. Zavádzanie marxistickej etnografie v národopise na Slovensku: zmena vedeckého myslenia? In: *Slovenský národopis*, 2010, roč. 58, č. 4, s. 410-424.

¹¹ MJARTAN, Ján (ed.). *Banícka dedina Žakarovce*. Bratislava : Veda, 1956.

metodologických prístupov, dosiahnuté výsledky sledovania spôsobu života robotníctva priniesli pomerne rozpačité výsledky¹².

Prakticky až formovanie urbánnej etnológie¹³ od 80. rokov 20. storočia priniesol do etnologických výskumov obraz diverzifikácie spoločnosti a záujem o modernitu a jej prejavy na Slovensku¹⁴. Zároveň si autori uvedomovali, že iné ako roľnícke vrstvy bolo možné (a aj bolo potrebné) hľadať nielen v urbánnom, ale aj vo vidieckom prostredí Slovenska¹⁵. Takto sa do sféry záujmu našej vedy dostávali nevyhnutne aj stredné vrstvy, ktoré sú súčasťou spoločenského obrazu/štruktúry a už významne reprezentujú novší, tiež koncom 70. rokov formulovaný koncept kultúry všedných dní¹⁶.

**Obr. č. 1: Mladá rodina,
Bratislava okolo roku 1935**

¹² KOSTKOVÁ, Anna. Adaptácia robotníkov v priemysle, pochádzajúcich z poľnohospodárskeho prostredia. In: *Slovenský národopis* 14, 1966, s.616-619.

¹³ POPELKOVÁ, Katarína. Urbánne štúdium v slovenskej etnológii – poznámky k aktuálnemu dialógu etnológie s antropológiou. In: *Slovenský národopis* 58, 2010, s.143-158; BITUŠÍKOVÁ, Alexandra. Antropologický výskum mesta v 21. storočí: tendencie, výzvy, aplikácie. In: *Slovenský národopis* 58, 2010, s.129-142.

¹⁴ Skôr začal výskum kolektivizácie poľnohospodárstva, resp. jej dôsledkov na spoločenstvo vidieka. Predmetom výskumu bolo meniace sa roľnícke spoločenstvo v špecifickom procese modernizácie. Referenčným rámcom tu však neprestali byť tradičné jazyky a vzťahy, oni poväčšine takto tematizovaný výskum rámcovali. Jedno z najnovších hodnotení uvedeného obdobia nájdeme podrobne spracované v úvodnej štúdií k Bibliografii Slovenského národopisu; pozri KILIÁNOVÁ, Gabriela. Päťdesiat ročníkov Slovenského národopisu: bilancia vedeckého časopisu. In: *Slovenský národopis*. Bibliografia.2013, s 17.

¹⁵ PRANDA, Adam. Tradičné a súčasné aspekty hodnotenia vzťahu človeka k práci na slovenskej dedine. In: *Slovenský národopis* 33, 1985, č. 2-3, s.337-349; MLYNKA, Ladislav. Diferenciačné znaky remeselníckej rodiny na slovenskom vidieku v prvej polovici 20.storočia. In: BOTIKOVÁ, M. – HERZÁNOVÁ, Ľ. – BOBÁKOVÁ, M.(eds.). *Nerolnícka rodina na Slovensku*. Bratislava : Prebudená pieseň, 2007, s.76-92.

¹⁶ „You use everyday to describe something which happens or is used every day, or forms a regular and basic part of your life, so it is not especially interesting or unusual“. Heslo *everyday culture definition, everyday culture meaning*. In: *English Collins Dictionary - English Definition & Thesaurus dictionary*. prevzaté z <<http://dictionary.reverso.net/english-definition/everyday%20culture>> Viac k metodologickej diskusii o kultúre všedného dňa pozri APÁTHYOVÁ-RUSNÁKOVÁ, Zora. Metodologická úvaha nad poznávacou situáciou našej etnografie. In: *Slovenský národopis*, 23,1975, č.1, s. 111-114; APÁTHYOVÁ-RUSNÁKOVÁ, Zora. Na margo seminára: Jedinečné, zvláštne a všeobecné v procesoch zmien ľudových tradícií v období socializmu. In: *Slovenský národopis*, 24, 1976, č.4, s. 619-625.

Príslušníci strednej vrstvy¹⁷, žili tak na vidieku ako aj v mestskom prostredí, avšak ich kultúru a spôsob života ako svoj predmet bádania sledovala etnológia systematickejšie od konca 70. rokov, vo veľkej miere aj zásluhou historických výskumov¹⁸. V súvislosti so strednou vrstvou môžeme konštatovať, že jej prítomnosť v našej krajine sčasti nadväzuje na feudálne dedičstvo spoločenskej diferenciacie, a neskôr výrazne reflektuje sociálnu skutočnosť nastupujúcich trhových vzťahov kapitalistického rozvoja, resp. nástup obdobia modernity¹⁹. Oproti feudálnym podmienkam máme dočinenia s otvorenejším, priepustnejším spoločenským systémom, pre ktorý je charakteristická sociálna mobilita²⁰. Zároveň však sociálna mobilita sťažuje definovanie strednej triedy ako celku. Jej hranice sa ukazujú pomerne flexibilné. Pokrýva široké spektrum od zamestnancov v službách po vzdelancov v slobodnom povolání či v štátnej službe. Príslušníci strednej vrstvy predávajú svoju prácu, ale tešia sa viacerým materiálnym a kultúrnym výhodám ako manuálne pracujúci²¹. Charakterizuje ich spoločenské postavenie v spoločenskej štruktúre – status ako aj sociálny priestor, ktorý rešpektuje celkový objem kapitálu,

¹⁷ Otázka príslušnosti k vrstve/triede je v spoločenských vedách kľúčovou pre porozumenie socio-kultúrnych javov a procesov. Ide o komplexný termín/kategóriu, pre potreby tohto príspevku budeme rozumieť „*Individuals who fall between the working class and the upper class within a societal hierarchy. In Western cultures, persons in the middle class tend to have a higher proportion of college degrees than those in the working class, have more income available for consumption and may own property. Those in the middle class often are employed as professionals, managers and civil servants.*“ Middle Class <<http://www.investopedia.com/terms/m/middle-class.asp#ixzz4xBk1Jf00>>, [1.11.2017]; resp. „*The middle class is a class of people in the middle of a social hierarchy. In Weberian socio-economic terms, the middle class is the broad group of people in contemporary society who fall socio-economically between the working class and upper class. The common measures of what constitutes middle class vary significantly among cultures*“ . Podľa hesla Middle class prevzaté z <https://en.wikipedia.org/wiki/Middle_class>. [1.11.2017].

¹⁸ Podrobnejšie k tomu POPELKOVÁ, Katarína. Urbánne štúdium v slovenskej etnológii – poznámky k aktuálnemu dialógu etnológie s antropológiou. In: *Slovenský národopis* 58, 2010, s.143-158; MANNOVÁ, Elena. Podmienky vývoja meštianskych vrstiev na Slovensku v 20.storočí. In: MANNOVÁ, Elena. (ed.). *Meštianstvo a občianska spoločnosť na Slovensku 1900-1989*. Bratislava: Academic Electronic Press, 1998, s. 9-16; VRZGULOVÁ, Monika, M.: Rodina živnostníka a postavenie ženy v nej v prvej polovici 20.storočia. In: *Slovenský národopis* 44, 1996, č.4, s.425-433; VRZGULOVÁ, Monika. *Známi-neznámi Trenčania. Živnostníci v meste 1918–1948*. Bratislava: Vyd. P. Popelka, 1997; DARULOVÁ, Jolana. Poznámky k tradičnej deľbe rol z rodového aspektu (z výskumov bývalej zemianskej a živnostníckej rodiny v medzivojnovom období). In: CHORVÁT, I. (ed.). *Premeny rodiny v urbánnom prostredí*. Banská Bystrica, 2002, s. 62-76; BOTIKOVÁ, Marta. *K antropológii životného cyklu. Kultúra a spôsob života ženskými očami na Slovensku v 20. storočí*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2008.

¹⁹ V odborne i teritoriálne blízkej literatúre sa problematikou strednej vrstvy/triedy zaoberal KELLER, KELLER Jan. *Úvod do sociológie*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2001.

²⁰ GIDDENS, Anthony. *Sociology*. Fourth edition. Polity Press and Backwell Publishing 2001, s. 282.

²¹ „*Members of the middle class, by merit of their educational credentials or technical qualifications, occupy positions that provide them with greater material and cultural advantages than those enjoyed by manual workers.*“ GIDDENS, Anthony. *Sociology*..., c. d., s. 293.

ako aj pomerný objem rôznych druhov kapitálu v zmysle teórie Pierra Bourdieho²². Práve druhé z uvedených hľadísk nám posluží pri vysvetlení viacerých súvislostí spôsobu života.

K poznávaniu obdobia druhej tretiny 20. storočia nám ešte stále môže popri štúdiu písomných a obrazových prameňov (fotografické dokumenty, korešpondencia, dobová tlač a iné texty) slúžiť metóda biografického interview²³. Okrem vzácneho „výskytu“ pamätníkov, s ktorými sme sa chceli rozprávať, zvolili sme si metódu auto/biografického rozprávania²⁴ preto, že predstavuje metódu hĺbkového poznávania, doplnenú i o odbočenia, digresie, ktoré tvoria jeho obvyklú súčasť a podávajú často kontextuálne informácie dôležité k porozumeniu aj interpretácii životopisného materiálu.

Pri vyhodnocovaní autobiografických rozprávání sa zakaždým vynára otázka „spoľahlivosti“ či „pravdivosti“ dokumentov, získaných od jednotlivcov, ktorí sa opierajú o viac alebo menej funkčnú individuálnu pamäť. Otázka kritiky a relevantnosti tohto druhu ústneho prameňa a metódy je komplexná a neexistuje na ňu dosiaľ jednoznačný názor. Súhlasíme však s tvrdením, že biografická metóda je spôsob, jak zachytiť dejiny v perspektíve aktéra²⁵. Pravdaže s uvedenou metódou bezprostredne súvisia otázky problematika pamäti, ktorá je rozpracovanou problematikou kognitívnej antropológie²⁶ aj psychológie²⁷. Spoločenský vedci, zvlášť v súvislosti s bádáním v oblasti najnovších dejín a čiastočne aj v etnológii zdôrazňujú sociálny rozmer pamäti, prepojenosť a vzájomnú podmienenosť

²² BOURDIEU, Pierre. *Teorie jednání*. Praha : Karolinum, 1998, s. 16. Bourdieu rozlišoval tri alebo štyri formy kapitálu: kapitál ekonomický, sociálny, kultúrny prípadne symbolický. Znalci jeho diela uvažujú o tom, že by bolo vhodnejšie chápať koncept kapitálu viac ako „beztvarý“ koncept, ktorý nadobúda konkrétne podoby v závislosti na konkrétnom sociálnom a historickom kontexte. RUŽIČKA, Michal – VAŠÁT, Petr. *Základní koncepty Pierra Bourdieu: pole – kapitál – habitus*. <<http://www.antropoweb.cz/cs/zakladni-koncepty-pierra-bourdieu-pole-kapital-habitus>>. [9.12.2017].

²³ Naratívny, biografický rozhovor je neštandardizovaný kvalitatívny typ rozhovoru. Informátor v spontánnom rozprávaní sprostredkuje aj kolektívno-historické biografické udalosti s ich konkrétnymi situačnými príbehmi. Metodológiu biografického rozhovoru rozpracoval nemecký sociológ F. Schütze. SCHÜTZE, Fritz. Naratívni interview ve studiích interakčního pole. In: *Biograf*, č.20, 1999, s. 33-51.

²⁴ Termín „autobiografické rozprávanie“ problematizuje Z. Konopásek, keď hovorí, že v každom autobiografickom texte sú prítomné aj biografické rozprávania iných ľudí... „*autobiografia alebo biografia je vlastne vyrozpávaná identita*“ KONOPÁSEK, Zdeněk. *Auto/biografie a sociologie*. Praha : Institut sociologických studií FSV UK, 1994, s. 3.

²⁵ SVOBODA Michal. *Biografická metoda v antropológii*. Publikované na <<http://www.antropoweb.cz/cs/biograficka-metoda-v-antropologii>>. [9.12.2017].

²⁶ BUŽEKOVÁ, Tatiana. Memory and Reliability of the Source of Information. In: PROFANTOVÁ, Z. (ed.). *The Small History of Great Events in Czechoslovakia after 1948, 1968 and 1989*. Bratislava : Veda, 2006, s. 310-324.

²⁷ RUISEL, Imrich. The Constructiveness of a Long Term Memory. In: PROFANTOVÁ, Z. (ed.), *The Small History of Great Events in Czechoslovakia after 1948, 1968 and 1989*. Bratislava : Veda, 2006, s. 31-41.

individuálnej a kolektívnej pamäti²⁸. Dôležité je tiež zistenie, že odovzdávanie spomienok sa deje v sociálnych rámcoch a práve v tomto procese informácia nestráca svoj zmysel. Spolu so sociologičkou Zuzanou Kusou²⁹ a folkloristkou H. Hlôškovou³⁰ si z hľadiska problému pravdivosti uvedomujeme selektívnosť podľa aktuálnych, súčasných záujmov rozprávača, selekciu z hľadiska ochrany súkromia, ale aj selekciu súvisiacu s potvrdzovaním sebaúcty. Prijatie uvedených východísk nám môže napomôcť v kritike prameňov, resp. nás ako východisko oslobodí od hodnotiacich postojov voči našim informátorom.

Na otázku dostatočnosti resp. reprezentatívnosti prameňov je možné odpovedať prostredníctvom Bourdieuho názoru, ktorý nadväzujúc na G. Bachelarda hovorí o tom, že „najlepšiu logiku sociálneho sveta možno zachytiť jedine ponorom do partikulárnosti určitej empirickej, historicky situovanej a datovanej skutočnosti, ale s cieľom postaviť ju ako – jeden príklad možného – ako jeden zo vzorcov,... jeden určitý kultúrny trend“³¹.

Základný zber dát, ktorý tvorí jadro nasledujúceho textu, pochádza z kolektívneho projektu „Pamäť žien“³², ktorý mal poskytnúť ženám príležitosť, aby vyjadrili, sformulovali skúsenosti svojho života. Autentickosť výpovedí dáva nenahraditeľný obraz, mozaiku opisov, príbehov i názorov, ktoré reprezentujú každú jednotlivú rozprávačku. Podávajú zároveň obraz doby, v ktorej ženy žili³³.

Pri výskume bol použitý jednotiaci historický raster, podľa ktorého sa zoskupovali informátorky, narodené pred resp. okolo r. 1920. O tejto skupine, podobne ako o ďalších, vždy o 20 rokov mladších skupinách, môžeme hovoriť ako o kohortách, teda o skupinách, ktoré spája nielen rok narodenia ale podobné, či dokonca spoločné historické skúsenosti. V nasledujúcom texte sme použili ako podklad pre interpretáciu výpovede najstaršej z týchto kohort, výpovede žien, ktoré prežívali svoju mladosť, dospievanie a utváranie vlastných rodín v prvej polovici 20. storočia. Poznatky z tohto výskumu konfrontujeme s paralelnými poznatkami z odbornej literatúry.

Respondentky boli vyberané náhodným výberom, predsa sa – možno aj vzhľadom na zostavu výskumného kolektívu, okruh záujmov a kontakty

²⁸ VANĚK, Miroslav – MÜCKE, Pavel – PELIKÁNOVÁ, Hana. *Naslouchat hlasům paměti. Teoretické a praktické aspekty orální historie*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007, s. 63-64.

²⁹ KUSÁ, Zuzana. Dilemy nad tichom v autobiografických rozprávaniach. In: *Etnologické rozpravy* 3, 1996, č.1, s.43-57; KUSÁ, Zuzana. Problém pravdivosti informácií v životopisných rozprávaniach. In: *Genealogicko-heraldický hlas* 5, 1995, č.2, s.17-20.

³⁰ HLÔŠKOVÁ, Anna. *Individuálna a kolektívna historická pamäť (Vybrané folkloristické aspekty)*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2008.

³¹ BOURDIEU, Pierre. *Teorie...*, c. d., s. 10.

³² Projekt *Pamäť žien*. Hľadanie identity žien z bývalých socialistických krajín, bol podporený Nadáciou otvorenej spoločnosti, v rámci programu *Ženy v spoločnosti* G/228/02/16314.

³³ KICZKOVÁ, Zuzana et al. (ed.). *Pamäť žien. O skúsenosti sebauvárania v biografických rozhovoroch*. Bratislava : Iris, 2006, s. 244-245.

výskumníčkou, stalo – že medzi ženami bolo viac žien, pochádzajúcich z malých miest ako žien z dedinského prostredia. Zároveň však platí konštatovanie historikov, že v období prvej polovice 20. storočia bola pre Slovensko charakteristická prevaha vidieckeho osídlenia a poľnohospodárskej práce ako jeden z najdôležitejších, najčastejších a často jediných druhov obživy³⁴. Náš výskum nemal zámer byť reprezentatívny, ani sa sporiť s uvedenými historickými závermi, avšak ako sme už uviedli, avizoval možnosť iného pohľadu. Upozorňuje, že tu nebola a už vôbec nie je rovnorodá skupina roľníckeho obyvateľstva, ale existoval životný priestor a spôsoby, charakteristické pre strednú vrstvu obyvateľstva. Štruktúra obyvateľstva bola pestrá nielen v ekonomickej sile a sociálnej hierarchii samotných roľníkov, ale aj vďaka prítomnosti iných neroľníckych zamestnaní.

Vzorku informátoriek, ktorých výpovede predkladáme spracúvame v tomto príspevku, predstavuje šesť žien a ich vyrozprávané životné príbehy. Ženy boli narodené medzi rokmi 1914 – 1925. Ich sociálne zázemie bolo rôznorodé, zahŕňalo roľnícke dedinské obyvateľstvo aj strednú vrstvu – úradnícke rodiny v meste aj na vidieku.

Rodinný život, štruktúra rodiny a rodinné spolužitie

V dôsledku spoločensko-ekonomických zmien sa koncom 19. a začiatkom 20. storočia na Slovensku v niektorých oblastiach, ktoré zasiahol rozvoj priemyslu

Obr. č. 2: Rodina štátneho úradníka, Bratislava okolo roku 1940

, menila štruktúra rodiny a domácnosti³⁵. V pestovanom sebaobrazu, podporovanom krásnou literatúrou uvedeného obdobia, pretrvávajú u nás predstava o rodine na Slovensku ako o „veľkej“, mnohopočetnej rodine. Výsledky výskumov rodiny ukazujú, že rodiny boli mnohopočetné ale zároveň sa štruktúrne menili, diverzifikovali. Ostávať spolu s rodičmi po vydaní, resp. ženbe nebolo pre mladých manželov už jediné riešenie. Čas, keď sa rodina delila striedal čas, keď rodina z ekonomického prinútenia, napríklad

v dôsledku prevažne vyst'ahovalectva mužov za prácou do zámoria, zostávala spolu. Naopak, súdržnosť si vyžadovali priaznivé ekonomické okolnosti, teda ak bol rodinný majetok taký veľký, že bolo treba viac pracovných síl. Neolokálne usíd-

³⁴ KROPILÁK, Miroslav (ed.). *Dejiny Slovenska V*. Bratislava : Veda, 1985, s. 36; MANNOVÁ, Elena. (ed.). *Meštiansstvo a občianska spoločnosť na Slovensku 1900-1989*. Bratislava : Academic Electronic Press, 1998, s. 9-10.

³⁵ FILOVÁ, Božena. Spoločenský a rodinný život. In: *Slovensko 3. Ľud 2. časť*, Bratislava : Veda, 1975, s. 947-980; ŠVECOVÁ, Soňa. Rodinné formy na Slovensku. In: Botiková, M. – Švecová, S. – Jakubíková, K. (eds.). *Tradície slovenskej rodiny*. Bratislava : Veda, 1997. s. 9-32.

Povanie manželov, resp. mladých rodín bolo umožnené novými pracovnými príležitosťami v rámci rozvíjania hospodárstva štátu. Samostatné fungovanie rodín v nukleárnej forme sa preukázalo vo výskume frekvencie výskytu typov rodín na základe sčítania obyvateľstva z roku 1930³⁶. V urbánnom prostredí, v malých mestách bol neolokalitu príslušníkov strednej vrstvy umožňoval rozvoj miest a štátnej správy (napr. po r.1918 poskytované „služobné byty“ pre nových úradníkov novej republiky).

Popri uvedených zmenách zároveň platil záväzok postarať sa o zostarnutých rodičov, a to rovnako v rurálnom, ako aj v mestskom prostredí, resp. naprieč sociálnymi vrstvami. Naliehavejšie sa to pociťovalo v prípade ovdovelého rodiča jedného z manželov. Tento záväzok, „trojgrošového“³⁷ dedičského systému zakladá na právnom vzťahu, ktorý bol všeobecne rozšírený a charakteristický pre uhorský dedičský systém³⁸.

Obr. č. 3: Spolužitie generácií, remeselnícka rodina v malom meste, 1925

Početnosť rodín, mnohodednosť

Analýzovaný materiál nemá potrebné štatistické vlastnosti, nemôže vykazovať zákonitosti či tendencie demografického správania sa – kým v úradníckej rodine strednej vrstvy sa počet detí v našom materiáli pohybuje od jedináčka až po početnú päťdetnú rodinu, v roľníckom prostredí sú frekventované viacdenné rodiny. K akýmkoľvek zovšeobecňujúcim záverom by sme potrebovali iný charakter údajov, resp. vzorky. Pri údajoch, ktoré máme k dispozícii, sa ukazuje viacdennosť obvyklejšia vo vidieckom, roľníckom než v mestskom prostredí, nie je však neobvyklá ani v rodinách strednej vrstvy. Zložitosť problematiky pôrodnosti na Slovensku po rokoch povojnovej kompenzácie podrobnejšie zachytávajú špecializované výskumy, ktoré ukazujú, že tento jav je aj regionálne veľmi rôznorodý a variuje v severo-južnom aj západo-východnom smere³⁹.

³⁶ BOTIKOVÁ, Marta. Roľnícka rodina na južnom Slovensku. In: *Stredo európske kontexty ľudovej kultúry na Slovensku*. Bratislava: Stimul, 1995, s. 135.

³⁷ Metaforické označenie podľa rozprávky „O troch grošoch“, kde chudobný cestár zo svojho zárobku jeden groš spláca (otcovi), druhý požičiava (synovi) a z tretieho sám žije.

³⁸ Podrobnejšie pozri ŠVECOVÁ, Soňa. Rodinné formy..., c. d., s. 94 a n.

³⁹ ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. *Demografický obraz Slovenska v rokoch 1938 – 1945*. Bratislava: MKD, 2016, s. 90-91.

Neúplné rodiny

Neúplné rodiny, ktoré predstavujú vdova s deťmi, alebo materstvo bez manželstva, sa aj v nevelkej predstavenej vzorke vyskytovali bez ohľadu na prostredie či sociálne zaradenie na rôzne dlhý čas, ako prechodný, ale za určitých okolností aj dlhodobý stav. Ak aj existovala predstava o ideálnej úplnosti rodín, životné osudy spomínajúcich žien túto predstavu nie vždy naplňali tak, ako to dokladajú aj celoplošné demografické údaje zo skúmaného obdobia.⁴⁰

Obr. č. 4: Vdova s deťmi, vidiecke malé mesto okolo roku 1930

Zapojenie do práce, resp. do zamestnania

V zhromaždených životopisných rozprávaniach bolo pozoruhodne prítomný, formulovaný koncept práce. „... Rozprávanie o rôznych formách práce a pracovných činnostiach umožnilo respondentkám zabezpečiť istú kontinuitu rozprávania. Nadobudnuté vzdelanie a pracovné zaradenie sa stalo dôležitým prvkom výstavby osobnej identity“⁴¹. O ekonomických aktivitách žien v sledovanom období sa dozvedáme aj na základe demografických prameňov, ktoré vyhodnocuje celkovú hospodársku situáciu krajiny, podiel žien v jednotlivých oblastiach hospodárstva, a to nielen v súvislosti so vzdelaním žien, ale aj sobášnosťou, pôrodnosťou a ďalšími biodromálnymi faktormi a vidieckymi sídlami a mestskými centrami⁴². Politické a propagandistické súvislosti zapojenia žien do zamestnania v čase vojnového

⁴⁰ „V medzivojnovom období sa podiel takýchto prípadov pohyboval na úrovni 6 – 9 % s mierne rastúcim trendom približne do prvej polovice 30. rokov. V súčasnosti je ťažké povedať, do akej miery sa na maxime v roku 1933 mohla podieľať celosvetová hospodárska kríza a zhoršenie životných podmienok obyvateľstva, ale vo všeobecnosti v krízových rokoch zastúpenie nemanželských detí sa zvyšuje. S týmto javom pravdepodobne súvisel aj následný pokles, ktorý sa zastavil až v roku 1943 na hranici niečo viac ako 7 %. Určitou mierou k tomu prispelo aj prijatie propopulačných a proroďinné orientovaných politík, proklamovaná vysoká hodnota manželstva, ako aj zvýšenie sobášnosti.“ ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. Demografický obraz Slovenska 1938 – 1945..., c. d., s.51;

⁴¹ FURJELOVÁ, Antónia. Téma práce v biografických rozprávaniach žien. In: Kiczková, Z. et al. (ed.). *Pamäť žien. O skúsenosti sebauvárania v biografických rozhovoroch*. Bratislava : Iris, 2006, s. 84.

⁴² TIŠLIAR, Pavol. Populačný vývoj a zamestnanosť z rodovej perspektívy. Ekonomická aktivita obyvateľstva Slovenska v medzivojnovom období so zreteľom na zamestnanosť žien. In: Dudeková, G. a kol. *Na ceste k modernej žene. Kapitoly z dejín rodových vzťahov na Slovensku*. Bratislava 2011, s. 343-362

Obr. č. 5: Gymnazisti pred budovou školy, pomer chlapcov a dievčat v počte študentov, Bratislava okolo roku 1930

Slovenského štátu sú detailne spracované v samostatnej knižnej publikácii⁴³.

Všeobecne rozšírená predstava o zapojení do práce je pomerne zjednodušená – vidiecke, roľnícke ženy pracovali „od svitu do mrku“, kým ženy v mestách – „mestské paničky“ nepracovali. Nie je bez zaujímavosti, že informátorky spomienky na svoje matky formulujú v zásade v týchto intenciách. Informátorky z rurálneho prostredia hovoria o matkách a ich ťažkej práci, ako bola pomoc otcovi pri práci s drevom, pracovné nasadenie a zapojenie pri stavbe domu a ďalšie príbehy.

Bez toho, aby sme spochybňovali pracovný zástoľ a namáhavý život roľníckych žien, chceme pripomenúť, že spomienky v rozprávaniach súvisiace s prácou sa upínajú obyčajne práve k vypätým, výnimočným situáciám. Ženy, ktoré vyrastali v urbánnom prostredí, resp. v rodine strednej vrstvy na vidieku, si tiež spomínali na svoje matky, ktoré pracovali, aj keď „len“ v domácnosti. Tu sa zdôrazňovali výnimočné schopnosti a zručnosti, ako bolo ovládať výšivku *richelieu* (plná plochá

⁴³ ŠKROVÁNKOVÁ, Eva. Slovak women in the ideology and politics of the wartime Slovak Republic. In: NIŽŇANSKÝ, E – NEŠŤÁKOVÁ, D. (eds.). *Women and World War II*. Bratislava : STIMUL, 2016, s. 171-194.

Obr. č. 6: Štúdium farmácie bolo častou voľbou dievčat zo strednej vrstvy, okolo roku 1948

výšivka bielym hodvábom na bielom plátne)⁴⁴, vyšívanie strojom, každodenné servírovanie, vedenie domácnosti zo skromných prostriedkov a pod..

Vlastné životné kariéry žien z vidieckeho, roľníckeho smerovali do prác na hospodárstve a v domácnosti, život žien pochádzajúcich zo strednej vrstvy v meste či na vidieku zas smerom k profesionálnej kariére v zamestnaní, ktorá súvisela so získaným vzdelaním (učiteľka, lekárnička a i.) Každá z rozprávačiek z tejto vrstvy sa hlásila k profesionálnemu životu, k úspechom, ktoré dosiahla aj za cenu zvládnutia náročných podmienok.

Roľnícke ženy zas zdôrazňovali svoj úspech v udržaní rodiny a jej celostného života; to sa javilo ako vrchol ich „kariérnej“ biografie. O oceňovaní práce a vzdelávania svedčia aj životné príbehy, v ktorých sa dozvedáme o priepustnosti spoločenskej vrstvy zdola nahor; ich argumentácia tu hovorí opäť o usilovnej práci a vzdelávaní sa. Tieto zistenia potvrdzujú ako bolo dôležité formulovať, vyjadriť sebaúctu. Ženy zo stredných vrstiev si v prvej polovici 20. storočia zvyšovali svoje vzdelanie a dostávali sa do pracovného procesu v zmysle plateného zamestnania.

Opäť sa na kvalitatívnom materiáli ukazuje, že nie je správna predstava o neprístupnosti vzdelania pre ženy či nezáujem o vzdelávanie sa. Naviac už v prvej tretine 20. storočia sledujeme u žien strednej vrstvy ambíciu dosiahnuť stredné a vyššie vzdelanie. Toto mohlo súvisieť so spoločenskou a ekonomickou situáciou tejto vrstvy u ktorej sa zhodnocoval ekonomický kapitál smerom ku nárastu

⁴⁴ Výšivka *richelieu* - náročná technika vyšívania, plochá výšivka bielym hodvábom na bielom plátne podľa predkresby, často s vyrezávaným vzorom.

Obr. č. 7: Učiteľstvo patrilo k častým ženským povolaniam, okolo roku 1940

vzdelania a teda rozširovaniu sociálnej pozície v rámci širšieho sociálneho priestoru. Vzdelanie tiež naplňalo pole symbolického kapitálu⁴⁵. V medzivojnovom období v poľnohospodárstve aj priemysle sa zdvojnásobil počet úradníctva a zriadencov⁴⁶. Môžeme predpokladať, že spolu s nárastom pracovníkov v slobodných povolaniach a službách sú to aj ženy, zamestnané aj na základe dosiahnutého vzdelania.

Výber manželského partnera

bola jednou zo situácií, na ktorej sa s obľubou preukazuje rozhodovacia moc rodičov, resp. rodiny. Ani jedna z respondentiek sa, podľa získaných výpovedí, nevydávala pod takýmto nátlakom, resp. každá vo svojom príbehu zdôrazňovala vlastnú voľbu – bez ohľadu na svoju roľnícku, vidiecku či mestskú, stredno-vrstvovú príslušnosť. Zároveň však môžeme konštatovať, že výber rešpektoval (nevyslovenú) požiadavku homogamie z hľadiska príslušnosti k náboženstvu, národnosti⁴⁷ aj sociálnej vrstve. Potvrdila sa téza I. Možného⁴⁸, že popri priamom tlaku na výber partnera je významné nepriame ovplyvňovanie, hodnotami a postojmi v rodičovskej rodine,

⁴⁵ BOURDIEU, Pierre. *Teorie...*, c. d., s. 15.

⁴⁶ ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. *Demografický obraz Slovenska 1938 – 1945...*, c. d., s. 154-159;

⁴⁷ „Dôležitým znakom sobášiacich sa snúbencov bola ich národnosť a náboženské vyznanie. Tieto kultúrne charakteristiky dlhodobo predstavovali dôležité faktory obmedzujúce výber manželského partnera. Dokazujú to pomerne vysoké hodnoty mier náboženskej a etnickej homogamie snúbencov.“ ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. *Demografický obraz Slovenska 1938 – 1945...* c. d., s.38

⁴⁸ MOŽNÝ, Ivo. *Sociologie rodiny*. Praha : Slon, 1999, s. 110.

Obr. č. 8: Mladomanželia z učiteľskej a lesníckej rodiny, okolo 1935

ktoré sú dieťaťu vštepované v procese výchovy. Homogamia predstavuje ideálnu rovnovážnosť priaznivú pre spolužitie. Takýto vedome či implicitne akceptovaný vzor, poznačil výber u všetkých našich respondentiek. Niektoré druhy kapitálov⁴⁹, ktoré sa v rámci partnerstva očakávali – z pohľadu našich respondentiek najmä na strane ženicha, boli zameniteľné. Tak v prípade výberu nevesty a ženicha zo strednej vrstvy nedostatok ekonomického kapitálu nahradil kultúrny, resp. symbolický kapitál, ktorý reprezentovalo dosiahnuté vzdelanie. Toto predstavovalo vždy aj statusový potenciál, možný štart k budúcemu ekonomickému kapitálu.

Na základe štatistických výskumov sa ukazuje, že tým, ako výberové párovanie prevzali do svojich rúk potencionálni partneri, klesal sobášny vek aj vekový rozdiel partnerov⁵⁰. Táto téza sa v našom materiáli nepotvrdila, naopak, zvlášť u dievčat zo strednej vrstvy sa oproti mladému sobášnemu veku, vek posúval smerom k ukončeniu vzdelávania, resp. aj na neskôr, po získaní istého „štartovacieho ekonomického kapitálu“, ekonomického základu, resp. finančných prostriedkov, ktorých ani v rodinách strednej vrstvy, podľa vyjadrení informátoriek, nebývalo nazvyš.

V súvislosti s *rozvodom* materiál potvrdil predstavu o nerozlučiteľnosti manželstva a neprípustnosti rozvodu. Hoci životné príbehy reflektovali viaceré napäté situácie a nedorozumenia v manželstvách, k rozvodu ako krajnému riešeniu pristúpila z nášho súboru len jedna dvojica, resp. žena zo strednej vrstvy. Tieto vyjadrenia v podstate súhlasia so zisteniami z literatúry⁵¹, podľa ktorej počet rozvodov v zmysle legislatívnych noriem bol na Slovensku v medzivojnovom období veľmi nízky. Príčiny rozvodov súdy rozoznávali vo viacerých formuláciách, avšak hrozba

⁴⁹ Pozri aj pozn. 22 v tomto texte.

⁵⁰ MOŽNÝ, Ivo. Sociologie..., c. d., s.111.

⁵¹ Podrobnejšie pozri ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. Demografický obraz Slovenska 1938 – 1945... c. d., s. 79-84;

Obr. č. 9: Svadba bola príležitosťou na rodinné stretnutie, okolo 1935

samoživiteľstva zrejme v kombinácii s náboženskými imperatívmi ako súčasťou života obyčajne napomohli prekonať mnohé manželské nezhody, resp. sa rozvrat manželstva riešil bez zásahu súdnej moci, a tak sa o podobných situáciách zachovali nepresné údaje roztrúsené v podobe osobných spomienok.

Rekreačné aktivity

V rozprávaniach žien z roľníckej vrstvy rekreačné aktivity absentovali. Nachádzali sme ich len v autobiografických podaniach, príbehoch príslušníčok strednej vrstvy. Frekvenciou príležitosti na oddych, spoločným oddychovaním detí s rodičmi, vyhradeným časom na oddych (prázdninové pobyty bez rodičov, kúpeľné pobyty) sa zreteľne odlišili od dievčat, resp. mladých žien z roľníckeho prostredia.

Obr. č. 10: Korčuľovanie na zimnom klzisku na Legionárskej ulici, Bratislava okolo roku 1935

Obr. č. 11: Lyžovačka v Nízkych Tatrách, okolo roku 1948

Obr. č. 12: Rekreačný pobyt spojený s cvičením, okolo roku 1930

Obr. č. 13: Dovolenka pri mori bola výnimočná aj v prostredí strednej vrstvy, okolo 1935

a duševných síl. Za veľmi podstatné považujeme už spomenuté dlhšie *dievčenie* a teda aj dlhšiu otvorenosť „sobášneho trhu“, a to aj v súvislosti so športovými aktivitami.

Záverom

Vychádzajúc zo životopisných rozprávání žien, ktoré pokrývali najmä druhú tretinu 20. storočia, niekedy s presahom do ďalších rokov, sa ukázalo, že témy a motívy rozprávání sa podstatne od seba odlišujú na základe pôvodu, resp. života v roľníckom, vidieckom alebo v mestskom prostredí. Rozdielne životné príbehy ovplyvnilo vzdelanie žien a následné zamestnanie, ako aj ich samostatnosť, alebo naopak, zaviazanosť v rodinnej štruktúre. Výber manželského partnera sa v skúmanom období riadil, resp. približoval princípom homogamie. U ženíchov bola možná zámena polí kapitálov (symbolický za ekonomický a pod.) a podľa svedectiev autobiografií táto zámena umožňovala v prostredí strednej vrstvy voľnejší výber manželského partnera ako v roľníckom, vidieckom prostredí. Významným rozdielom v skupine vidieckych a mestských žien, rozlišujúcich sa vzdelaním aj zamestnaním, bol spôsob trávenia voľného času. V skúmanom období roľnícke a vôbec vidiecke ženy nehovorili o voľnom čase, ktorý by využívali na rekreačné aktivity. Naopak, dievčatá a ženy zo strednej vrstvy spomínali často prázdninové aktivity, výlety i športovanie ako krásne zážitky, ale aj zmysluplne strávený čas. Tak sa dozvedáme z osobných rozprávání o aktivitách, ktoré formovali spôsob života.

K ďalším „stredno-vrstvovým“ aktivitám patrilo nepochybne aj športovanie. Uvedené činnosti súviseli nielen s materiálnymi možnosťami, ale vyjadrovali aj statusové požiadavky sveta strednej vrstvy, predstavovali príležitosti k spoločenskému styku a vlastne aj priestor k výberu budúceho partnera. Takéto boli tenis, aj lyžovanie – oba športy náročné na športovú výbavu i priestor, kde boli vykonávané. Podľa argumentácie v autobiografiách, u dievčat a mladých žien išlo aj o isté uvedomenie si hodnoty zdravia a jeho patričnej ochrany prostredníctvom obnovy fyzických

Čím bližšie a podrobnejšie poznávame (aj) uvedenými metódami etnologického bádania obrazy skutočnosti v jednotlivých rozprávaniach, tým sa nám dopĺňa mozaika, ktorá potvrdzuje sociálne podmienenú rôznorodosť reality v určitom historickom čase.

Zoznam prameňov a literatúry (References)

- APÁTHYOVÁ-RUSNÁKOVÁ, Zora. Metodologická úvaha nad poznávacou situáciou našej etnografie. In: *Slovenský národopis*, 23, 1975, č. 1, s. 111-114.
- APÁTHYOVÁ-RUSNÁKOVÁ, Zora. Na margo seminára: Jedinečné, zvláštne a všeobecné v procesoch zmien ľudových tradícií v období socializmu. In: *Slovenský národopis*, 24, 1976, č. 4, s. 619-625.
- BITUŠÍKOVÁ, Alexandra. Antropologický výskum mesta v 21. storočí: tendencie, výzvy, aplikácie. In: *Slovenský národopis* 58, 2010, s. 129-142.
- BOTIKOVÁ, Marta. Roľnícka rodina na južnom Slovensku. In *Stredo európske kontexty ľudovej kultúry na Slovensku*. Bratislava : Stimul, 1995, s. 132-136.
- BOTÍKOVÁ, Marta – ŠVECOVÁ, Soňa – JAKUBÍKOVÁ, Kornélia (eds.). *Tradície slovenskej rodiny*. Bratislava : Veda, 1997.
- BOTIKOVÁ, M. – HERZÁNOVÁ, I. – BOBÁKOVÁ, M.(eds.). *Nerolnícka rodina na Slovensku*. Bratislava : Prebudená pieseň, 2006.
- BOTIKOVÁ, Marta. *K antropológii životného cyklu. Kultúra a spôsob života ženskými očami na Slovensku v 20. storočí*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2008.
- BOURDIEU, Pierre. *Teorie jednání*. Praha : Karolinum, 1998.
- BUŽEKOVÁ, Tatiana. Memory and Reliability of the Source of Information. In: PROFANTOVÁ, Z. (ed.), *The Small History of Great Events in Czechoslovakia after 1948, 1968 and 1989*. Bratislava : Veda, 2006, s. 310-324.
- DARULOVÁ, Jolana. Poznámky k tradičnej deľbe rol z rodového aspektu (z výskumov bývalej zemianskej a živnostníckej rodiny v medzivojnovom období). In: CHORVÁT, I. (ed.). *Premeny rodiny v urbánnom prostredí*. Banská Bystrica, 2002, s. 62-76.
- FILOVÁ, Božena. Spoločenský a rodinný život. In: *Slovensko 3. Ľud 2. časť*, Bratislava : Veda, 1975, s. 947-980.
- FURJELOVÁ, Antónia. Téma práce v biografických rozprávaniach žien. In: KICZKOVÁ, Z. et al. (ed.). *Pamäť žien. O skúsenosti sebauvárania v biografických rozhovoroch*. Bratislava : Iris, 2006, s. 82-87.
- GIDDENS, Anthony. *Sociology*. Fourth edition. Polity Press and Backwell Publishing 2001.
- HLÔŠKOVÁ, Anna. *Individuálna a kolektívna historická pamäť (Vybrané folkloristické aspekty)*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2008.

- KELLER Jan. *Úvod do sociológie*. Praha : Sociologické nakladatelství (SLON), 2001.
- KICZKOVÁ, Zuzana et al. (ed.). *Pamäť žien. O skúsenosti sebauvárania v biografických rozhovoroch*. Bratislava : Iris, 2006.
- KILIÁNOVÁ, Gabriela – POPELKOVÁ, Katarína. Zavadzanie marxistickej etnografie v národopise na Slovensku: zmena vedeckého myslenia? In: *Slovenský národopis* 58, 2010, č. 4, s. 410-424.
- KILIÁNOVÁ, Gabriela. Päťdesiat ročníkov Slovenského národopisu: bilancia vedeckého časopisu. In: *Slovenský národopis*. Bibliografia. 2013, s 10-45.
- KONOPÁSEK, Zdeněk. *Auto/biografie a sociologie*. Druhá verze. Praha : Institut sociologických studií FSV UK, 1994.
- KOSTKOVÁ, Anna. Adaptácia robotníkov v priemysle, pochádzajúcich z poľnohospodárskeho prostredia. In: *Slovenský národopis* 14, 1966, s. 616-619.
- KROPILÁK, Miroslav. (ed.). *Dejiny Slovenska V*. Bratislava : Veda, 1985.
- KUSÁ, Zuzana. Dilemy nad tichom v autobiografických rozprávaniach. In: *Etnologické rozpravy* 3, 1996, č. 1, s. 43-57.
- KUSÁ, Zuzana. Problém pravdivosti informácií v životopisných rozprávaniach. In: *Genealogicko-heraldický hlas* 5, 1995, č. 2, s. 17-20.
- MANNOVÁ, Elena. (ed.). *Meštianstvo a občianska spoločnosť na Slovensku 1900-1989*. Bratislava : Academic Electronic Press, 1998.
- MANNOVÁ, Elena. Podmienky vývoja meštianskych vrstiev na Slovensku v 20. storočí. In: MANNOVÁ, Elena. (ed.) *Meštianstvo a občianska spoločnosť na Slovensku 1900-1989*. Bratislava : Academic Electronic Press, 1998, s. 9-16.
- Middle Class <<http://www.investopedia.com/terms/m/middle-class.asp#ixzz4xBk1Jf00>>. [1.11.2017].
- Middle Class <https://en.wikipedia.org/wiki/Middle_class>. [1.11.2017].
- MJARTAN, Ján (ed.). *Banická dedina Žakarovce*. Bratislava : Veda, 1956.
- MLYNKA, Ladislav. Diferenciačné znaky remeselníckej rodiny na slovenskom vidieku v prvej polovici 20.storočia. In: *Nerolnícka rodina na Slovensku*. Bratislava, 2007, s. 76-92.
- MOŽNÝ, Ivo. *Sociologie rodiny*. Praha : Slon, 1999.
- PRANDA, Adam. Tradičné a súčasné aspekty hodnotenia vzťahu človeka k práci na slovenskej dedine. In: *Slovenský národopis* 33, 1985, č. 2-3, s. 337-349.
- POPELKOVÁ, Katarína. Urbánne štúdium v slovenskej etnológii – poznámky k aktuálnemu dialógu etnológie s antropológiou. In: *Slovenský národopis* 58, 2010, s. 143-158.
- RUISEL, Imrich. The Constructiviness of a Long Term Memory. In: PROFANTOVÁ, Z. (ed.). *The Small History of Great Events in Czechoslovakia after 1948, 1968 and 1989*. Bratislava : Veda, 2006. s. 31-41.

- RUŽIČKA, Michal – VAŠÁT, Petr. *Základní koncepty Pierra Bourdieu: pole – kapitál – habitus*. <<http://www.antropoweb.cz/cs/zakladni-koncepty-pierra-bourdieu-pole-kapital-habitus>>. [9.12.2017].
- SLOVENSKO 3, *Lud* 2. časť, Bratislava : Veda, 1975.
- Social Class <https://en.wikipedia.org/wiki/Social_class#Weberian>. [9.12.2017].
- Spoločenská vrstva
<https://sk.wikipedia.org/wiki/Spolo%C4%8Densk%C3%A11_vrstva>. [9.12.2017].
- SVOBODA Michal. Biografická metóda v antropológii. Publikované na <<http://www.antropoweb.cz/cs/biograficka-metoda-v-antropologii>> [9.12.2017].
- ŠKROVÁNKOVÁ, Eva. Slovak women in the ideology and politics of the wartime Slovak Republic. In: NIŽŇANSKÝ, E – NEŠŤÁKOVÁ, D. (eds.). *Women and World War II*. Bratislava : STIMUL, 2016, s. 171-194.
- ŠMAKALOVÁ, Iva. *Integrálna dedina. Štúdiá slovenskej zemiarskej dediny v Turci*. Praha : Sociálny ústav ČSR, 1936.
- ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. *Štruktúry obyvateľstva Slovenska v rokoch 1919 – 1940*. Bratislava : INFOSTAT, 2009, s. 155 a n.
- ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. *Demografický obraz Slovenska v sčítaniach ľudu 1919 – 1940*. Brno : Tribun EU, 2012, s. 209 a n.
- ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. The fertility of women in the primary sector in Slovakia according to censuses conducted between 1900 and 2001. In: *Bylze Gody*, 3/2015, s. 650-662.
- SCHÜTZE, Fritz. Naratívny interview ve štúdiách interakčného pole. In: *Biograf*, č.20, 1999, s. 33-51.
- ŠVECOVÁ, Soňa. Rodinné formy na Slovensku. In: Botíková, M. – Švecová, S. – Jakubíková, K. (eds.). *Tradičie slovenskej rodiny*. Bratislava : Veda, 1997. s. 9-32.
- ŠVECOVÁ, Soňa. Delenie a dedenie rodinného majetku. In: Botíková, M. – Švecová, S. – Jakubíková, K. (eds.). *Tradičie slovenskej rodiny*. Bratislava : Veda, 1997. s. 94-108.
- TIŠLIAR, Pavol. Populačný vývoj a zamestnanosť z rodovej perspektívy. Ekonomická aktivita obyvateľstva Slovenska v medzivojnovom období so zreteľom na zamestnanosť žien. In: DUDEKOVÁ, Gabriela a kol.: *Na ceste k modernej žene. Kapitoly z dejín rodových vzťahov na Slovensku*. Bratislava : Veda 2011, s.343-364.
- VANĚK, Miroslav – MÜCKE, Pavel – PELIKÁNOVÁ, Hana. *Naslouchat hlasům paměti. Teoretické a praktické aspekty orální historie*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007
- VRZGULOVÁ, Monika. Rodina živnostníka a postavenie ženy v nej v prvej polovici 20.storočia. In: *Slovenský národopis* 44, 1996, č.4, s. 425-433.

- VRZGULOVÁ, Monika. *Známi-neznámi Trenčania. Živnostníci v meste 1918–1948*. Bratislava : Vyd. P. Popelka, 1997.
- VRZGULOVÁ, Monika. Ženy zo stredných vrstiev a ich aktivity vo verejnom priestore mesta 1918-1945, s. 197-204. In: MANNOVÁ, Elena (ed.). *Mešťanstvo a občianska spoločnosť na Slovensku 1900-1989*. Bratislava : Academic Electronic Press, 1998.

Reprezentácie sexuálnej a emocionálnej nevery: antropologická perspektíva¹

Michal Uhrin – Helena Tužinská

Mgr. Michal Uhrin
Comenius University in Bratislava
Faculty of Arts
Department of Ethnology and Museology
Gondova 2
814 99 Bratislava
Slovakia
e-mail: uhrin19@uniba.sk

Mgr. Helena Tužinská, PhD.
Comenius University in Bratislava
Faculty of Arts
Department of Ethnology and Museology
Gondova 2
814 99 Bratislava
Slovakia
e-mail: helena.tuzinska@uniba.sk

Populačné štúdie Slovenska 10 : 67-86

Representations of sexual and emotional infidelity: an anthropological perspective

This paper examines how sexual and emotional infidelity is perceived by young people of both sexes in Slovakia. The main theoretical perspective underlying this study is evolutionary psychology, which postulates universal mechanisms of human mind. The analysed data were obtained through a combination of qualitative methods (ethnographic interviews) and quantitative methods (standardized questionnaires). The research was conducted in the urban environment in the cities of Bratislava and Handlová. Respondents were college students between the ages of 20 and 26. The major findings include the fact that the informants' declared opinions on sexual and emotional infidelity are consistent with reactions as predicted based on theories of evolutionary psychology and anthropology.

Key Words: evolutionary science, sexual and emotional infidelity, evolutionary psychology, jealousy, qualitative research and demography

¹ Príspevok vznikol v rámci riešenia grantovej úlohy MŠ SR VEGA č.1/0421/17 „Symbolické reprezentácie nebezpečnosti“.

Evolučný prístup: demografia a kultúrna antropológia

Evolučný prístup bol v ostatných rokoch úspešne aplikovaný v oblasti výskumu jazyka, kooperácie, náboženstva, príbuzenstva či pohlavného výberu.² Pre evolučný prístup vo všeobecnosti ako aj pre konkrétne teoretické prístupy rozvíjajúce sa v jeho rámci (e.g. evolučná psychológia, evolučná antropológia) je charakteristická aplikácia princípov evolučných vied pri štúdiu biologickej a kultúrnej podstaty ľudského druhu.³ I keď v kontexte sociálnych a humanitných vied na Slovensku predstavuje evolučný prístup marginálny smer, s jeho využitím vzniklo viacero prác, skúmajúcich témy ako náboženstvo a mágia, reprodukcia, plodnosť či zdravie.⁴

V posledných dvoch desaťročiach sa evolučný prístup začína aplikovať aj v rámci demografie a historickej demografie. Dokladom je etablovanie takých disciplín ako biodemografia a evolučná demografia, ktoré rozpracovali teoretické

² Napr. DUNBAR, Robin. *Grooming, Gossip, and the Evolution of Language*. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1996; KNIGHT, Chris. Language, ochre and the rule of law. In: BOTHA, R. Rudolf – KNIGHT, Chris. (eds.). *The Cradle of Language*. Oxford : Oxford University Press, 2009, s. 281-303; KNIGHT, Chris – JEROME, Lewis. Wild Voices: Mimicry, Reversal, Metaphor, and the Emergence of Language. In: *Current Anthropology*, r. 58, 4/2017, s. 435-453; BOYD, Robert – RICHERSON, Peter. James. *The origin and Evolution of Cultures*. Oxford : Oxford University Press, 2005; HENRICH, Joseph – HENRICH, Natalie. *Why Humans Cooperate: A Cultural and Evolutionary Explanation*. New York : Oxford University Press. 2007; BOYER, Pascal. *Religion Explained: The Evolutionary Origins of Religious Thought*. New York : Basic Books, 2001; NORENZAYAN, Ara. *Big Gods: How Religion Transformed Cooperation and Conflict*. Princeton, NJ : Princeton University Press. 2013; KNIGHT, Chris. *Blood Relations: Menstruation and the Origins of Culture*. New Haven and London : Yale University Press, 1991; HRDY, Sarah. *Mother Nature: Maternal Instincts and how they shape the human species*. New York : Ballantine Books, 1999; HENRICH, Natalie. *Why Humans Cooperate: A Cultural and Evolutionary Explanation*. New York : Oxford University Press, 2007; BUSS, M. David. Sex differences in human mate preferences: Evolutionary hypotheses tested in 37 cultures. In: *Behavioral and Brain Sciences*, r. 12, 1989, s. 1-49; BUSS, M. David. *The evolution of desire: Strategies of human mating (Revised Edition)*. New York : Free Press, 2003; BUSS, M. David. *Evolutionary Psychology: The New Science of the Mind. 3ed.* London : Pearson. 2008.

³ LANNMAN, Jonathan. The Evolutionary Anthropology of Religion: Surveying the Field. In: *Mental Religion: The Brain, Cognition, and Culture*. CLEMENTS, Niki (eds). Macmillan Interdisciplinary Handbooks: Religion, Macmillan Publishers. 2017, s. 63.

⁴ BUŽEKOVÁ, Tatiana. *Nepriateľ zvnútra: Nadprirodzená brozba v ľudskej podobe*. Bratislava : VEDA, 2009; BUŽEKOVÁ, Tatiana. Tradícia a experti: legitimizácia neošamanských praktík. In: BUŽEKOVÁ, Tatiana – JEROTIJEVIĆ, Danijela – KANOVSKÝ, Martin (eds.). *Kognitívne vysvetlenie magických predstáv a praktík*. Bratislava : ETERNA Press, 2011, s. 75-130; BUŽEKOVÁ, Tatiana – IŠOVÁ, Monika. Disgust And Intimacy. In: *Human Affairs*, r. 20, 3/2010, s. 232-240; JEROTIJEVIĆ, Danijela. The coexistence of different explanatory models of misfortune: A case from Serbia. In: *Human Affairs*, r. 25, 3/2015, s. 261-275; JEROTIJEVIĆ, Danijela. Magické myslenia a kontaminácia. In: BUŽEKOVÁ, Tatiana – JEROTIJEVIĆ, Danijela – KANOVSKÝ, Martin (eds.). *Kognitívne vysvetlenie magických predstáv a praktík*. Bratislava : ETERNA Press, 2011, s. 22-74; JEROTIJEVIĆ, Danijela – MAŇO, Peter. Rituál a mysl: Kognitívni a evoluční teorie rituálu. In: *Pantheon*, r. 9, 1/2014, s. 139-166; PEŠŤANSKÁ, Zuzana. Moral Foundations and Symbolic Pollution: What Do Midwives Say About Hospitalized Women? In: *Slovak Ethnology*, r. 64, 4/2016, s. 463-485.

a metodologické koncepty ako aj štúdiom konkrétnych populácií, či špecifických skupín v rámci populácií.⁵ V ostatnom období dochádza aj k zakladaniu profesionálnych organizácií vyznačujúcich sa interdisciplinariťou. Tie združujú odborníkov z oblastí ako demografia, socio-kultúrna antropológia, fyzická antropológia, história, evolučná biológia, humánna behaviorálna ekológia, evolučná psychológia a mnohých ďalších, ktorých spája spoločný záujem o populačné procesy a evolučnú teóriu. Takouto spoločnosťou je aj Spoločnosť pre evolučnú demografiu (*Evolutionary Demography Society*).⁶

V rámci evolučnej demografie sa aplikujú rôznorodé koncepty, metódy a teoretické prístupy. Väčšina z nich má pôvod v evolučných vedách, evolučnej biológii, demografii, populačnej genetike a populačnej ekológii, humánnej geografii a humánnej demografii, historickej demografii, antropológii, epidemiológii, štatistike, genetike. Bádatelia a bádatelky zahrňujúci svoj výskum pod hlavičku evolučnej demografie a biodemografie využívajú rôznorodé metódy a techniky výskumu. Vykonávajú terénne výskumy pri ktorých využívajú kvalitatívne metódy ako etnografické interview a zúčastnené pozorovanie, laboratórne experimenty v kontrolovaných podmienkach, komparatívne a fylogenetické analýzy, matematické a počítačové simulácie či teoretické modelovanie. Vidíme teda, že evolučne demografický výskum nie je obmedzený len na kvalitatívne, alebo kvantitatívne metódy. Navyše bádatelia často využívajú kombináciu kvalitatívnych metód, kvantitatívnych metód a experimentov. Môže ísť o experimenty v laboratórnych a kontrolovaných podmienkach alebo experimenty prebiehajúcich priamo v teréne.

Demografia venuje pozornosť výskumu populačných procesov, prirodzeným a mechanickým pohybom obyvateľstva, etnickému, národnostnému a náboženskému zloženiu jednotlivých štátov a ich územných celkov. V slovenskom

⁵ Na tomto mieste sa nebudeme venovať podrobnej charakterizácii Evolučnej Demografie a Biodemografie ako novým a progresívnym smerom Demografie. Táto problematika bude predmetom samostatnej štúdie. Bližšie k problematike pozri napríklad: CAREY, J. James. Biodemography: Research prospects and directions. In: *Demographic Research*, r. 19, 2008, s. 1749-1758; SHENNAN, Stephen. Evolutionary Demography and the Population History of the European Early Neolithic. In: *Human Biology*. r. 81, 2-3/2009, s. 339-355; SEAR, Rebecca. Evolutionary Demography: A Darwinian Renaissance in Demography. In: WRIGHT, D. James. (ed.). *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*. Oxford: Elsevier. 2nd edition, r. 8, 2015, s. 406-412; SEAR, Rebecca – LAWSON, W. David – KAPLAN, Hillard – SHENK, K. Mary. Understanding variation in human fertility: what can we learn from evolutionary demography? In: *Phil. Trans. R. Soc. B*. 371: 20150144. 2016, s. 1-16; COLLERAN, Heidi. The cultural evolution of fertility decline. In: *Phil. Trans. R. Soc. B*. 371: 20150152. 2016, s. 1-12; OSKAR, Burger – DeLONG, P. John. What if fertility decline is not permanent? The need for an evolutionary informed approach to understanding low fertility. In: *Trans. R. Soc. B*. 371: 20150157. 2016, s. 1-8.

⁶ Bližšie pozri <<http://www.evodemos.org/>> [1. 12. 2017]

prostredí je z demografického hľadiska týmto fenoménom venovaná značná pozornosť.⁷

Tieto procesy sú však predmetom výskumu aj historikov⁸ a etnológov.⁹ Jednu z čiastkových tém demografie predstavuje aj problematika rozvodovosti a príčiny vedúce k ukončeniu manželského zväzku.¹⁰ Každá disciplína skúma tieto procesy a javy špecifickými metódami a technikami. V etnológii, v porovnaní s demografiou, prevládajú skôr kvalitatívne metódy zberu a analýzy dát (etnografické interview, zúčastnené pozorovanie, biografické interview, kvalitatívna analýza osobných dokumentov, analýza vizuálnych materiálov atď.). K častým príčinám vedúcim k ukončeniu partnerských a manželských zväzkov patrí nevera a cudzoložstvo – obe sú citlivou témou nielen v partnerskom zväzku a manželstve, ale aj v spoločenskom kontexte. Navzdory spoločenským normám a sankciám, zákonom a trestom vyplývajúcich z ich porušenia, prípady nevery boli zdokumentované v rôznych kultúrach a naprieč celým svetom.¹¹ Univerzálne psychické mechanizmy, ktoré sa vyvinuli počas evolučnej histórie človeka sa v evolučnej psychológii považujú za adaptácie, ktoré vznikli v dôsledku selekčných tlakov a riešenia adaptívnych problémov. Muži a ženy čelili viacerým podobným, ale aj rozličným selekčným

⁷ Napr. ŠÍDLO, Luděk – ŠPROCHA, Branislav. Transformace plodnosti Česka a Slovenska v 20. a na začátku 21. století v generační perspektivě. In: P. Tišliar – T. Šprochová (eds.). *Populačné štúdie Slovenska 7*. Bratislava : Muzeológia a kultúrne dedičstvo, o.z., 2015, s. 121-136; ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. *Plodnosť a celková reprodukcia obyvateľstva v rokoch 1919 – 1937*. Bratislava : Stimul, 2008; ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. *Demografický obraz Slovenska v rokoch 1938-1945*. Bratislava : Muzeológia a kultúrne dedičstvo, o.z., 2015; ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. Plodnosť žien na Slovensku v medzivojnovom období. In: *Demografie: revue pro výzkum populačného vývoje*, r. 52, 1/2010, s. 103-119.; ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. Charakter plodnosti na Slovensku v medzivojnovom období. In: *Historická demografie*, r. 38, 2014, s. 77-112; TIŠLIAR, Pavol. Predpoklady na uzavretie a ukončenie manželstva na Slovensku v medzivojnovom období. In: *Slovenská štatistika a demografia*, r. 17, 1-2/2007, s. 93-105; TIŠLIAR, Pavol. K historickej demografii a demografickej histórii na Slovensku. In: *Historická demografie*, r. 35, 2/2011, s. 179-185; TIŠLIAR, Pavol. Historical Demography in Slovakia in the last century. In: *European researcher*, r. 41, 1/2012, s. 259-265; TIŠLIAR, Pavol. Transformácia plodnosti na Slovensku v 19. a 20. storočí (teoretické a metodické východiská z pohľadu historickej demografie). In: *Slovenská štatistika a demografia*, r. 25, 2/2015, s. 3-13.

⁸ Napr. ŠKOVŘANKOVÁ, Eva. Otázka regulácie pôrodnosti v období prvej Slovenskej republiky (1939-1945). In: Tišliar, P. – Šprochová, T. (eds.). *Populačné štúdie Slovenska 4*. Bratislava : Muzeológia a kultúrne dedičstvo, o.z., 2014, s. 53-121; ŠPROCHOVÁ, Terézia. Dobové vnímanie ženských cností podľa Jána Kollára. In: Tišliar, P. – Šprochová, T. (eds.). *Populačné štúdie Slovenska 4*. Bratislava : Muzeológia a kultúrne dedičstvo, o.z., 2014, s. 7-19.

⁹ Napr. BOTÍKOVÁ, Marta – ŠVECOVÁ, Soňa – JAKUBÍKOVÁ, Kornélia. *Tradičie slovenskej rodiny*. Bratislava : Veda, 1997.

¹⁰ Napr. TIŠLIAR, Pavol. Predpoklady na uzavretie a ukončenie manželstva na Slovensku v medzivojnovom období. In: *Slovenská štatistika a demografia*, r. 17, 1-2/2007, s. 93-105.

¹¹ Pozri BETZIG, Laura. Cause of Conjugal Dissolution: A Cross-cultural Study. In: *Current Anthropology*, r. 30, 5/1989, s. 654-676.

tlakom a adaptívnym problémom.¹² Preto je možné predpokladať, že muži a ženy okrem značného množstva identických psychických mechanizmov disponujú aj odlišnými psychickými mechanizmami. Jednou z odlišností vo fungovaní týchto mechanizmov je reakcia mužov a žien na emocionálnu a sexuálnu neveru, ďalšie sa vzťahujú k emócii žiarlivosti.

Cieľmi tejto štúdie je ukázať, (1) akým spôsobom sa môžu koncepcie evolučnej psychológie využiť pri vysvetlení rozdielnych postojov mužov a žien voči nevere a žiarlivosti. Tiež ukazujeme, (2) ako môžu byť výsledky a poznatky získané prostredníctvom kvantitatívnych a štatistických demografických výskumov rozšírené o poznatky získané metódou etnografického interview. Analýza týchto interview napokon overuje, (3) nakoľko sú výpovede respondentov vo vzťahu k emocionálnej a sexuálnej nevere konzistentné s nasledujúcimi postulátmi evolučných psychológov. Podľa týchto postulátov a výsledkov viacerých výskumov sa muži obávajú vo väčšej miere sexuálnej nevery ako ženy a vyjadrujú väčšiu mieru znepokojenia vo vzťahu k potenciálnej sexuálnej nevere partnerky. Ženy sa viac ako muži obávajú partnerovej emocionálnej nevery a vyjadrujú väčšiu mieru znepokojenia vzhľadom k partnerovej potenciálnej emocionálnej nevere.¹³

V predloženej práci kombinujeme z teoretického a metodologického hľadiska prístupy kultúrnej antropológie, etnológie a evolučnej psychológie. Dáta analyzované v práci boli získané metódou etnografických interview so šiestimi mužmi a šiestimi ženami vo veku 20 - 26 rokov. Štandardizované dotazníky boli použité ako doplnková metóda s tromi mužmi a štyrmi ženami, v tom istom vekovom rozpätí. Výskum prebiehal od mája 2015 do septembra 2015, v Bratislave a v Handlovej.¹⁴

Na konkrétne reprezentácie o nevere okrem univerzálnych mechanizmov vplyvajú spoločenské, kultúrne, historické, náboženské, ekonomické a ekologické

¹² K tým odlišným patria v kontexte výberu dlhodobého partnera u žien napríklad: výber partnera, ktorý je schopný fyzicky ochrániť partnerku a deti; výber partnera ktorý je schopný a ochotný investovať zdroje. U mužom je to v tomto zmysle identifikácia ženy s vysokou plodnosťou a reprodukčnou hodnotou.

¹³ SHACKELFORD, K. Todd – LeBLANC, J. Gregory – DRASS, Elizabeth. Emotional reactions to infidelity. In: *Cognition and Emotion*, r. 14, 5/2000, s. 644. Ďalej napr. BUSS, M. David. *The dangerous passion: Why jealousy is as necessary as love and sex*. New York : Simon & Schuster. 2000; BUSS, M. David. Sexual Jealousy. In: *Psychological Topics*, r. 22, 2/2013, s. 155-182; BUSS, M. David – LARSEN, J. Randy – WESTEN, Drew – SEMMELROTH, Jennifer. Sex differences in jealousy: Evolution, physiology, and psychology. In: *Psychological Science*, r. 3, 4/1992, s. 251-255; BUSS, M. David – SHACKELFORD, K. Todd. Susceptibility to Infidelity in the First Year of Marriage. In: *Journal of Research in Personality*, r. 31, 1997, s. 193-221; KUHLE, X. Barry. Did you have sex with him? Do you love her? An in vivo test of sex differences in jealous interrogations. In: *Personality and Individual Differences*, r. 51, 8/2011, s. 1044-1047.

¹⁴ Výskum bol súčasťou výskumu k diplomovej práci Michala Uhrina o deklarovaných preferenciách pri výbere dlhodobého partnera, partnerky v súčasnom mestskom prostredí.

faktory. Prejavujú sa ako v spôsobe vnímania, tak aj v reakciách jednotlivcov. Evoluční psychológovia tvrdia, že aj napriec rôznymi spoločnosťami budú ženy považovať emocionálnu neveru partnera za neprípustnejšiu ako muži. Muži budú na druhej strane považovať sexuálnu neveru partnerky za neprípustnejšiu ako ženy. Predpokladáme teda, že tieto rozdiely sa objavia aj v dátach analyzovaných a prezentovaných v predloženej štúdií.

Napokon by sme radi upozornili na to, že koncepcie evolučnej psychológie nevytvádzajú o tom, čo je „správne a nesprávne“, „morálne a nemorálne“- skôr pomáhajú pri vysvetľovaní ľudského správania, v zmysle jeho adaptácie v priebehu evolúcie. Ak by sme mali za cieľ diskutovať o „morálnosti“ sexuálnej a emocionálnej nevery, museli by sme získať iný typ dát aj aplikovať iné teoretické zasadenie. Okrem toho, treba mať na zreteli, že predstavy o žiarlivosti úzko súvisia s typom príbuzenského usporiadania v danej spoločnosti aj v zmysle ich adaptívnosti. Postoje k tomu, či a za akých okolností sa vôbec smie žiarlivosť prejaviť, alebo je aj predmetom verejného posmechu, sú podmienené nepísanými pravidlami konkrétnej kultúry. Sme si vedomí, že napriek univerzálnym východiskám evolučnej antropológie sú kultúrne špecifické variácie pre komplexné pochopenie zásadné. Rôznorodosť typov príbuzenských štruktúr dokazuje, že ak je v danom prostredí adaptívne žiarlivosť minimalizovať, behaviorálne prejavy spomenutých evolučne vyvinutých psychologických mechanizmov ľudia eliminujú.¹⁵

Teoretické východiská a metodologické aspekty

Pre rozvoj evolučnej psychológie boli zásadné práce amerického evolučného biológa Roberta Triversa o recipročnom altruizme, rodičovskej investícii a konfliktoch medzi rodičmi a ich potomkami.¹⁶ Z teórie rodičovskej investície a pohlavného výberu vychádzajú dva závažné predpoklady. Po prvé, pohlavie, ktoré investuje viac do potomkov, bude pri výbere partnera vyberavejšie (zvyčajne sú to, avšak nie nevyhnutne, ženy). Po druhé, pohlavie, ktoré investuje do potomkov menej, bude súťaživejšie (zvyčajne sú to, avšak nie nevyhnutne, muži).¹⁷ Z biologického hľadiska majú ženy vyššie nevyhnutné rodičovské investície. Splodenie potomka znamená pre ženu deväťmesačné tehotenstvo, zatiaľ čo pre

¹⁵ Napr. BECKERMAN, Steve – VALENTINE, Paul (eds.). *Cultures of Multiple Fathers. The theory and practice of partible paternity in Lowland South America*. Gainesville : University Press of Florida, 2002, ako aj WALKER, S. Robert – FLINN, V. Mark – HILL, R. Kim. Evolutionary history of partible paternity in lowland South America. In: *Proceedings of the National Academy of Sciences*, r. 107, 45/2010, s. 19195-19200.

¹⁶ Bližšie pozri: TRIVERS, L. Robert. The Evolution of Reciprocal Altruism. In: *The Quarterly Review of Biology*, r. 46, 1/1971, r. 35-57; TRIVERS, L. Robert. Parental investment and sexual selection. In: CAMPBELL, Bernard. (eds.) *Sexual selection and the descent of man*. Chicago : Aldine. 1972, s. 136-179; TRIVERS, L. Robert. Parent-Offspring Conflict. In: *American Zoologist*, r. 14, 1/1974, s. 249-264.

¹⁷ Tamže.

muža splodenie potomka môže predstavovať len niekoľko minútovú investíciu. Avšak, ak ide o dlhodobý partnerský zväzok, aj muž aj žena môžu investovať do potomkov porovnateľne veľa času i zdrojov.¹⁸

Ľudský druh podľa evolučnej psychológie disponuje niekoľkými reprodukčnými stratégiami. Patrí k nim dlhodobé párenie; krátkodobé párenie; sexuálny styk mimo manželského/partnerského zväzku; zväzanie osôb, ktoré už majú partnerky/ov; stráženie partnerky/a. Okrem sexuálnej nevery (teda intímneho telesného kontaktu s inou osobou ako je partner/partnerka či manžel/manželka), však existuje aj iný druh nevery, a to emocionálna nevera. Tá nastáva, keď jeden z partnerov investuje zdroje ako láskavosť, čas, materiálne prostriedky a ďalšie prejavy pozornosti vo zvýšenej miere inej osobe ako je dlhodobý partner/ka a manžel/manželka. Táto forma odvádzania zdrojov sa nevzťahuje na príbuzných a potomkov.¹⁹

Pre spoločnosti, v ktorých prevláda monogamia je výhradné právo na sexualitu partnera/partnerky považované za samozrejmu²⁰ až nevyhnutnú súčasť dlhodobých vzťahov.

Z biologického hľadiska je pre reprodukciu ľudí charakteristické vnútorné oplodnenie, ktoré prebieha v tele ženy, preto muži čelili problému neistoty otcovstva. Sexuálna nevera partneriek predstavovala pre mužov značné riziko v zmysle možného prispievania k výchove potomkov, s ktorými neboli geneticky spriaznení. Počas evolúcie reprodukčný úspech mužov, ktorí nevenovali pozornosť sexuálnej a emocionálnej vernosti svojej partnerky, bol pravdepodobne nižší ako úspech mužov, ktorí im pozornosť venovali.²¹

V priebehu evolúcie ženy nečelili problému neistoty rodičovstva. Signály a podnety poukazujúce na partnerovu sexuálnu, či emocionálnu neveru však boli z reprodukčného hľadiska relevantné aj pre nich. Pre partnerku bolo nevyhnutné sledovať straty vo vzťahu k rozličným formám zdrojov, keď ich muž mohol

¹⁸ Pozri BUSS, M. David. *Evolutionary Psychology: The New Science of the Mind*. 3ed..., c. d., s. 108.

¹⁹ SHACKELFORD, K. Todd – LeBLANC, J. Gregory – DRASS, Elizabeth. Emotional reactions to infidelity..., c. d., s. 644.

²⁰ Na svete jestvuje mnoho príkladov iných typov spoluzití, v ktorých je opak pravdou. Pozri BECKERMAN, Steve – VALENTINE, Paul, eds. *Cultures of Multiple Fathers. The theory and practice of partible paternity in Lowland South America*. Gainesville: University Press of Florida. 2002 ako aj WALKER, S. Robert – FLINN, V. Mark – HILL, R. Kim. Evolutionary history of partible paternity in lowland South America. In: *Proceedings of the National Academy of Sciences*, r. 107, 45/2010, s. 19195-19200.

²¹ V raných evolučných štádiách nie je otázkou legitimita potomka, ktorú v neskorších historických obdobiach zabezpečoval „pater“, aj ak nebol „genitor“. V čase, keď nemôžeme ešte hovoriť o inštitucionalizácii vzťahov, antropológia sleduje, ako samičie a samčie reprodukčné stratégie prispievajú k prežitiu individua a zároveň druhu ako takého. Reprodukčný úspech je kľúčový pre obe pohlavia rovnako. SHACKELFORD, K. Todd – BUSS, M. David. Betrayal in mateships, friendships and coalitions. In: *Personality and Social Psychology Bulletin*, r. 22, 11/1996, s. 1152; BUSS, M. David – LARSEN, J. Randy – WESTEN, Drew – SEMMELROTH, Jennifer. Sex differences in jealousy: Evolution, physiology, and psychology..., c. d., s. 251-255.

postupne odvádzať inej žene a jej potomkom. Z reprodukčného hľadiska bolo preto pre ženy dôležité venovať pozornosť vyhodnocovaniu podnetov poukazujúcich na partnerovu emocionálnu a sexuálnu neveru.²²

Podľa výsledkov viacerých výskumov sa muži obávajú vo väčšej miere sexuálnej nevery ako ženy a vyjadrujú väčšiu mieru znepokojenia vo vzťahu k potenciálnej sexuálnej nevere partnerky. Ženy na druhej strane sa viac ako muži obávajú partnerovej emocionálnej nevery a vyjadrujú väčšiu mieru znepokojenia vzhľadom k partnerovej potenciálnej emocionálnej nevere.²³ V experimentoch muži taktiež prejavujú väčšiu mieru psychologického ako aj fyziologického znepokojenia, keď si čo i len predstavujú sexuálnu neveru partnerky. Naopak ženy prejavujú väčšiu mieru znepokojenia pri predstave partnerovej emocionálnej nevery.²⁴ Predpokladáme, že tieto rozdiely sa budú nachádzať aj vo výrokoch respondentov.

Evoluční psychológovia Drass, LeBlanc a Shackelford tvrdia, že aj bádatelia skúmajúci neveru z iných teoretických perspektív (vrátane teórie sociálnych rolí a modelov založených na socializácii) dospeli k podobným záverom.²⁵ Taktiež dokumentovali rozdiely v reakciách k nevere u mužov a žien.²⁶ V každej teoretickej koncepcii, vzťahujúcej sa k manželstvu je podľa Laury Betzig cudzoložstvo považované za jednu z najčastejších, ak nie za najčastejšiu príčinu rozvodu. Cudzoložstvo a nevera sa spája s odvádzaním rôznych druhov kapitálu, majetku, prínosov atď. inej osobe. To, že sankcie spojené s neverou a cudzoložstvom patria často k tým najtvrdším (podľa nášho názoru však nie nevyhnutne) v rôznych spoločnostiach a to, že cudzoložstvo spôsobuje častejšie rozvod ako akékoľvek iné faktory, zodpovedá podľa Betzig Darwinovej teórii, že manželstvo by malo

²² BUSS, M. David. *The dangerous passion: Why jealousy is as necessary as love and sex*. New York: Simon & Schuster. 2000; BUSS, M. David – SHACKELFORD, K. Todd. From vigilance to violence: Mate retention tactics in married couples. In: *Journal of Personality and Social Psychology*, r. 72, 2/1997, s. 346-361; SHACKELFORD, K. Todd – BUSS, M. David. Betrayal in mateships, friendships and coalitions..., c. d., s. 1152; BUSS, M. David – LARSEN, J. Randy – WESTEN, Drew – SEMMELROTH, Jennifer. Sex differences in jealousy: Evolution, physiology, and psychology..., c. d., s. 251-255.

²³ SHACKELFORD, K. Todd – LeBLANC, J. Gregory – DRASS, Elizabeth. Emotional reactions to infidelity..., c. d., 644.

²⁴ BUSS, M. David – LARSEN, J. Randy – WESTEN, Drew – SEMMELROTH, Jennifer. Sex differences in jealousy: Evolution, physiology, and psychology..., c. d., s. 251-255; SHACKELFORD, K. Todd – BUSS, M. David. Betrayal in mateships, friendships and coalitions..., c. d., s. 1151-1164.

²⁵ Shackelford, Le Blanc a Drass odkazujú na napríklad na štúdie: DE STENO, A. David – SALOVEY, Peter. Evolutionary origins of sex differences in jealousy: Questioning the “fitness” of the model. In: *Psychological Science*, r. 7, 1996, 367–372; HUPKA, B. Ralph – BANK, L. Adam. Sex differences in jealousy: Evolution or social construction?. In: *Cross-Cultural Research*, r. 30, 1/1996, s. 24–59.; HUPKA, B. Ralph. The motive for arousal of romantic jealousy: Its cultural origin. In: SALOVEY, Peter (ed). *The psychology of jealousy and envy*. New York : The Guilford Press. 1991, s. 252-270.

²⁶ SHACKELFORD, K. Todd – LeBLANC, J. Gregory – DRASS, Elizabeth. Emotional reactions to infidelity..., c. d., s. 644.

prispievať k reprodukcii, malo by byť výhodné z reprodukčného hľadiska pre mužov aj pre ženy.²⁷

S problematikou nevery sa úzko spája aj výskum emócií, konkrétne emócie žiarlivosti (*jealousy*), sexuálnej žiarlivosti (*sexual jealousy*). V kontexte predloženej práce nahliadame na emócie z evolučnej perspektívy, ktorá je pri ich výskume uplatňovaná už od publikácie Darwinovho diela *The Expression of the Emotions in Man and Animals*.²⁸ Z evolučnej perspektívy sa nahliada na emócie ako na výsledok prirodzeného výberu. Evolučne vyvinuté emócie, prežívané a vyjadrované všeobecne všetkými ľuďmi, sa nazývajú aj ako základné emócie.²⁹ V niektorých smeroch evolučnej psychológie sa s problematikou nevery úzko spája aj emócia žiarlivosti. Niektorí bádatelia ju považujú dokonca za jednu zo základných alebo prvých odvodených emócií.³⁰ Zaujímali nás preto postoj respondentov k žiarlivosti a aké situácie v nich vyvolávajú žiarlivosť.

Medzi prvých bádateľov, ktorí nahliadali na žiarlivosť, resp. sexuálnu žiarlivosť z evolučného hľadiska boli Donald Symons, Martin Daly, Margo Wilson a Suzanne Weghorst.³¹ Predpokladali, že mužská sexuálna žiarlivosť sa vyvinula ako adaptívna reakcia na problém neistoty otcovstva. Žiarlivosť patrí podľa Bussa k základným emóciám aj napriek tomu, že ju nesprevádza špecifický výraz tváre a pravdepodobne sa ani nevzťahuje k riešeniu adaptívnych problémov prežitia. Vyvinula sa pravdepodobne preto, že slúžila ako riešenie pre adaptívne problémy spojené s rozmnožovaním sa. Z perspektívy evolučnej psychológie, hovoria Buss a Haselton, sa nenahliada na žiarlivosť ako na druh patológie, sociálneho konštruktu či vedľajší produkt kapitalistických spoločností. Podľa niektorých evolučných psychológov je možné žiarlivosť vnímať ako evolučne vyvinutú adaptáciu, ktorá je aktivovaná hrozbami vzťahujúcimi sa k dôležitým sociálnym vzťahom a funguje ako ochrana pred ich čiastočným či úplným zánikom. Keďže v niektorých ohľadoch sú reprodukčné straty spôsobené neverou a stratou partnera/partnerky rovnaké pre mužov a pre ženy a v iných sa naopak líšia, predpokladá sa, že medzi ženami a

²⁷ BETZIG, Laura. Cause of Conjugal Dissolution..., c. d., s. 669.

²⁸ DARWIN, Charles. *The Expression of the Emotions in Man and Animals*. London: John Murray. 1872.

²⁹ BUŽEKOVÁ, Tatiana – IŠOVÁ, Monika. Disgust And Intimacy..., c. d., s. 232.

³⁰ BUSS, M. David. Sexual Jealousy..., c. d., s. 155-182.

³¹ Pozri SYMONS, Donald. *The evolution of human sexuality*. New York: Oxford. 1979; DALY, Martin – WILSON, Margo – WEGHORST, J. Suzanne. Male sexual jealousy. In: *Ethology and Sociobiology*, r. 3, 1/1982, s. 11-27; WILSON, Margo – DALY, Martin. The man who mistook his wife for a chattel. In: BARKOW, Jeremy – COSMIDES, Leda – TOOBY, John. (eds.). *The adapted mind*. New York: Oxford University Press, 1992, s. 289-322.

mužmi nájdeme vo vzťahu k nevere a žiarlivosti rovnaké aj odlišné psychologické mechanizmy.³²

Buss a Haselton na základe meta-analýz dostupných výskumov hovoria o viacerých podobnostiach avšak aj o trinástich hypotetických rozdieloch vo vzťahu k sexuálnej a emocionálnej nevere medzi mužmi a ženami. Muži a ženy sa taktiež odlišujú v dôležitosti, ktorú pripisujú podnetom k žiarlivosti. V prípade oboch pohlaví predstavuje žiarlivosť emóciu, ktorá slúži k upozorneniu jednotlivcov na hrozby voči cenným vzťahom (partnerským, priateľským, kooperačným, koalíčným). Sexuálna žiarlivosť sa u ľudí aktivuje prítomnosťou jedincov rovnakého pohlavia, ktorí prejavujú záujem o ich partnera/partnerku, a zároveň sú z ich hľadiska reprezentovaní ako vhodnejší, žiadanejší či atraktívnejší. Žiarlivosť čiastočne funguje ako motivačný mechanizmus s behaviorálnymi výstupmi, ktoré sú dizajnované k zabráneniu nevery a následnému opusteniu partnera/partnerky, ktoré znamená stratu v zmysle reprodukcie a zdrojov.

Znepokojenie z emocionálnej aj sexuálnej nevery súvisí s možnými stratami zdrojov, ktoré sú dôležité z reprodukčného hľadiska. Pre obe pohlavia taktiež platí, že ak sú výrazné rozdiely v tzv. hodnote partnera na pomyselnom trhu partnerov, tak partner/partnerka s „nižšou“ hodnotou bude zažívať žiarlivosť intenzívnejšie a častejšie.³³

Povaha výskumu a analyzovaných dát umožňuje overovať vybrané hypotetické rozdiely vo vzťahu k žiarlivosti medzi mužmi a ženami:

- Muži budú (viac ako ženy) znepokojení, rozčúlení partnerkinou sexuálnou neverou, ktorá predpovedá stratu reprodukčných zdrojov v prospech iného muža a neistotu otcovstva.
- Ženy (viac ako muži) budú znepokojené signálmi a náznakmi partnerovej emocionálnej nevery, ktorámôžespôsobit' stratu oddanosti partnera a zdrojov v prospech inej ženy.
- Po odhalení nevery a v porovnaní so ženami, muži odpustia s menšou pravdepodobnosťou partnerke sexuálnu neveru ako emocionálnu neveru.
- Po odhalení nevery a v porovnaní so ženami, muži pravdepodobne skôr

³² BUSS, M. David – HASELTON, G. Martie. The evolution of jealousy. In: *Trends in Cognitive Sciences*, r. 9, 2005, s. 506-507; BUSS, M. David – HASELTON, G. Martie. Sex, Lies, and Strategic Interference: The Psychology of Deception Between the Sexes. In: *Personality and Social Psychology Bulletin*, r. 31, 1/2005, s. 3-23.

³³ BUSS, M. David – HASELTON, G. Martie. The evolution of jealousy..., c. d., s. 506-507; BUSS, M. David. *The dangerous passion: Why jealousy is as necessary as love and sex*. New York: Simon & Schuster. 2000; BUSS, M. David – LARSEN, J. Randy – WESTEN, Drew – SEMMELROTH, Jennifer. Sex differences in jealousy: Evolution, physiology, and psychology..., c. d., s. 251-255; BUSS, M. David – SHACKELFORD, K. Todd – KIRKPATRICK, A. Lee – CHOE, C. Jae – LIM, K, Hang – HASEGAWA, Mariko – HASEGAWA, Toshikazu – BENNET, Kevin. Jealousy and the nature of beliefs about infidelity: Tests of competing hypotheses about sex differences in the United States, Korea, and Japan. In: *Personal Relationships*, r. 6, 1999, s. 125-150.

ukončia vzťah v dôsledku partnerkinej sexuálnej nevery ako emocionálnej nevery.³⁴

Ak sú postuláty evolučných psychológov o podobnostiach a rozdieloch medzi mužmi a ženami vo vzťahu k sexuálnej a emocionálnej nevere, ako aj sexuálnej žiarlivosti, platné, predpokladáme, že sa budú nachádzať aj vo výrokoch respondentov pri reflektovaní sexuálnej a emocionálnej nevery.

Na tomto mieste by sme upozornili čitateľa, že sme si vedomí vplyvu faktorov ako sú predstavy o rodových rolách, partnerských a príbuzenských vzťahoch v konkrétnej spoločnosti či vplyvu pohlavia výskumníka na povahu a obsah získaných dát. Zaujímalo nás však, či aj napriek zmieneným obmedzeniam bude možné vo výrokoch respondentov identifikovať rozdiely vo vnímaní sexuálnej a emocionálnej nevery, o ktorých hovorí evolučná psychológia.

Z etických dôvodov nedostávali informátori otázky *ako „Bol si neverný svojej partnerke? Podviedla si svojho partnera?“* Respondentov sme sa pýtali buď, akým spôsobom reflektujú neveru ako takú, alebo akým spôsobom by sa zachovali v situácii, keby boli obeťou nevery, či by išlo o neveru emocionálnu, alebo sexuálnu. Ako uvidíme vo výrokoch nižšie, respondenti počas interview spontánne vyjadrovali postoj k tejto problematike v kontexte sexuálnej a emocionálnej vernosti a oddanosti potenciálnych partnerov/partneriek.

Sexuálna a emocionálna nevera

Muži deklarujú negatívny postoj k nevere, či už ide o neveru emocionálnu alebo sexuálnu, teda takú, pri ktorej dôjde k pohlavnému styku medzi mužovou partnerkou, manželkou a iným mužom. Respondenti vnímajú sexuálnu neveru ako niečo *„nepripustné a neodpustiteľné“* (M1_BA_24).³⁵ Pre väčšinu z nich predstavuje dôvod pre rozchod, rozvod: *„Neveru by som znášal veľmi ťažko a znamenala by rozchod respektíve rozvod. Žena by ma tým zneuctila, hlboko sklamala a narušila“* (M2_BA_24).

K emocionálnej nevere zaujímajú respondenti taktiež negatívny postoj. V porovnaní so sexuálnou neverou ju však vnímajú ju ako menej závažnú. Z perspektívy evolučnej psychológie to znamená, že emocionálna nevera partnerky nemusí nevyhnutne vyústiť v ukončenie partnerského zväzku či manželstva. Toto tvrdenie reflektuje aj výpoveď dvadsaťštyriročného muža, študenta vysokej školy v Žiline: *„Keby sa s niekým vyspala, tak to by som nedal. Nedokázal by som si potom predstaviť potom, žeby som sa to dozvedel, žeby som ležal v posteli so ženou, ktorá spala s niekým iným... Keby sa s niekým stretávala, tak by som chcel hlavne zistiť, že prečo, hej. Keď tam je dôvod, že*

³⁴ BUSS, M. David – HASELTON, G. Martie. The evolution of jealousy..., c. d., s. 506-507.

³⁵ Časť kódu M alebo Ž vypovedá o pohlaví respondenta. Stredná časť kódu je skratkou pre mesto odkiaľ respondent pochádza. Posledná časť vypovedá o veku respondenta. Ak je na začiatku kódu pri písmene M alebo Ž číslo, je to z dôvodu rozlíšenia dvoch informátorov pochádzajúcich z rovnakého mesta a totožným vekom.

jej vo vzťahu niečo chýba, že to hľadá u niekoho iného.“ (M1_HA_24). Podobne, ako tvrdia Buss a Haselton, muži odpustia s menšou pravdepodobnosťou partnerke sexuálnu neveru ako emocionálnu neveru a pravdepodobne skôr ukončia vzťah v dôsledku partnerkinej sexuálnej nevery ako emocionálnej nevery.³⁶

Počas rozhovorov respondenti často spontánne reflektovali a vyjadrovali názory o vlastnostiach potenciálnej partnerky ako koketná či flirtujúca. Tieto vlastnosti, asociované s istým druhom správania, môžu signalizovať zvýšenú pravdepodobnosť sexuálnej nevery zo strany potenciálnej partnerky. Napríklad: „Koketné... tak toto určite nie. Ako so mnou môže flirtovať“ (smiech) ale s inými, to mi už príde“ (M3_BA_24); „Práveže skôr opak ženy flirtujúcej, lebo nemám rád také koketné ženy. Asi by ma to veľmi odradilo, keby vidím, ako flirtuje s každým“ (M2_HA_24).

Viaceri respondenti rozlišovali závažnosť jednorazového a opakovaného pohlavného styku. S výpoveďami tohto druhu sa stretávame aj v prípade žien. Mnohé ženy bezprostredne po položení otázky o nevere odpovedali nasledovne:

„No nie je nevera, ako nevera. Úplne ináč vnímam neveru jednorazovú a úplne ináč opakovanú... Keď to spravil fakt iba zo zvedavosti, alebo z niečoho proste z niečoho nie citového, tak nevidím význam v tom, pre toto ničť celý vzťah... A nerobí to, žeby tú druhú ženu nemiloval viacej ako mňa... Tak bolo by to veľmi ťažké, ale myslím, žeby som to dokázala prijať. Ale keď už by to bola nevera taká, že so mnou je iba zo zvyku a nevie sa vyslobodiť z toho vzťahu a už miluje niekoho iného, tak to absolútne by som neprijala.“ (Ž_TT_24).

„Ak by sa to stalo iba raz, dokázala by som to odpustiť, ak by som vedela, že sa to stalo len náhodou a nebude sa to opakovať“ (Ž1_BA_21).

„Je to nepríjemná situácia, odpustenie závisí od situácie a dĺžky vzťahu, alebo či sa jednalo iba o sex“ (Ž2_BA_22).

Respondentky, rovnako ako respondenti, zaujímajú síce negatívne stanovisko k akémukoľvek typu nevery, avšak vo „viacerých stupňoch“. Jednorazová sexuálna nevera podľa niektorých informátoriek nemusí viesť k ukončeniu partnerského zväzku či manželstva. Podľa iných je naopak akákoľvek nevera dôvodom pre ukončenie partnerského vzťahu, manželstva. Výroky informátorky (Ž_TT_24) sú vhodným príkladom pre postoj, ktorý respondentky zaujímajú vo všeobecnosti k emocionálnej nevere. Časť výpovede „Už miluje niekoho iného, tak to absolútne by som neprijala“: Odkazuje na odvádzanie zdrojov (láska) inej žene.

Vo viacerých výpovediach žien nachádzame rozdiely vo vnímaní sexuálnej a emocionálnej nevery. Niektoré respondentky spontánne označili emocionálnu neveru za neprípustnejšiu ako sexuálnu. Explicitne vyjadrili názor, že by pravdepodobnejšie dokázali tolerovať partnerovu jednorazovú sexuálnu ako emocionálnu neveru. V prípade, že k spontánnemu vyjadreniu názoru nedošlo,

³⁶ BUSS, M. David – HASELTON, G. Martie. The evolution of jealousy..., c. d., s. 506-507.

respondentkám bola položená cielená otázka.³⁷ Odpovede svedčia o tom, že respondentky považujú emocionálnu neveru, opakované a dlhodobé stretávanie sa partnera s inou ženou, opakovaný pohlavný styk partnera s inou ženou za „horšie“ formy nevery ako jednorazový pohlavný styk partnera s inou ženou: „*Obidve sú zlé.. To dlhodobejšie stretávanie by bolo asi... ale to dlhodobejšie by bolo brožné aj v tom žeby jednoducho...keby to prerástlo do niečoho dlhodobejšieho*“ (Ž3_BA_23); „*Asi to dlhšie stretávanie. Tak to je také, že ten človek už vodí toho druhého za nos (ticho) také citová nevera by bola asi horšia*“ (Ž4_BA_24).

U žien sa však stretávame aj s postojom, že akákoľvek nevera je neprípustná a je dôvodom pre ukončenie partnerského vzťahu a manželstva. Neveru asociujú so stratou dôvery, porozumenia, hanbou a v niektorých prípadoch aj s odporom. Potenciálnu sexuálnu neveru partnera interpretujú ako niečo „*doslova nechutné*“ (Ž3_BA_23). Podľa niektorých výskumov, ženy, ktoré podozrievajú partnera z nevery či fakticky objavia partnerovu neveru, môžu trpieť vážnymi psychickými problémami, depresiou či úzkosťou.³⁸ Laura Betzig sa zaoberala príčinami rozvodov vo viacerých prácach. Keď skúmala vplyv viacerých faktorov - rituálnych, nevera/cudzoložstvo, politických, ekonomických - vo vzťahu k rozvodu, tvrdí, že cudzoložstvo ženy predstavuje väčšie ohrozenie pre manželstvo ako cudzoložstva muža. V zhode s hlavným argumentom tohto textu cudzoložstvo ženy vystavuje manželský vzťah väčšiemu riziku zániku a to nielen v „euro-americkom prostredí západných kultúr“.³⁹

Žiarlivosť

Pri výbere dlhodobého partnera, partnerky muži aj ženy pri opise svojich preferencií deklarovali dôležitosť vlastností: oddanosť, lojalita, úprimnosť, vernosť, vzájomné porozumenie atď. Tieto vlastnosti sú dôležité aj vo vzťahu k nevere, pretože ak podľa respondentov „*vo vzťahu vládne absolútna dôvera, oddanosť a lojalita, tak pre žiarlivosť vo vzťahu nie je miesto*“ (M1_BA_24).

Informátori označili nasledujúce situácie ako „vyvolávajúce žiarlivosť“: nadmerné trávenie času s iným mužom, mužmi, kolegami, prípadne spolužiakmi. Situácie, keď iný muž neustále hľadá na ich partnerky: „*Stačí mi slizký pohľad a už kypím*“ (M1_BA_24). Informátori bližšie necharakterizovali výrazy „nadmerné trvanie času“ ani „neustále hľadá“ a iné.

³⁷ Takzvané force-choice otázky, teda buď alebo môžu, byť z metodologického hľadiska problematické. Barry Kuhle však ukázal, že v prípade výskumov nevery a žiarlivosti prinášajú force-choice výskumy rovnaké výsledky ako výskumy využívajúce odlišné metodologické postupy. Pozri: KUHLE, X. Barry. Did you have sex..., c. d., s. 1044-1047.

³⁸ PHAM, N. Michael – SHACKELFORD, K. Todd – SELA, Yael. Women's oral sex behaviors and risk of partner infidelity. In: *Personality and Individual Differences*, r. 55, 4/2013, s. 446.

³⁹ BETZIG, Laura. Cause of Conjugal Dissolution..., c.d., s. 659-660, 668-669.

Za situácie „vyvolávajúce žiarlivosť“ respondentky pokladajú nadmerné trávenie času s inou ženou, prejavy náklonnosti voči inej žene, komunikáciu s inou ženou prostredníctvom sociálnych sietí a taktiež situácie, keď iná žena hľadá na ich partnera alebo má s ním telesný kontakt: „*Ak sa môjho partnera dotýka iná žena a hádže na nebo očka... neviem ako to mám inak napísať*“ (Ž1_BA_21).

Evoluční psychológovia predpokladajú existenciu rozdielov medzi mužmi a ženami ako vo vnímaní tak v reakciách na emocionálnu a sexuálnu neveru. Žiarlivosť je niektorými bádateľmi považovaná za evolučne vyvinutý obranný mechanizmus pred neverou.⁴⁰ Žiarlivosť mužov je vo väčšej miere vyvolávaná signálmi sexuálnej nevery a inými mužmi (konkurentmi) ktorí môžu byť preferovaní ženami kvôli vlastnostiam ako: lepšie finančné vyhliadky, vyššia prestíž, vyšší status atď. Žiarlivosť žien je na druhej strane vo väčšej miere vyvolávaná signálmi emocionálnej nevery, ktorá potenciálne predstavuje dlhodobé odvádzanie záväzkov, zdrojov, kapitálu i času a je vyvolávaná ženami (konkurentkami), ktoré sú atraktívnejšie.⁴¹ Tieto rozdiely sa objavujú do istej miery aj vo výpovediach respondentov.

„*To by mi vadilo menej ako tá citová nevera. Lebo tam už naozaj. Ak by to bolo dlhodobé tam už by boli nejaké city a tým pádom už nemôžu byť tie city také stopercentné k tebe... že je to neznámy človek a je to jednorazové, tak sa to dá skôr odpustiť, ako keď je to dlhodobé a je to už založené na citoch*“ (Ž5_BA_24).

Vo všeobecnosti môžeme povedať, že uvedené dáta môžu poukazovať na potenciálnu platnosť predpokladov a postulátov evolučnej psychológie: muži deklarujú väčšiu mieru tolerancie voči emocionálnej ako sexuálnej nevere, zatiaľ čo ženy deklarujú väčšiu mieru tolerancie k sexuálnej ako emocionálnej nevere.

Záver

Podľa evolučných psychológov existujú v prípade sexuálnej a emocionálnej nevery a žiarlivosti ako podobnosti, tak i rozdiely medzi mužmi a ženami. Výsledky výskumov evolučných psychológov ukazujú, že muži sú vo väčšej miere znepokojení sexuálnou neverou ako ženy. Sexuálna nevera partnerky predstavuje z adaptívneho hľadiska pre muža riziko. Môže spôsobiť, že muž bude investovať zdroje (čas, láska, financie, rôzne formy kapitálu) do potomka, ktorého nie je genetickým otcom - takýto scenár môže predstavovať z reprodukčného hľadiska pre muža výrazné straty. Na druhej strane ženy sú vo väčšej miere znepokojené náznakmi partnerovej emocionálnej nevery, ktorá môže spôsobiť stratu zdrojov v prospech inej ženy. Pre ženu z adaptívneho hľadiska sexuálna nevera partnera

⁴⁰ Napr. BUSS, M. David – HASELTON, G. Martie. The evolution of jealousy..., c. d., s. 506-507; BUSS, M. David – HASELTON, G. Martie. Sex, Lies, and Strategic Interference..., c. d., s. 3-23; SHACKELFORD, K. Todd – BUSS, M. David. Betrayal in mateships, friendships and coalitions..., c. d., s. 1151-1164.

⁴¹ BUSS, M. David. Strategies of Human Mating. In: *Psychological Topics*, r. 15, 2/2006, s. 256.

ako taká nemusí predstavovať najväčšie riziko, hoci môže postupne vyústiť v odvádzanie čoraz väčšieho množstva zdrojov inej žene a jej potomkom.⁴²

Na príklade analyzovaných dát sme ukázali, že sa objavujú isté rozdielnosti medzi vnímaním emocionálnej a sexuálnej nevery medzi mužmi a ženami. Ženy vo všeobecnosti hodnotia emocionálnu neveru ako „horšiu“. Prípadná emocionálna nevera partnera môže znamenať pre ženu odvádzanie zdrojov partnera inej žene a jej dieťaťu. Muži naopak považujú za „horšiu“ sexuálnu neveru. Potenciálna sexuálna nevera môže spôsobiť, že muž bude investovať zdroje, čas, kapitál do dieťaťa, ktorého nie je biologickým otcom. Treba však dodať, že ako muži tak aj ženy reflektujú oba druhy nevery negatívne.

Evoluční psychológovia predpokladajú, a výroky respondentov to potvrdili, že sexuálna a emocionálna nevera často vyústi v ukončenie partnerského či manželského zväzku.⁴³ Či muž alebo žena odpustí partnerovi/partnerke neveru, závisí do istej miery aj od toho, či bol súčasťou nevery pohlavný styk alebo emocionálna zaangažovanosť, ktorá predznamenáva odvádzanie zdrojov.⁴⁴ Respondentky deklarovali v tomto zmysle vyššiu mieru tolerancie voči sexuálnej a muži voči emocionálnej nevere, čo je tiež v súlade s východiskovými predpokladmi.

Predbežné závery sú východiskom k pokračovaniu komplexného etnografického výskumu, ktorý by skĺbil východiská evolučnej paradigmy a spoločenské, kultúrne, historické, demografické, náboženské, ekonomické či ekologické faktory. Etnografický výskum tak disponuje potenciálom rozšíriť experimentálne a štatistické výskumy o „pohľad zvnútra“, a poskytnúť nové interpretačné možnosti kvantitatívnych výskumov.

Zoznam prameňov a literatúry (References)

- BECKERMAN, Steve – VALENTINE, Paul (eds.). *Cultures of Multiple Fathers. The theory and practice of partible paternity in Lowland South America*. Gainesville : University Press of Florida, 2002.
- BETZIG, Laura. Cause of Conjugal Dissolution: A Cross-cultural Study. In: *Current Anthropology*, r. 30, 5/1989, s. 654-676.
- BOTIKOVÁ, Marta – ŠVECOVÁ, Soňa – JAKUBÍKOVÁ, Kornélia. *Tradičie slovenskej rodiny*. Bratislava : Veda, 1997.

⁴² SHACKELFORD, K. Todd – BUSS, M. David. Betrayal in mateships, friendships and coalitions..., c. d., s. 1153.

⁴³ SHACKELFORD, K. Todd – BUSS, M. David – BENNET, Kevin. Forgiveness or breakup: Sex differences in responses to a partner's infidelity. In: *Cognition & Emotion*, r. 16, 2/2002, s. 299-307.

⁴⁴ BUSS, M. David. Sexual Jealousy..., c. d., s. 155-182.

- BOYD, Robert – RICHERSON, Peter. James. *The origin and Evolution of Cultures*. Oxford : Oxford University Press. 2005.
- BOYER, Pascal. *Religion Explained: The Evolutionary Origins of Religious Thought*. New York : Basic Books, 2001.
- BUSS, M. David. Sex differences in human mate preferences: Evolutionary hypotheses tested in 37 cultures. In: *Behavioral and Brain Sciences*, r. 12, 1989, s. 1-49.
- BUSS, M. David. *The dangerous passion: Why jealousy is as necessary as love and sex*. New York : Simon & Schuster, 2000.
- BUSS, M. David. *The evolution of desire: Strategies of human mating (Revised Edition)*. New York : Free Press, 2003.
- BUSS, M. David. Strategies of Human Mating. In: *Psychological Topics*, r. 15, 2/2006, s. 239-260.
- BUSS, M. David. *Evolutionary Psychology: The New Science of the Mind. 3ed*. London : Pearson, 2008.
- BUSS, M. David. Sexual Jealousy. In: *Psychological Topics*, r. 22, 2/2013, s. 155-182.
- BUSS, M. David – LARSEN, J. Randy – WESTEN, Drew – SEMMELROTH, Jennifer. Sex differences in jealousy: Evolution, physiology, and psychology. In: *Psychological Science*, r. 3, 4/1992, s. 251-255.
- BUSS, M. David – SHACKELFORD, K. Todd. From vigilance to violence: Mate retention tactics in married couples. In: *Journal of Personality and Social Psychology*, r. 72, 2/1997, s. 346-361.
- BUSS, M. David – SHACKELFORD, K. Todd. Susceptibility to Infidelity in the First Year of Marriage. In: *Journal of Research in Personality*, r. 31, 1997, s. 193-221.
- BUSS, M. David – SHACKELFORD, K. Todd – KIRKPATRICK, A. Lee – CHOE, C. Jae – LIM, K, Hang – HASEGAWA, Mariko – HASEGAWA , Toshikazu – BENNET, Kevin. Jealousy and the nature of beliefs about infidelity: Tests of competing hypotheses about sex differences in the United States, Korea, and Japan. In: *Personal Relationships*, r. 6, 1999, s. 125-150.
- BUSS, M. David – SHACKELFORD, K. Todd – KIRKPATRICK, A. Lee – CHOE, Jae – BUUNK, P. Bram – DIJKSTRA, Pieternel. Distress about mating rivals. In: *Personal Relationships*, r. 7, 3/2000, s. 235-243.
- BUSS, M. David – HASELTON, G. Martie. The evolution of jealousy. In: *Trends in Cognitive Sciences*, r. 9, 2005, s. 506-507
- BUSS, M. David – HASELTON, G. Martie. Sex, Lies, and Strategic Interference: The Psychology of Deception Between the Sexes. In: *Personality and Social Psychology Bulletin*, r. 31, 1/2005, s. 3-23.
- BUŽEKOVÁ, Tatiana. *Nepriateľ zvnútra: Nadprirodzená brožba v ľudskej podobe*. Bratislava : VEDA. 2009.

- BUŽEKOVÁ, Tatiana. 2011. Tradícia a experti: legitimizácia neošamanských praktík. In: BUŽEKOVÁ, Tatiana – JEROTIJEVIĆ, Danijela – KANOVSKÝ, Martin. Jerotijević, Danijela, Kanovský, Martin. *Kognitívne vysvetlenie magických predstáv a praktík*. Bratislava : ETERNA Press, 2011, s. 75-130.
- BUŽEKOVÁ, Tatiana – IŠOVÁ, Monika. Disgust And Intimacy. In: *Human Affairs*, r. 20, 3/2010, s. 232-240.
- BUŽEKOVÁ, Tatiana – JEROTIJEVIĆ, Danijela – KANOVSKÝ, Martin. Jerotijević, Danijela, Kanovský, Martin. *Kognitívne vysvetlenie magických predstáv a praktík*. Bratislava : ETERNA Press. 2011.
- CAREY, J. James. Biodemography: Research prospects and directions. In: *Demographic Research*, r. 19, 2008, s. 1749-1758.
- COLLERAN, Heidi. The cultural evolution of fertility decline. In: *Phil. Trans. R. Soc. B*. 371: 20150152. 2016, s. 1-12.
- DARWIN, Charles. *The Expression of the Emotions in Man and Animals*. London : John Murray, 1872.
- DALY, Martin – WILSON, Margo – WEGHORST, J. Suzanne. Male sexual jealousy. In: *Ethology and Sociobiology*, r. 3, 1/1982, s. 11-27.
- DE STENO, A. David – SALOVEY, Peter. Evolutionary origins of sex differences in jealousy: Questioning the “fitness” of the model. In: *Psychological Science*, r. 7, 1996, 367-372.
- DUNBAR, Robin. *Grooming, Gossip, and the Evolution of Language*. Cambridge, MA : Harvard University Press. 1996.
- GANGESTAD, W. Steven – THORNHILL, Randy – GARVER, E. Christine. Changes in women’s sexual interest and their partner’s mate retention tactics across the menstrual cycle. In: *Proceeding of the royal society B: Biological Sciences*, r. 269, 1494/2002, s. 975-982.
- HENRICH, Joseph – HENRICH, Natalie. *Why Humans Cooperate: A Cultural and Evolutionary Explanation*. New York: Oxford University Press, 2007.
- HRDY, Sarah. *Mother Nature: Maternal Instincts and how they shape the human species*. New York: Ballantine Books, 1999.
- HUPKA, B. Ralph – BANK, L. Adam. Sex differences in jealousy: Evolution or social construction?. In: *Cross-Cultural Research*, r. 30, 1/1996, s. 24-59.
- HUPKA, B. Ralph. The motive for arousal of romantic jealousy: Its cultural origin. In: *The psychology of jealousy and envy*. SALOVEY, Peter (eds). New York : The Guilford Press. 1991, s. 252-270.
- JEROTIJEVIĆ, Danijela. The coexistence of different explanatory models of misfortune: A case from Serbia. In: *Human Affairs*, r. 25, 3/2015, s. 261–275.

- JEROTIJEVIĆ, Danijela. Magické myslenia a kontaminácia. In: BUŽEKOVÁ, Tatiana – JEROTIJEVIĆ, Danijela – KANOVSKÝ, Martin. Jerotijević, Danijela, Kanovský, Martin (eds.). *Kognitívne vysvetlenie magických predstáv a praktík*. Bratislava : ETERNA Press. 2011, s. 22-74.
- JEROTIJEVIĆ, Danijela – MAŇO, Peter. Rituál a mysl: Kognitívni a evoluční teorie rituálu. In: *Pantheon*, r. 9, 1/2014, s. 139-166.
- KNIGHT, Chris. *Blood Relations: Menstruation and the Origins of Culture*. New Haven and London : Yale University Press. 1991.
- KNIGHT, Chris. Language, ochre and the rule of law. In: BOTHA, R. Rudolf – KNIGHT, Chris. (eds.). *The Cradle of Language*. Oxford : Oxford University Press, 2009, s. 281-303.
- KNIGHT, Chris – JEROME, Lewis. Wild Voices: Mimicry, Reversal, Metaphor, and the Emergence of Language. In: *Current Anthropology*, r. 58, 4/2017, s. 435-453.
- KUHLE, X. Barry. Did you have sex with him? Do you love her? An in vivo test of sex differences in jealous interrogations. In: *Personality and Individual Differences*, r. 51, 8/2011, s. 1044-1047.
- LANNMAN, Jonathan. The Evolutionary Anthropology of Religion: Surveying the Field. In: CLEMENTS, Niki (eds). *Mental Religion: The Brain, Cognition, and Culture*. Macmillan Interdisciplinary Handbooks: Religion, Macmillan Publishers. 2017, s. 63-82.
- LEVITIS, Abraham, Daniel. Evolutionary Demography. In: WRIGTH, D. James (eds.). *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*. Second edition. 2015, s. 413-419.
- LEVITIS, Abraham, Daniel. Before senescence: the evolutionary demography of ontogenesis. In: *Proc. R. Soc. B*. 278/2011, s. 801-809.
- NORENZAYAN, Ara. *Big Gods: How Religion Transformed Cooperation and Conflict*. Princeton, NJ : Princeton University Press, 2013.
- OSKAR, Burger – DeLONG, P. John. What if fertility decline is not permanent? The need for an evolutionary informed approach to understanding low fertility. In: *Trans. R. Soc. B*. 371: 20150157. 2016, s. 1-8.
- PEŠŤANSKÁ, Zuzana. Moral Foundations and Symbolic Pollution: What Do Midwives Say About Hospitalized Women? In: *Slovak Ethnology*, r. 64, 4/2016, s. 463-485.
- PHAM, N. Michael – SHACKELFORD, K. Todd – SELA, Yael. Women's oral sex behaviors and risk of partner infidelity. In: *Personality and Individual Differences*, r. 55, 4/2013, s. 446-449.

- SEAR, Rebecca. Evolutionary Demography: A Darwinian Renaissance in Demography. In: WRIGHT, D. James. (eds.). *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*. Oxford : Elsevier. 2nd edition, r. 8, 2015, s. 406-412.
- SEAR, Rebecca – LAWSON, W. David – KAPLAN, Hillard – SHENK, K. Mary. Understanding variation in human fertility: what can we learn from evolutionary demography? In: *Phil. Trans. R. Soc. B*. 371: 20150144. 2016, s. 1-16.
- SHENNAN, Stephen. Evolutionary Demography and the Population History of the European Early Neolithic. In: *Human Biology*. R. 81, 2-3/2009, s. 339-355.
- SHACKELFORD, K. Todd – BUSS, M. David. Betrayal in mateships, friendships and coalitions. In: *Personality and Social Psychology Bulletin*, r. 22, 11/1996, s. 1151-1164.
- SHACKELFORD, K. Todd – LeBLANC, J. Gregory – DRASS, Elizabeth. Emotional reactions to infidelity. In: *Cognition and Emotion*, r. 14, 5/2000, s. 643-659.
- SHACKELFORD, K. Todd – BUSS, M. David – BENNET, Kevin. Forgiveness or breakup: Sex differences in responses to a partner's infidelity. In: *Cognition & Emotion*, r. 16, 2/2002, s. 299-307.
- SCHUTZWOHL, Achim – KOCH, Stephanie. Sex differences in jealousy: the recall of cues to sexual and emotional infidelity in personally more and less threatening contexts. In: *Evolution and Human Behaviour*, r. 25, 4/2004, s. 249-257.
- SYMONS, Donald. *The evolution of human sexuality*. New York : Oxford, 1979.
- ŠÍDLO, Luděk – ŠPROCHA, Branislav. Transformace plodnosti Česka a Slovenska v 20. a na začátku 21. století v generační perspektivě. In: TIŠLIAR, Pavol – ŠPROCHOVÁ, Terézia. (eds.). *Populačné štúdie Slovenska 7*. Bratislava : Muzeológia a kultúrne dedičstvo, o.z., 2015, s. 121-136.
- ŠKOVÁRANKOVÁ, Eva. Otázka regulácie pôrodnosti v období prvej Slovenskej republiky (1939-1945). In: TIŠLIAR, Pavol – ŠPROCHOVÁ, Terézia. (eds.). *Populačné štúdie Slovenska 4*. Bratislava : Muzeológia a kultúrne dedičstvo, o.z., 2014, s. 53-121.
- ŠPROCHOVÁ, Terézia. Dobové vnímanie ženských cností podľa Jána Kollára. In: TIŠLIAR, Pavol – ŠPROCHOVÁ, Terézia. (eds.). *Populačné štúdie Slovenska 4*. Bratislava : Muzeológia a kultúrne dedičstvo, o.z., 2014, s. 7-19.
- ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. *Plodnosť a celková reprodukcia obyvateľstva v rokoch 1919 – 1937*. Bratislava : Stimul, 2008.
- ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. *Demografický obraz Slovenska v rokoch 1938-1945*. Bratislava : Muzeológia a kultúrne dedičstvo, o.z., 2016.
- ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. Plodnosť žien na Slovensku v medzivojnovom období. In: *Demografie: revue pro výzkum populačního vývoje*, r. 52, 1/2010, s. 103-119.

- ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. Charakter plodnosti na Slovensku v medzivojnovom období. In: *Historická demografie*, r. 38, 2014, s. 77-112.
- TIŠLIAR, Pavol. Predpoklady na uzavretie a ukončenie manželstva na Slovensku v medzivojnovom období. In: *Slovenská štatistika a demografia*, r. 17, 1-2/2007, s. 93-105.
- TIŠLIAR, Pavol. K historickej demografii a demografickej histórii na slovensku. In: *Historická demografie*, r. 35, 2/2011, s. 179-185.
- TIŠLIAR, Pavol. Historical Demography in Slovakia in the last century. In: *European researcher*, r. 41, 1/2012, s. 259-265.
- TIŠLIAR, Pavol. Transformácia plodnosti na Slovensku v 19. a 20. storočí (teoretické a metodické východiská z pohľadu historickej demografie). In: *Slovenská štatistika a demografia*, r. 25, 2/2015, s. 3-13.
- TRIVERS, L. Robert. The Evolution of Reciprocal Altruism. In: *The Quarterly Review of Biology*, r. 46, 1/1971, r. 35-57.
- TRIVERS, L. Robert. Parental investment and sexual selection. In: CAMPBELL, Bernard. (ed.) *Sexual selection and the descent of man*. Chicago: Aldine. 1972, s. 136-179.
- TRIVERS, L. Robert. Parent-Offspring Conflict. In: *American Zoologist*, r. 14, 1/1974, s. 249-264.
- UHRIN, Michal. *Preferencie pri výbere dlhodobého partnera* (diplomová práca). Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2016.
- WALKER, S. Robert – FLINN, V. Mark – HILL, R. Kim. Evolutionary history of partible paternity in lowland South America. In: *Proceedings of the National Academy of Sciences*, r. 107, 45/2010, s. 19195-19200.
- WILSON, Margo – DALY, Martin. The man who mistook his wife for a chattel. In: BARKOW, Jeremy – COSMIDES, Leda – TOOBY, John. (eds.). *The adapted mind*. New York: Oxford University Press, 1992, s. 289-322.

Životný scenár a tehotenstvo: „Prečo som sa stala matkou“¹

Zuzana Pešťanská

Mgr. Zuzana Pešťanská, PhD.
Slovak - Czech Women s Fund
Bašťová 5
811 03 Bratislava
Slovakia
e-mail: zz.pestanska@gmail.com

Populačné štúdie Slovenska 10 : 87-113

Life script and pregnancy: “Becoming a mother”

This paper is a narrative analysis of the reproductive behavior of women in the Slovakia, focusing on the attitudes of women to motherhood and social and biological fertility. The narrative material that is the empirical basis of this study comprises 105 testimonials concerning pregnancy. The theoretical basis is provided by the concept of life script which assumes that the way we speak of important life events is not random, but rather governed by specific rules. This concept also reflects social norms tied to societal expectations regarding the occurrences of certain events and thus social control. The analysis of the data has shown that the women involved generally described their pregnancies as anticipated life events which served to confirm their femininity, as a way of self-realization and fulfillment and as a way to reproduce the social relations in their families. Women involved also devoted much attention to the timing of the pregnancy, which was closely tied into their ideas of social and biological fertility and if the pregnancy occurred outside of what they perceived as the right time, this led to feelings of surprise, anxiety and stress. In such cases, the coping strategies generally involved either accepting the pregnancy or trying to fix the situation to bring it in line with their expectations regarding the correct timing of pregnancy.

Key words: reproductive norms, motherhood, social and biological fertility, cultural life script, narrative

Úvod

Reprodukčné správanie a plodnosť populácie je v súčasnosti veľmi diskutovanou témou nielen na Slovensku, ale v celej Európskej únii. Odborníci a odborníčky na demografiu upozorňujú, že európska populácia stárne. Podľa štatistického úradu Slovenskej republiky sa *v roku 2016 narodilo 57 557 detí, čo bolo o 1 955 viac ako v roku 2015 a zomrelo 52 351 osôb, čo bolo o 1475 menej ako v roku 2015. Starnutie populácie sa podľa úradu prejavuje zvyšovaním podielu osôb v poproduktívnom veku a znižovaním pôrodnosti (na 100 detí (0 – 14 roční) pripadá 97 osôb 65-ročných a starších).*² Úrad predpokladá,

¹ Príspevok vznikol v rámci plnenia grantových úloh MŠ SR VEGA 1/0035/14 „Reflexia telesnosti v životnom cykle ženy“ a VEGA 1/0421/17 „Symbolické klasifikácie nebezpečenstva“.

² Štatistický úrad SR (2017). Informácie o demografickom vývoji SR v roku 2016. <<https://slovak.statistics.sk/wps/portal/ext/aboutus/office.activites/officeNews/archivaktualit>> [30.08.2017]

že príčinou je predovšetkým zásadná zmena reprodukčného správania, ktorá viedla k tomu, že plodnosť populácie Slovenska je nízka. Svoj podiel na starnutí populácie má aj nárast strednej dĺžky života³. Aktuálnu zníženú pôrodnosť možno interpretovať aj generačnou zmenou v reprodukčnom správaní.⁴

Šprocha a Tišliar tvrdia, že *v súčasnosti je pre reprodukčné správanie na Slovensku charakteristický vyšší vek žien, ktoré prvýkrát rodia v porovnaní s minulým obdobím a dvojdetný model rodiny. Súčasný stav reprodukčného správania má svoj historický vývoj, ktorý bol formovaný kultúrnymi a štrukturálnymi faktormi.*⁵ K najvýznamnejším faktorom, ktoré ovplyvnili reprodukciu populácie patria sociálne a ekonomické reformy štátu, účinná hormonálna antikoncepcia a zmena v sexuálnom správaní (najmä oddelenie predstáv o sexualite od reprodukcie), koncept plánovaného rodičovstva a aktívneho otcovstva, narastajúci počet žien na platenom pracovnom trhu a nevykonávanie primárne neplatenej domácej práce. Rovnako sem možno zaradiť aj zmeny v kultúrnych postojoch, ktoré súvisia s predstavami o životnom naplnení.

*Podľa demografických výskumov Slovensko ešte v 19. storočí a začiatkom 20. storočia patrilo ku krajinám s vysokou mierou plodnosti, ale aj úmrtnosťou a nízkym počtom bezdetných žien a skorým vstupom do manželstva. K výrazným zmenám reprodukčného správania dochádza v priebehu povojnových období a vplyvom sociálnych a ekonomických reforiem socialistického režimu.*⁶ V období socialistického štátneho systému štátna rodinná politika regulovala reprodukčné správanie. Systémom rôznych sociálnych stimulov boli dosiahnuté vysoké miery sobášnosti i pôrodnosti, a sobáše a pôrody v nižšom veku, ako tomu je v súčasnosti. Tieto štrukturálne faktory pôsobili tlak na prevažne jednodetný model rodiny. Po roku 1989, socio-ekonomickou transformáciou, sa reprodukčné správanie ľudí začalo uberať smerom, ktorý bol pre západné krajiny typický už pred približne dvoma desaťročiami. K tejto zmene prispelo nielen zrušenie rôznych sociálnych výhod a dotácií, ale aj posuny vo verejnej mienke v oblasti pracovného, rodinného a sexuálneho života. Pre západné krajiny boli od 60. rokov 20.storočia (od tzv. druhej demografickej revolúcie) typické nízke miery sobášnosti a pôrodnosti: odkladanie narodenia dieťaťa do vyššieho veku a vyšší podiel detí narodených mimo manželstva.⁷

Popri týchto makroekonomických a sociálnych štruktúrach sú dôležité pre interpretáciu reprodukčného správania aj kultúrne postoje a predstavy žien

³ Tamže.

⁴ ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. *Transformácia plodnosti žien Slovenska v 20. a na začiatku 21. storočia*. Bratislava : MKD, 2016, s. 94; VAŇO, Boris. Hodnotenie faktora plodnosti v populačných prognózach Slovenska. In: *Prognostické práce* 2015, 7/2, s. 162.

⁵ ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. *Transformácia plodnosti...*, c. d., s. 17.

⁶ Tamže, s. 17-18; 246.

⁷ TYDLITÁTOVÁ, Gabriela. Pluralizácia rodinných foriem na Slovensku ako predmet demografickej analýzy v regionálnej optike. In: *Sociológia* 43/1, 2011, s. 30.

o materstve a plodnosti. Pričom oba tieto pohľady navzájom súvisia. Štúdiá⁸ sa zaoberá predstavami žien o plodnosti a materstve, a to prostredníctvom naratívnej metódy a metódy *životný scenár* (v anglickom origináli *cultural life script*). V texte budem dávať predstavy žien o biologickej reprodukcii aj do súvislosti s makroštruktúrnymi prvkami a ich životom v rodine. Pre naplnenie výskumných zámerov som analyzovala naratívy žien o tom, ako a prečo otehotneli. V priebehu výskumu som sa rozprávala so ženami, ktoré boli v čase rozhovoru v produktívnom veku a vo vzťahu s mužmi.

V práci sa venujem analýze kultúrnych postojov a nie správaniu žien. Naratívy sú zdrojom informácií o postojoch a predstavách ľudí, ktorými sa môžu riadiť pri svojich každodenných rozhodnutiach. Morálny filozof Alasdair MacIntyre zaraďuje rozprávanie príbehov k základným ľudským vlastnostiam. Podľa nehu sú ľudia „bytosti, ktoré rozprávajú príbehy“ (*storytelling animals*). Tieto príbehy sú podľa jeho slov reprezentáciami sociálnych vzťahov, v ktorých sa pohybujeme, sociálnych rolí, ktoré vykonávame a vlastností, ktoré sú od nás spoločensky očakávané vzhľadom na sociálne roly a vzťahy.⁹

Sociálne a psychologické výskumy tvrdia, že to, ako rozprávame o svojich životných udalostiach, sa riadi určitými pravidlami, ktoré súvisia s kultúrnymi normami. V rámci jednotlivých kultúr ľudia môžu svoje životy opisovať odlišne, pretože v rámci kultúr sú dôležité iné životné okamihy. V kultúrnej psychológii sa na opis tohto psychosociálneho javu používa aj pojem *životný scenár*, ktorý odkazuje na kultúrne očakávania spoločnosti o postupnosti a načasovaní životných udalostí (napríklad kedy je vhodné sa vydať či oženiť, kedy mať dieťa, kedy skončiť vysokú školu a že je vhodné najskôr dokončiť školu, vydať, či oženiť sa a potom mať dieťa). V ideálnych životných príbehoch možno nájsť odkazy na spoločensky schválené zmeny sociálnych rolí vzhľadom na vek a rod osoby. Pričom kultúrne očakávania vzťahujúce sa na vek ľudí boli identifikované v prípade emocionálne pozitívnych udalostí a nie v prípade udalostí, ktoré vyvolávajú negatívne emócie. Tento scenár je reprezentáciou ideálneho životného príbehu v rámci spoločnosti. Ako kultúrna reprezentácia ovplyvňuje to, ako o svojom živote hovoríme, premýšľame a aké máme plány do budúcnosti v súvislosti s pozitívnymi emóciami (napríklad čo v nás vyvoláva pocity spojené s radosťou, hrdosťou či obdivom). Životný scenár preto možno charakterizovať aj ako nástroj sociálnej kontroly.¹⁰

⁸ Štúdiá vychádza z dizertačnej práce PEŠŤANSKÁ, Zuzana. *Symbolické znečistenie a sféry morálneho uvažovania: koncepty nebezpečenstva v pôrodnici*. Bratislava : Filozofická fakulta UK, 2017.

⁹ MACINTYRE, Alasdair. *After virtue. A study in moral theory*. Indiana : University of Notre Dame Press, 2007, s. 216.

¹⁰ BERNTSEN, Dorthe – BOHN, Annette. Cultural Life Scripts and Individual Life Stories In: BOYER, Pascal – WERTSCH, James (eds.). *Memory in mind and culture*. New York : Cambridge University Press, 2009, s. 64; BERNTSEN, Dorthe – RUBIN, David. Cultural life scripts structure recall from autobiographical memory. In: *Memory & Cognition* 32/3, 2004, s. 427-428.

Koncept *životný scenár* odkazuje na štruktúru ako rozprávame svoj životný príbeh, avšak nie je totožný so životným príbehom, ale prepája individuálne spomienky s kultúrnymi normami a predstavami.¹¹ Životný príbeh každej osoby je unikátny, ale to čo považujeme za očakávané udalosti v našich životoch do istej miery súvisí s kultúrou.

Tehotenstvo možno vnímať v našej spoločnosti ako očakávanú udalosť v živote ženy. Pričom táto biologická a sociálna skúsenosť spôsobuje zmenu sociálnej pozície: žena sa stáva matkou alebo viacnásobnou matkou. Preto naratívy o tehotenstve odkazovali aj na predstavy o materstve a plodnosti. V texte vychádzam z tvrdenia, že ženy sa rozhodujú o tom kedy budú mať dieťa vzhľadom na ich predstavy o biologickej a sociálnej plodnosti.¹² Biologická plodnosť je sociálna reprezentácia fyzickej schopnosti žien počať a porodiť dieťa. Pojem sociálna plodnosť odkazuje na ideálne sociálne a ekonomické okolnosti, kedy sa žena rozhodne počať dieťa.¹³

Cieľom štúdie je interpretovať či analyzované naratívy žien o otehotnení budú obsahovať prvky životného scenára spomenuté vyššie. Ku každému prvku stanovujem aj výskumnú otázku vzhľadom na výskumné zameranie:

1. Odkazy na kultúrne očakávania, ktoré súvisia so spoločenskými schválenými zmenami: Aké predstavy o materstve obsahujú naratívy žien?
2. Postupnosť a načasovanie životných udalostí: Ako ženy interpretujú biologickú a sociálnu plodnosť v naratívoch?
3. Odkazy na prejavy sociálnej kontroly v tých situáciách, keď životný scenár nie je dodržaný: Aké odkazy na prejavy sociálnej kontroly sa nachádzajú v naratívoch žien, keď tehotenstvo nastane v nesprávnom čase?

Z pohľadu štruktúry textu najskôr charakterizujem výskumné prostredie a výskumnú vzorku. Potom zodpoviem jednotlivé výskumné otázky v troch kapitolách. V závere štúdie zhrniem výsledky výskumu. V práci budem výsledky analýzy ilustrovať na príklade výrokov, ktoré boli typické.

Výskumné prostredie

Vo výskume som zaznamenávala životné príbehy žien o ich tehotenstve. Pre naplnenie tohto výskumného cieľa som sa rozprávala s tehotnými ženami alebo ženami, ktoré boli tri roky od pôrodu. Z celkového počtu štyri ženy podstúpili asistovanú reprodukciu. Mojim zámerom bolo rozprávať sa so ženami z rôznych

¹¹ BERTSEN, Dorthe – BOHN, Annette. Cultural Life Scripts and Individual..., c. d., s. 427.

¹² LAMPI, Elina. What do friends and the media tell us? How different information channels affect Women's risk perceptions of age-related female infertility. In: *Journal of Risk Research* 14/3, 2011, s. 365-380; MARTIN JADE, Lauren. Pushing for the perfect time: Social and biological fertility. In: *Women's studies international forum* 62, 2016, s. 91-97.

¹³ MARTIN JADE, Lauren. Pushing for..., c. d., s. 91.

sociálnych a ekonomických prostredí. Domnievala som sa, že tento zámer naplním nasledujúcou voľbou výskumných prostredí.

Výskum¹⁴ som začala realizovať v júli 2014 a ukončila v auguste 2016. Celkovo som sa rozprávala so 105 ženami z rôznych oblastí Slovenska¹⁵. Terénny výskum pozostával vzhľadom na spôsob oslošovania žien z dvoch výskumných prostredí:

1. Etnografický výskum na gynekologicko-pôrodnickom oddelení okresnej nemocnice v Trenčianskom samosprávnom kraji počas ktorého som sa rozprávala s 55 ženami.
2. Rozhovory s 50 ženami, oslovenými prostredníctvom sociálnych sietí dvoch celoslovenských občianskych združení (Ženské Kruhy¹⁶ a MAMILA, o.z.¹⁷).

V nasledujúcej tabuľke č.1 charakterizujem informátorky podľa vybraných ukazovateľov pôrodnosti a rodinného života.

¹⁴ Analyzované dáta pochádzajú z výskumného projektu, ktorý sa zameriaval na naratívnu analýzu predstáv žien o tom, čo je ohrozujúce v priebehu tehotenstva a pri pôrode. Pre naplnenie výskumných zámerov som zvolila dve skupiny žien, ktoré odkazujú na rôzne faktory poňatia predstáv o nebezpečenstve v systéme pôrodnictva na Slovensku. Vzhľadom na výskumný cieľ bolo pre mňa podstatné rozprávať sa so ženami, ktoré zažívali istý druh ohrozenia. U týchto skupín žien som si bola istá, že prežívali v priebehu tehotenstva či pôrodu niečo ohrozujúce a nebudú teda rozprávať o hypotetických situáciách. Pri voľbe výskumného prostredia, som aj vychádzala z tvrdenia teórie naratívov, že ľudia rozprávajú iba o tom, čo je pre nich dôležité.

¹⁵ Zastúpenie žien podľa samosprávnych krajov: Bratislavský (27 žien), Trnavský (2 ženy), Nitriansky (6 žien), Banskobystrický (5 žien), Trenčiansky (54 žien), Žilinský (4 ženy), Košický (5 žien), Prešovský (2 ženy).

¹⁶ Ženské kruhy sú slovenskou neziskovou organizáciou, ktorá sa venuje odbornej expertíze a advokácii pôrodných práv na Slovensku. Organizácia vznikla v roku 2011 a má celoslovenskú pôsobnosť. Vo svojej činnosti sa zameriavajú na presadzovanie medzinárodne uznávaných štandardov pre pôrodnú starostlivosť. V rámci projektov združenia k najvýznamnejším možno zaradiť monitoring zmien medzinárodných štandardov, výsledkom ktorého bola publikácia *Ženy-Matky-Telá*. Ďalej podpora nerušeného kontaktu matky a novonarodeného dieťaťa a koža na kožu bezprostredne po pôrode. Tento druhý projekt je nazvaný „Podpora bondingu do každej pôrodnice!“ <<https://www.zenskekruby.sk/>> [30.08.2017].

¹⁷ MAMILA o.z. je občianske združenie s celoslovenskou pôsobnosťou, ktoré vzniklo v roku 2002 a poskytuje vzdelávanie a odborné poradenstvo v oblasti dojčenia. Združenie je vedené tímom profesionálov a zdravotníkov v oblasti laktáčnej medicíny a združuje viac ako 250 laktáčnych poradkýň. Jeho cieľom je aj šírenie princípov nemocníc priateľských voči deťom (v anglickom origináli baby-friendly hospitals). Ďalej ponúka vzdelávanie o dojčení nemocniciam, lekárom, farmaceutom, pôrodným asistentkám a iným zdravotníckym pracovníkom. <<https://www.mamila.sk/>> [30.08.2017].

Tabuľka č.1: Ukazovatele reprodukčného a rodinného života informátoriek

	Ženy oslovené v nemocnici	Ženy oslovené prostredníctvom o.z.	Pre obe skupiny
Priemerný vek	30	32	31
Priemerný počet detí na jednu ženu	1,67	1,64	1,65
Vek žien pri prvom pôrode	26	28	27
Manželstvo	32	36	68
Kohabitácia	23	14	37

Etnické, národnostné a jazykové zloženie informátoriek bolo relatívne homogénne – slovenská národnosť a materským jazykom bola slovenčina. V priebehu výskumu sa iba jedna žena označila ako Rómka. Iné ženy sa nevyjadrovali k svojej etnickej príslušnosti. Ak ženy hovorili o národnosti či etnicite, tak v súvislosti s ich deťmi. Išlo o tri manželstvá a jedno partnerstvo, ktoré boli etnicky a národnostne heterogénne. Z pohľadu religiozity sa ženy hlásili¹⁸ prevažne k rímsko-katolíckemu vierovyznaniu (55 žien) alebo sa nehlásili k žiadnej cirkvi (49). Jedna žena bola členkou Kresťanského spoločenstva, ktoré patrí k hnutiu modernej kresťanskej reformácie.

Z pohľadu socio-ekonomickej charakteristiky som ženy charakterizovala na základe najvyššieho dosiahnutého vzdelania a typu ich aktuálneho zamestnania. Podľa aktuálneho zamestnania som ženy kategorizovala do piatich skupín¹⁹. U dvoch žien som aktuálne zamestnanie nezistila. Jednotlivé kategórie sa líšia najmä v mzdových a pracovných podmienkach, druhom kvalifikácie, ktorou by mali ženy disponovať vzhľadom na typ zamestnania. Sú to nasledujúce kategórie:

1. Poberateľky sociálnych dávok v nezamestnanosti alebo materského, rodičovského príspevku.
2. Pracujúce vo výrobe a v službách (s nízkou kvalifikáciou), ako napríklad

¹⁸ Pri určovaní religiozity som vychádzala z výpovedí žien na základe ich samo-určenia „som katolíčka“, ich opisov/ výpovediach o toho, ako (kde/ opisov návštev...)navštevujú rôzne cirkevné komunity alebo keď zdôvodňovali svoje konanie na základe ich náboženského vierovyznania. Vo výskume som sa však nevenovala hlbšej analýze religiozity žien a ani tomu, nakoľko deklaratórny postoj súvisí aj s vnútorným presvedčením.

¹⁹ Cieľom kategorizácie bolo čiastočne opísať ekonomickú pozíciu žien. V opise nereflektujem ich prípadné zmeny v zamestnaní v minulosti. Uvedomujem si, že charakterizovať ekonomickú pozíciu žien len vzhľadom na aktuálny typ zamestnania je obmedzujúce. Nedisponujem údajmi o majetku žien, ich rodiny a o ekonomickej situácii ich partnerov, čo sú dôležité indikátory ekonomickej pozície. Tento typ analýzy ani nebol cieľom môjho výskumu.

- recepčné, krupierky, kaderničky, predavačky, čašníčky, kuchárky, pomocné sily v kuchyni, ženy pracujúce vo výrobni.
3. Pracujúce vo výrobe a v službách (s vysokou kvalifikáciou), ako napríklad fyzioterapeutky a farmaceutky (v súkromnom sektore), asistentky a iné administratívne pracovníčky
 4. Štátne zamestnankyne: štátne úradníčky, diplomatky, zdravotné pracovníčky, vysokoškolské pedagogičky a výskumníčky
 5. Slobodné povolania a samostatne zárobkovo činné: v oblasti informačných technológií, médií, vegánskej gastronómie, odborného poradenstva v oblasti tehotenstva, pôrodu a výchovy detí.

Tabuľka č.2: Socio-ekonomická charakteristika žien na základe vzdelania a typu zamestnania

Druh charakteristiky	Ženy oslovené v nemocnici	Ženy oslovené prostredníctvom o.z.	Obe skupiny žien
Najvyššie dosiahnuté vzdelanie			
stredoškolské	35	7	42
vysokoškolské	20	43	63
Typ zamestnania			
Prvá kategória	15	18	33
Druhá kategória	21	0	21
Tretia kategória	9	7	16
Štvrtá kategória	7	4	11
Piata kategória	1	21	22

V priebehu výskumu som použila metódu hĺbkového a pološtrukturovaného etnografického interview. V rámci získaných empirických dát bolo mojím cieľom analyzovať naratívy žien o začiatku ich tehotenstva a v rámci týchto naratívov identifikovať normy a predstavy o plodnosti a materstve.

Za naratívy som označila tie časti rozhovorov, v rámci ktorých sa pri opise udalosti vyskytovali aktéri či aktérky, ktorí a ktoré niečo vykonávali v rámci určitého prostredia a v určitom čase a pri rozprávaní sa vyskytol problém, ktorý riešili. Pre doplnenie niektorých údajov som použila aj vyjadrenia žien o tom, čo pre nich znamená byť matkami či príbehy o potratoch a pôdoch, ktoré mali vplyv na reprodukčné plány žien. Tieto vyjadrenia boli dôležité pre interpretáciu kultúrnych postojov a predstáv súvisiacich so životným scenárom a s reprodukčným správaním.

Životný scenár: kultúrny návod, ako rozprávať o tehotenstve

Tehotenstvo je kultúrne významný okamih v živote ženy, ktorý môže vyvolať zmeny v sociálnych rolách. V príbehoch žien o ich otehotnení som identifikovala tri prvky životného scenára podľa Berntsenovej, Bohna a Rubina²⁰:

1. O tehotenstve ženy hovorili ako o očakávaných životných udalostiach, ktoré súviseli s ich predstavami o ich ženskosti a materstve. Tieto predstavy boli v systémovom vzťahu s individuálnymi a rodinnými očakávaniami, ktoré súviseli s biologickou reprodukciou. Materstvom ženy nadobudli novú sociálnu rolu, ktorá má rôzne výhody pre ich sociálny a psychický život, ich rodiny a vyvoláva prežívanie pozitívnych emócií.
2. Tehotenstvo, ako očakávaná udalosť v živote ženy, má nastať v istom veku a majú mu predchádzať iné životné okolnosti (napríklad ukončenie školy, stabilná práca, vlastné bývanie, vhodný partner, vyzretosť ženy).

Správny čas na materstvo odkazuje na predstavy žien o biologickej a sociálnej plodnosti. Ako neskôr v texte argumentujem, správne načasovanie a postupnosť životných udalostí (škola, práca, manželstvo, rodina, deti) boli ženami v naratívoch reflektované a hodnotené buď ako správne, alebo nesprávne. Ženy používali napríklad aj tieto výroky pri zdôvodňovaní správnosti alebo nesprávnosti postupnosti vlastných životných udalostí: niečo sa má a patrí vzhľadom na to, že sú ženy určitého veku, alebo že už na niečo nastal čas, tak preto to urobili.

„Tak povolanie, poslanie. Tak to je tá moja úloha na tomto svete, byť matkou a starať sa. Vedela som, že chcem deti a už sme boli spolu ako manželia a vrátili sme sa na Slovensko. Sme si povedali, že už je čas aj vzhľadom na náš vek, ani partner už nie je najmladší, on je starší odo mňa o desať rokov a ja tesne po tridsiatke. Povedali sme si, že je čas založiť rodinu, našli sme si najskôr podnájom, teraz sme už vo svojom, ale to až pri druhej dcérke sme sa sem presťahovali (Petra, 38 rokov).“

3. Ak tehotenstvo nastalo mimo plánu, tak ženy v naratívoch odkazovali na prežívanie prekvapenia, prípadne stresu či strachu. Aby ženy a ich partneri predchádzali týmto prekvapeniam rôznymi spôsobmi regulovali svoju plodnosť. Ako prostriedky regulácie som zaznamenala rôzne formy antikoncepcie a iné prevenčné opatrenia, ako napríklad prerušovaná súlož či vypočítavanie plodných a neplodných dní pre zníženie rizika otehotnenia.

²⁰ BERNTSEN, Dorte – BOHN, Annette. Cultural Life Scripts and Individual..., c. d.; BERNTSEN, Dorothe – RUBIN, David. Cultural life scripts structure recall..., c. d.

„Ako som otehotnela? S Martinom sme si povedali, že ideme na to, a tak sme sa začali snažiť. (...) A ako sme sa snažili? Normálne, vysadila som antikoncepciu a pri sexe sme si nedávali pozor. Vyšlo to pomerne rýchlo, do troch mesiacov, ako sme sa snažili, som bola tehotná. Ja som sa bála, že to bude trvať rok či viac lebo kamošky mi hovorili, ako sa snažili rok či dva. A tak nám to tak rýchlo vyšlo (Barbora, 28 rokov).“

V nasledujúcich dvoch častiach detailnejšie interpretujem jednotlivé prvky životného scenára. Najskôr opisujem na aké predstavy o materstve odkazovali naratívny. Potom prostredníctvom predstáv o sociálnej a biologickej plodnosti ilustrujem druhý prvok životného scenára, a to postupnosť a načasovanie životných udalostí. Empirickú časť štúdie ukončím opisom sociálnej kontroly ako tretieho prvku životného scenára.

Materstvo ako naplnenie individuálnych a rodinných očakávaní

Cieľom tejto časti je podporiť tvrdenie, že tehotenstvo je z pohľadu žien očakávaná udalosť. Pri analýze sa zameriavam na mikroúroveň individuálnych očakávaní žien, ich predstáv o ideálnej ženskosti a mezoúroveň sociálnych vzťahov žien. V texte najskôr opisujem reprodukčné predstavy vzťahujúce sa na počet detí, ktoré reprezentujú sociálny význam dieťaťa. Potom interpretujem tehotenstvo v súvislosti s predstavami informátoriek o ich ženskosti. V poslednej časti podkapitoly sa venujem interpretácii toho ako ženy zvažovali pri svojom reprodukčnom správaní aj rodinné očakávania a dopady tohto typu správania na prežívanie jednotlivých členov a členiek rodiny. Tieto prejavy demonštrujem na príklade príbehov žien, ktoré zažili spontánny potrat či mali negatívny zážitok z pôrodu. Išlo o situácie, kedy bolo reprodukčné správanie žien ovplyvnené nepredvídateľnými okolnosťami a systémom poskytovania zdravotnej starostlivosti.

Človek akémukoľvek biologickému a fyzikálnemu javu prideľuje kultúrne významy. Aj v prípade otehotnenia ženy zdôvodňovali, prečo k nemu došlo, vzhľadom na sociálnu organizáciu a ich život. Jedným zo znakov životného scenára je, že odkazuje na spoločensky schválené zmeny sociálnych rolí.²¹ Ženy v naratívoch opisovali tehotenstvo ako očakávané udalosti v ich životoch. Tieto očakávania ženy zdôvodňovali svojim rodom a životom v rodine. V rámci svojich zdôvodňovaní tehotenstva hovorili aj o ideálnom počte detí a očakávaníach súvisiacich s rodom detí. Dôvody prečo sa tieto ženy stali matkami boli sociálneho a psychického charakteru a možno ich ďalej rozčleniť na:

1. individuálne očakávania, ktoré odkazovali na potreby matky vytvoriť sociálny vzťah, dosiahnuť životné naplnenie a potvrdiť si vlastnú ženskosť;

²¹ BERTSEN, Dorte – BOHN, Annette. Cultural Life Scripts and Individual..., c. d., s. 64.

2. očakávania rodiny, v tomto kontexte najmä partnera a detí, ktoré súviseli s predstavou rozširovania sociálnych vzťahov ďalším dieťaťom.

Biologická reprodukcia plní isté funkcie v rámci rodiny, ale aj celej spoločnosti. Dôvody žien pre otehotnenie odkazovali na kultúrne, ekonomické a demografické zmeny, ktoré súviseli s konceptom modernej rodiny. Reprodukcia vzťahov v rodine bola zdôvodňovaná potrebou emocionálnej blízkosti a starostlivosťou medzi členmi rodiny. Tieto zdôvodnenia korešpondujú s teóriami a výskumami rodiny západných spoločností v sociológii a antropológii, podľa ktorých zmeny v charaktere rodiny súvisia aj so socio-ekonomickou transformáciou. Podľa De Singlyho nové štruktúry rodiny vyvolané celospoločenskými zmenami možno charakterizovať aj prostredníctvom zmenených reprodukčných stratégií. S nástupom industrializmu sa rodina primárne už nereprodukovala pre vlastné ekonomické potreby, ale vytvárala pracovné sily pre industriálny systém fabriek a tovární. Hovorí sa o novom type rodine, a to modernej alebo vzťahovej rodine. Dieťa v rodine strácalo význam ekonomického kapitálu a nadobúdalo význam sociálneho a kultúrneho. Pre modernú rodinu je charakteristická aj citlivosť na kvalitu vzájomných vzťahov a na intimitu.²² Pri zdôvodňovaní biologickej reprodukcie v kontexte rozširovania rodiny ženy používali slovník súvisiaci s emóciami a kooperáciou. Narodenie dieťaťa bolo interpretované ako prospešné pre celú rodinu po emocionálnej stránke (napríklad prežívanie radosti, nepocitovanie smútku zo samoty). Ďalej podľa predstáv žien nový člen či členka v rodine prispieva k rozširovaniu sociálnych sietí, čo prináša rôzne výhody nielen v rámci každodennosti (napríklad súrodenci môžu tráviť čas spoločne), ale aj v časoch krízy (napríklad ženám sa dostane starostlivosť v čase choroby, ak je dieťa dostatočne staré).

„Veď bez tých detí by bol život nudný, iba s partnerom. Tie deti sú úžasné vtípné, aj vás prídu poblaďiť a nik vás tak oddane nemiluje. O koho by som sa starala? Aj ten partner môže kedykoľvek odísť, ale deti ostanú, potešia vás, pomôžu vám, môžete im niečo odovzdať, máte sa v tom žívote o koho oprieť. Tiež, potom na starobu vás má kto prísť pozrieť, môžete sa o vnúcatá starať, aby ste sa nenudili. Ja si neviem predstaviť život bez detí (Júlia, 32 rokov).“

Predstavy o počte detí

V naratívoch bola reprezentovaná reprodukčná predstava „ideálne je mať aspoň dve deti, najlepšie chlapca a dievča“, ktorá súvisela s reprodukciou spoločnosti a reprodukciou vzťahov v rodine.

„My už máme jedno dieťa, dievča a teraz by to mal byť chlapec podľa sona. My sme si už spoločenskú kvótu splnili. To sa tak hovorí, ste nevedeli, že aby sme po sebe niečo zanechali a keď

²² BOURDIEU, Pierre. *Teorie jednání*. Praha : Nakladatelství Univerzity Karlovy, 1998; DE SINGLY, Francois. *Sociologie současné rodiny*. Praha : Portal, 1999.

my tu nebudeme, tak budú naše deti, zo spoločnosti nebudne. (...) Dve sme aj plánovali, tak tu aj končíme (smiech) (Jana, 26 rokov).“

Ak ženy mali dve deti, ideálne dievča a chlapca, opisovali to ako „*naplnenie normy*“ či „*kevioty*“ a dodali, že si tým „*naplnili spoločenskú povinnosť*“. Tento výrok odkazuje na predstavu, že ženy pôrodom dvoch detí ženského a mužského pohlavia prispievajú k spoločenskej reprodukcii.

Ďalším vysvetlením predstavy dvoch detí bola potreba ženy zabezpečiť diet'at'u, aby nevyrastalo samo, ale malo súrodenca. Ako v prípade vzt'ahu matky a diet'at'a, o ktorom budem písať ďalej v texte, sa ukazuje, že v predstavách žien je súrodenecký vzt'ah formou trvalého sociálneho vzt'ahu, ktorého funkciou je zabránenie pocitu samoty. V reprodukčných plánoch žien bol dôležitý vekový rozdiel medzi deťmi.

„Druhé sme plánovali, aby Evka nebola sama, mala sa s kým brat' a na koho sa spoľahnúť, s kým sa porozprávať, aby sa necítila sama. Myslím, že tie tri roky sú ideálne na ďalšie diet'a. Už sa teší na súrodenca, chystá mu bračky a hladká mi bruško. To je také milé. Dúfam, že keď sa narodí nebude naňho žiarliť, ale to je aj na nás, aby sme medzi nimi vytvorili dobrý vzt'ah, aby si pomáhali a chránili sa (Lýdia, 26 rokov).“

Ak ženy chceli mať viac ako dve deti, tak to zdôvodňovali rodinou intimitou a vlastnou skúsenosťou s kvalitou súrodeneckých vzt'ahov. V prípade plánu vyššieho počtu detí sa najčastejšie objavoval reprodukčný plán troch detí. Toto rozhodnutie ženy ale nezodôvodňovali ako spoločenskú povinnosť, ale ako potrebu zabezpečiť svojim deťom širší okruh súrodencov.

„Tak plánovali sme tri. Ja som vždycky chcela mať tri deti. My sme s bratom boli iba dvaja a to bolo strašne málo podľa mňa. Naši sa aj rozviedli, a potom to bolo, že sme len my dvaja, keby rodičia neboli. Chcela som, aby si aj adoptovali tretie, ale to sa nikdy nestalo (Zita, 36 rokov).“

Rovnako ako pri predstave mať ideálne dve deti boli aj súčasťou týchto reprodukčných plánov aj očakávanie o rode detí, ktoré odkazovali na rodové stereotypy.

„Ja som vždy chcela tri deti. Prvý by bol veľký brat a potom dve dievčatá. Teraz čakám dvojčiky, potom už len jedno (smiech) (Nina, 19 rokov).“

Predstavy žien o materstve

Predstavy žien o materstve odkazovali na spoločensky očakávané vlastnosti a charakterové črty matiek a biologickú podstatu materstva. Podľa mnohých výskumov, ktoré sa venujú téme rodových stereotypov v západných spoločnostiach, ľudia vnímajú ako prirodzené, že sa ženy stávajú matkami a preberú plnú zodpovednosť za starostlivosť o diet'a, lebo ony sa vedia najlepšie postarať o deti.²³ V týchto spoločnostiach dominuje predstava biologickej podstaty materstva, to znamená, že žena sa stane matkou, keď porodí diet'a. S tým súvisí ďalšia rozšírená predstava, a to že materstvo je inštinktívne, čiže každá žena vie, čo má, ako matka

²³ ARCHER, John – LLOYD, Barbara. *Sex and gender*. Cambridge University Press, 2002, s.170.

robiť lebo fyziologicky je uspôsobená dieťa počať a porodiť. Kultúrny koncept materský inštinkt odkazuje ďalej na predstavu, že ženy majú rôzne psychické kvality ako napríklad nežnosť, súcitiť, nesebeckosť či potrebu starať sa o druhých ľudí. Pričom tieto kvality majú preto, lebo sa majú stať či sa stali matkami.²⁴ Materstvo je však v rôznych kultúrach definované rôzne, napríklad v niektorých kultúrach sa ženy považujú za matky, až keď porodí syna či majú viac detí²⁵, v iných je za matku označených viacero osôb, ktoré sa rôznym spôsobom podieľajú na výchove dieťaťa.²⁶

V naratívoch ženy tehotenstvo vysvetľovali ako „*biologickú potrebu rozmnožovať sa*“. Avšak túto svoju, podľa ich slov, „*potrebu*“ zdôvodňovali ako prospešnú pre spoločnosť.

„*Také niečo za sebou zanechať. Ale tak, že deti nie sú pre mňa stredobodom vesmíru. Ja nie som taká povaha. Mám kamarátky, čo nechali všetko tak a sú len matkami. Pre mňa byť matkou, manželkou a pracujúcou ženou sú tri rovnaké úrovne. Mat' deti preto, aby som urobila svet krajším. Nie pre mňa, ale pre svet. To bola moja biologická potreba mať deti (Anabela, 30 rokov).*“

Takto ženami definovaná „*biologická potreba*“ bola ďalej nástrojom, ako možno v živote dosiahnuť naplnenie, čo je skôr psychická potreba ako sociálna. Pričom životné naplnenie žien súviselo s morálnou hodnotou starostlivosti. Táto hodnota je z pohľadu rodových stereotypov súčasťou predstáv o ideálnej žene.

„*To je úlohou nás žien, rodiť a starať sa o deti. Ja si neviem predstaviť, že by som sa nemohla o niekoho starať, potrebujem sa o niekoho starať. A to dieťa bude aj stále s vami, je to na celý život (Kristína, 32 rokov).*“

Niektoré ženy vysvetľovali materstvo, ako spôsob sebarealizácie či priestor pre osobnostný rast. Podľa francúzskeho historika rodiny a detstva Philippe Ariès zmeny reprodukčného správania v západných krajinách v 60. rokoch súviseli aj so zmenou motivácií prečo sa ľudia rozhodli mať dieťa. Ariès uvádza, že od tohto obdobia sa jednou z rozšírených motivácií stáva predstava, že dieťa je jednou z možností osobnostného rastu.²⁷

²⁴ BADINTER, Elisabeth. *Materská láska. Od 17. storočia po súčasnosť*. Bratislava. Aspekt, 1981; HRDY, Sarah, Blasfer. *Mothers and others: The evolutionary origins of mutual understanding*. Cambridge : Harvard University Press, 2009.

²⁵ ABU-DUHOU, Jamileh. Motherhood as a script for nationhood. In: LIAMPUTTONG, Pranee (ed.) *Reproduction, childbearing and motherhood: a cross-cultural perspective*. New York : NOVA Science Publishers, 2007, s. 211-220; LIAMPUTTONG, Pranee. Situating reproduction, procreation and motherhood within a cross-cultural context: An introduction. In: LIAMPUTTONG, Pranee (ed.) *Reproduction, childbearing and motherhood: a cross-cultural perspective*. New York : NOVA Science Publishers, 2007, s. 3-34.

²⁶ HRDY, Sarah, Blasfer. *Mothers and others...*, c. d.; WOZNIAK, Danielle. *They're all my children: Foster mothering in America*. New York : New York University Press, 2002.

²⁷ ARIÈS, Philippe. Two Successive Motivations for the Declining Birth Rate in the West. In: *Population and Development Review* 6/4, 1980, s. 645-650.

„Materstvo je skvelá šanca sa naučiť veľa o sebe a príležitosť pracovať na sebe, deti nastavujú zrkadlo (Milena, 37 rokov).“

Na biologickú podstatu materstva odkazovala aj explicitne vyjadrená potreba žien mať biologického potomka, s ktorým budú navždy prepojené. Ak ženy mali problémy otehotniť adopciu vnímali ako poslednú možnosť (ak ju vôbec zvažovali), uprednostňovali skôr rôzne formy asistovanej reprodukcie. U žien, ktoré mali problémy s plodnosťou, som zaznamenala dve formy asistovanej reprodukcie, a to umelé oplodnenie (štyri ženy) alebo využívanie NaPro Technológie²⁸ (jedna žena). Využívanie naprotechnológie súviselo s náboženským presvedčením, ako ilustruje nasledujúci výrok:

„V roku 2012 sme sa brali a vlastne minulý rok v septembri sa to podarilo, taký rok a pol sme sa snažili. Gynekologička mi povedala, že problém nevidí a mám užívať kyselinu listovú. Trvalo to asi rok a nič. Potom sme začali chodiť do komunitného kresťanského centra a tam bola taká prednáška, že pár-páru a vtedy sme sa dozvedeli o teplotnej metóde a určovaní ovulácie prostredníctvom blienu. Na základe toho, merania teploty som vedela, že sme v poriadku a ten cyklus je v poriadku. Ale naďalej sa nám nedarilo. Dostala sa k nám aj informácia o možnosti umelého oplodnenia in vitro s čím my teda nesúhlasíme (z náboženského presvedčenia). Preto sme nakoniec išli za lekárom do Žiliny. Venuje sa špeciálnej technológii počatia, ktoré je o prirodzenosti a bez umelých zásahov. Volá sa to, že naprotechnológia (Jolana, 36 rokov).“

Materstvo ženy vysvetľovali aj ako forma sociálnej istoty v tom zmysle, že tu bude niekto, kto sa o ne postará, keď budú na dôchodku, prípadne, ak sa skončí ich vzťah s manželom či partnerom, tak neostanú samy, lebo budú mať dieťa (či deti). Ženy v tomto prípade argumentovali, že dieťa je s matkou navždy prepojené. Nasledujúce výroky sú príkladom zdôvodnenia materstva prostredníctvom troch úrovní: životné naplnenie, potreba mať pevný sociálny vzťah a starostlivosť ako stereotypná vlastnosť žien:

„Je to zodpovedná a často aj namáhavá úloha, ale zároveň to pre mňa znamená radosť a potešenie, že môžem malému človečikovi byť vzorom a pomocníkom na jeho ceste života, a že ho môžem usmerňovať v jeho konaní a rozhodovaní. Môžem mu ukázať krásy tohto sveta, dať mu veľa lásky a porozumenia. Materstvo beriem ako životnú skúsenosť a ako prirodzenú úlohu ženy, ktorá sa stará o rodinu a vytvára pobodlie, harmóniu v rodine a príjemnú rodinnú atmosféru (Margita, 26 rokov).“

„Dokážem to pochopiť (ak sa žena rozhodne nemať dieťa), určite každú nás niečo iné naplňuje v živote, ale sama za seba by som si to nevedela predstaviť proste, ja sa potrebujem o niekoho starať, potrebujem mať proste niekoho blízkeho, niekoho o koho sa môžem oprieť, niekto kto sa oprie o mňa a nebaví ma taký život, by ma proste nebažil. Ale viem to pochopiť.“

²⁸ NaPro Technológia (Natural Procreative Technology) je spôsob liečenia neplodnosti či problémov s počatím, alebo gynekologických problémov v podmienkach in vivo (zameriava sa najmä na liečenie ženského menštruačného cyklu).

Každý sme iný, tak ako prste, každý máme iné názory. Viem to pochopiť, nikoho za to neodsudzujem, je to každého osobná vec (Gabriela, 28rokov).“

U väčšiny žien bolo materstvo opisované, ako niečo, čo definuje ženskosť, a čo chce každá žena. Zo všetkých žien, s ktorými som sa rozprávala, iba 15 žien explicitne povedalo, že materstvo je voľba každej ženy.²⁹ Niektoré ženy opisovali svoje materstvo, aj ako vlastné životné naplnenie alebo ako formu sebarealizácie či možnosti osobného rastu. Predstavy žien o materstve súviseli jednak s rodovými stereotypmi, ale aj s posunmi v postojoch prečo sa stali matkami – narodenie dieťaťa pre niektoré ženy nebola statusová záležitosť (ekonomický a sociálny kapitál), ale prostriedok na osobný rast (psychologická kvalita).

V súvislosti s predstavami o materstve som sa informátoriek pýtala, či si vedia vysvetliť, prečo niektoré ženy matkami byť nechcú. Najčastejšou odpoveďou bolo, že ženy, ktoré nechcú byť matkami sú sebecké a zároveň môžu týmto svojim rozhodnutím niečo v živote stratiť. Niekoľko žien opisovalo situácie, kedy by to vedeli pochopiť. Zaradili k nim zdravotné problémy a neplodnosť žien, nedostatok finančných prostriedkov na užívanie dieťaťa, absenciu bývania, závislosť. Zaznamenala som aj výroky, ktoré opisovali charakter žien, ktoré by nemali mať dieťa. Išlo o ženy, ktoré boli opisované ako sebecké a nezodpovedné, a teda nevhodné na materstvo.

„Také tie ženy na periférii, niektoré ženy nie sú schopné vychovať morálneho a hodnotného človeka. Nezodpovedné je aj, keď má žena veľa detí a nemá na to vytvorené dostatočné ekonomické zázemie, zas bohatí nedokážu dať prípadne toľko lásky, ako chudobná žena. To emocionálne a praktické by sa malo stretnúť (Karin, 34 rokov).“

„Nemal by mať každý podľa mňa dieťa, hlavne zo zlych motivov, že už mám 32 alebo 35 rokov, alebo mám na chvíľu muža, tak by som už mala mať dieťa, lebo potom už možno nebudem. Ale určite viem pochopiť, že sa rozhodne nemá. Ale viem si predstaviť, že sa rozhodne niekto nemá a potom otehotnie, a povie si, že ako to mohol tak odkladať (Tina, 28rokov).“

Domnievam sa, že tieto kultúrne postoje odkazujú na predstavu žien, podľa ktorej je materstvo zásadné pre potvrdenie toho, že žena má tie správne kvality a vlastnosti v zmysle kultúrnych noriem. Zároveň tieto výroky v každodenných rozhovoroch môžu mať aj funkciu sociálnej kontroly, ako v spoločnosti udržiavať a šíriť určité predstavy o femininite.

Tehotenstvo ženy ako záležitosť celej rodiny

Reprodukčné správanie žien ovplyvňujú aj nepredvídateľné životné udalosti a systém poskytovania zdravotnej starostlivosti. To akým spôsobom, budem

²⁹ Počas rozhovorov som sa často stretávala s tým, že ženy pri opisoch pôrodov či starostlivosti o deti dodali „Ved' aj Vás to čaká.“ Pričom ja som sa predtým nevyjadřila či matkou chcem, alebo nechcem byť. Vedeli však, že detí nemám a koľko mám rokov. Hoci môj záujem o témy tehotenstva a pôrodov mohol byť informátorkami interpretovaný, ako potreba stať sa matkou. Iba pár žien sa ma spýtalo v priebehu rozhovoru či aj ja chcem byť matkou.

demonštrovať na príklade analýzy príbehov žien o spontánných potratoch a negatívnych zážitkov z pôrodu. Príbehy žien o negatívnej skúsenosti odkazujú na situácie, kedy životné udalosti neprebiehajú v súlade s očakávaniami. Osobná skúsenosť žien s potratom a negatívna skúsenosť pri pôrode súviseli nielen s pocitom smútku, ale vyvolávali u žien aj strach pri ďalšom tehotenstve. Ženy v týchto naratívoch reflektovali situácie, kedy buď priamo reflektovali dopady ich tehotenstva na svojich partnerov a už narodené detí, či začali pochybovať o tejto spoločensky očakávanej zmene vo svojom živote, alebo vplyvom negatívnej skúsenosti sa rozhodli oddialiť ďalšiu reprodukciu. V týchto príbehoch sa do popredia dostali aj očakávania partnerov a detí, tak ako ich vnímali ženy. Keďže som sa v priebehu výskumu nerozprávala s partnermi žien a ich deťmi, naratívy žien boli jediným mojim zdrojom informácií o očakávaniach a predstavách rodiny.

Nasledujúce výroky reflektujú reakcie žien na negatívne zážitky v kontexte ich biologickej reprodukcie. Kontexty žien sa líšia najmä v tom, že v prípade prvého žena dieťa pred potratom nemala, a v prípade druhého a tretieho výroku ženy už jedno dieťa mali. Vo všetkých prípadoch ženy uviedli ako jeden zo zdrojov motivácie, aby nepodľahli smútku a beznádeji, skutočnosť že majú dieťa, alebo pravdepodobnosť, že dieťa mať budú.

„Podarilo sa nám to (otehotnieť) na nový rok, tak zhruba. To sa už aj patrilo, keďže sme boli zobrať. Predtým som mala nevydarené jedno tehotenstvo, ale to ešte predtým, ako sme sa vzali. To bolo na jar, čo som potratila, a krátko na to sme mali aj svadbu. Bolo to pre mňa ťažké, duševne som to veľmi ťažko znášala, ale povedala som si, že musím myslieť na budúcnosť, na svoje dobro a dobro mojich budúcich detí. Myslela som na to, aby som neobrozila svoju reprodukčnú schopnosť. Tak som sa potom čistila aj takou diétou a aj psychicky som si to riešila (Roberta, 32 rokov).“

„Istý čas som o tom nemohla hovoriť (o potrate). Keby som nemala už jedno dieťa, tak asi podľahnem smútku a depesiám, ale som si povedala, že sa nemôžem zručiť, už mám jedno dieťa. (dva mesiace po potrate bola opäť tehotná) (Jolana, 34 rokov).“

Ak ženy mali skúsenosť s potratom, tak ďalšie tehotenstvo tajili okoliu do času pokiaľ sa neskončil prvý trimester. Týmto konaním ženy zvažovali dopady potratu nielen na ich psychické a fyzické zdravie, ale aj na rodinu.

„Zatiaľ som čakala. Pretože tá negatívna skúsenosť, čo som mala s tým spontánnym potratom, to som mala rok dozadu. A vtedy sme chybili lebo o tom predchádzajúcom tehotenstve sme akosi hlučnejšie rozprávali. Samozrejme to začul aj môj syn, a potom sme to už povedali aj celej rodine. Bolo to na začiatku tehotenstva, čo som potratila, vlastne v 10. týždni. Takže to bol preňho (pre jej syna) veľký šok, keď sme mu to oznamovali. Takže pri tomto druhom tehotenstve, som čakala až na to, keď budem po tretom mesiaci a až potom neskôr to oznámime rodine (Henrieta, 39 rokov).“

Odvahu mať druhé dieťa, o ktorom hovorí žena v nasledujúcom výroku súvisí nielen s potratom, ale aj s traumatickým zážitkom z prvého pôrodu. Niektoré

ženy vo svojich príbehoch hovorili o tom, že negatívna až traumatická skúsenosť s pôrodom spôsobila, že odmietali mať ďalšie dieťa, i keď predtým boli ich reprodukčné plány iné. Ak ženy úplne neodmietli reprodukciu, tak vyjadrili postoje, že ďalší pôrod budú mať až po značne dlhšom čase, aby sa mohli vyrovnat' s traumatickou skúsenosťou. Podľa výpovedí žien bol tento negatívny zážitok vyvolaný aj spôsobom poskytovania zdravotnej starostlivosti tehotným a rodiacim ženám.³⁰

„V podstate môžem povedať, že to bolo plánované tehotenstvo, medzitým bol jeden spontánny potrat. No, ale dokončila som si diaľkovo školu, medzitým boli nejaké také tie problémy. Ja myslím, že až teraz som nejako našla odvahu ísť do toho druhého dieťaťa. Aj preto, že prvý pôrod bol taký negatívnejší, nechcem o tom ani rozprávať. Lebo manžel a syn si želali vlastne súrodenca a manžel druhé dieťa. Lebo ja sa priznám k tomu, že mňa všetci tlačili do toho, aby sme mali aspoň dve deti (Henrieta, 39 rokov).“

Kedy je správny čas na materstvo

Vyššie spomenuté príbehy žien o spontánnych potratoch odkazujú aj na ďalší aspekt kultúrneho scenára, a to na správny čas materstvo. Negatívna osobná skúsenosť môže vyvolať u žien zmeny v životných plánoch, čo ale ako naznačujú príbehy môže vplývať aj na to, ako sa ženy cítia v rodinnom prostredí. Reprodukčné normy súvisiace s časom, ktoré si ľudia osvojili súvisia i s makro-ekonomickými a sociálnymi štruktúry. V úvode som písala, že od 90. rokov začali prebiehať výraznejšie zmeny v reprodukčnom správaní ľudí. Tieto zmeny sa týkajú okrem iného aj veku, kedy ženy prvýkrát rodili. Zásadnú funkciu v týchto zmenách mali procesy, ktoré prebiehali v medziľudských vzťahoch. Rozširovanie a utvrdzovanie nových reprodukčných stratégií (ako napríklad používanie antikoncepcie, asistovaná reprodukcia či časový väčší časový odstup medzi pôrodmi, alebo správny čas na materstvo) prebieha v rámci sociálnych vzťahov. Bernardi a Kläner v práci Sociálne vzťahy a plodnosť (v anglickom origináli *Social networks and fertility*) poskytujú prehľad výskumov, ktoré podporujú tvrdenie o vplyve sociálnych vzťahov na reprodukčné plány ľudí. Podľa týchto výskumov reprodukčné správanie individuálnych osôb závisí od reprodukčného správania iných osôb v rámci ich sociálnych sietí a súvisí so štruktúrou a kvalitou interakcií medzi ľuďmi.³¹

³⁰ V roku 2015 organizácie Občan, demokracia a zodpovednosť, Poradňa pre občianske a ľudské práva, Ženské kruhy, TransFúzia, Centrum pre reprodukčné práva a Európske centrum pre práva Rómov predložili výboru OSN pre odstránenie diskriminácie žien (tzv. CEDAW výbor) správu podľa ktorej na Slovensku dochádza k vážnemu porušovaniu práv žien pri pôrode.

³¹ BERNARDI, Laura – KLÄNER, Andreas. Social networks and fertility. In: *Demographic research* 30/6, 2014, s. 641-670.

Vhodný čas na tehotenstvo

Postupnosť udalostí a správne načasovanie očakávaných životných zmien sú ďalšími znakmi životného scenára.³² V rámci analyzovaných rozhovorov som zaznamenala reprodukčné predstavy vzťahujúce sa na čas: ženy hovorili, že je vhodné otehotnieť (mat' aspoň prvé dieťa) do 30 rokov a tehotenstve po veku 40 rokov je už nevhodné. Ženy interpretovali správny čas na dieťa aj vzhľadom na životný cyklus rodiny, stabilný vzťah s mužom, reprodukčné správanie ľudí v rámci ich sociálnych vzťahov a tehotenstvu mali predchádzať iné udalosti v živote (napríklad ukončenie štúdia, stabilná práca, vlastné bývanie).

„Tehotenstvo som plánovala. Mám už na to vek a tiež už aj trvalý vzťah a manžel už prestal chodiť pracovať do zahraničia, tak sa môžeme sebe naplno venovať. Ešte pred tým ako som otehotnela som dala výpoveď a našla si inú, menej namáhavú prácu. Rozhodla som sa tak kvôli riziku a aby som neobrozila dieťa, ak by som mala náročnú prácu. (Juliana, 29 rokov).“

„Ja som už postaršia 30ročná a mám 15 ročný vzťah, takže u nás už boli reakcie, že konečne. Je to prvé vnúčaťko z mojej strany a prvé dievčaťko z manželovej strany (Tatiana, 30 rokov).“

Aj spôsob ako si ženy vysvetľovali spontánny potrat súvisel s ich predstavou o správnom čase na dieťa. V takýchto prípadoch ženy argumentovali aj tým, že nenastal vhodný čas na dieťa vzhľadom na ich ekonomickú či sociálnu situáciu.

Na materstvo ako významnú udalosť v živote ženy sa vzťahovali aj normy veku. Pričom možno vyčleniť dve skupiny žien vzhľadom na vek, ktoré odlišne koncipovali vhodný čas na tehotenstvo:

1. Do prvej skupiny možno zaradiť ženy, ktoré mali 18-25 rokov. Podľa nich bol správny čas na tehotenstvo bol vek okolo 20, čo zdôvodňovali biologickou plodnosťou – konkrétne lepšou fyzickou zdatnosťou a reprodukčným zdravím, ako u starších žien, ktoré v ich ponímaní mali viac ako 30 rokov.
2. Druhá skupina žien, zväčša tridsiatničky v tejto súvislosti argumentovali sociálnou plodnosťou. V naratívoch tieto ženy hovorili, že je vhodnejšie otehotnieť vo vyššom veku, lebo vtedy je žena zrelšia na materstvo, ako mladšie násťročné ženy, ktoré otehotnejú a má už prípadne aj vybudované ekonomické istoty.

Na Slovensku sa v priebehu 90. rokov postupne zvyšoval vek žien, ktoré prvýkrát rodili. V predchádzajúcom období sa väčšina detí rodila ženám vo veku 20 – 24 rokov. V roku 2005 vzrástol priemerný vek žien, ktoré prvýkrát rodili na 25,3 rokov³³ a v roku 2015 to bolo

³² BERNTSEN, Dorte – BOHN, Annette. Cultural Life Scripts and Individual..., c. d., s. 64.

³³ FILADELFIOVÁ, Jarmila. Demografická situácia a správanie rodín vz. verejná politika v SR. In: *Sociológia* 37/5, 2005, s. 287.

27,1 rokov³⁴. Čo korešponduje s charakteristikou žien, s ktorými som sa rozprávala v priebehu výskumu. Priemerný vek žien, kedy prvýkrát rodili bol 27 rokov.

Zaznamenala som však mierne odlišnosti medzi jednotlivými skupinami žien vzhľadom na spôsob ich oslovenia. V prípade žien oslovených v nemocnici bol priemerný vek prvého pôrodu 26 rok života a u žien z druhej skupiny to bolo 28 rokov. U žien, ktoré som oslovovala prostredníctvom občianskych združení som zaznamenala istý druh podobnosti vzhľadom na vzdelanie a kategóriu zamestnania. Prevažne to boli ženy vysokoškolsky vzdelané (43 žien z 50 oslovených) a pracovali na pozíciách, kde sa vyžaduje vyššia kvalifikácia či boli samostatne zárobkovo činné (32 žien z 50 oslovených).

Tieto výsledky analýzy odkazujú na systémový vzťah medzi odkladaním reprodukcie do vyššieho veku a úrovňou vzdelania, činnosťou žien na pracovnom trhu. Hoci ženy oslovené prostredníctvom občianskych združení mali vyšší vek prvého pôrodu a o niečo nižší priemerný počet detí, ako v prípade prvej skupiny, u väčšiny z nich som zaznamenala, že chcú mať viac ako dve deti. Takýto postoj sa u žien oslovaných počas hospitalizácie neobjavoval, práve naopak, väčšina z nich plánovala mať dve deti. Tieto ich tvrdenia podporujú tendencie v reprodukčnom správaní žien na Slovensku, ktoré posúvajú svoju plodnosť do vyššieho veku.

Hormonálna antikoncepcia je popri makroekonomickým faktorom ďalším významným faktorom, ktorý súvisí so zmenami v reprodukčnom správaní. Rôzne antikoncepcné prostriedky a techniky umožňujú regulovať reprodukciu tak, aby korešpondovala s predstavami žien o ideálnom čase na materstvo. Tento ideálny čas na tehotenstvo súvisel s istým typom reprodukčného správania, ktorý ženy označovali ako „*snaženie sa o dieťa*“.

V rámci tohto typu správania som v naratívoch zaznamenala dva typy impulzov, ktoré viedli k tomu, že ženy chceli otehotnieť:

1. Prvý impulz súvisí s predstavami žien, že nastal správny čas otehotnieť lebo majú na to vek a vhodné ekonomické a sociálne zázemie.
2. Druhý impulz odkazuje na reprodukčné správanie ľudí v rámci sociálnych vzťahov.

Ženy tvrdili, že dôvodom prečo sa rozhodli otehotnieť v určitom čase, bolo, že ich priateľky mali už deti. V takýchto prípadoch ženy používali pojem „*je to (tehotenstvo) nákažlivé*“. Podľa výskumov v oblasti reprodukčného správania normy a predstavy súvisiace s rozmnožovaním sa šíria v rozhovoroch v rámci vlastných sociálnych sietí (rodina, priateľské či pracovné vzťahy) a majú vplyv

³⁴ Podľa štatistik Eurostatu. <<http://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/7898237/3-08032017-AP-EN.pdf/b17c1516-faad-4e65-b291-187826a7ac88>> [30.08.2017].

na reprodukčné správanie jednotlivcov a jednotlivkýň.³⁵ Proces individualizácie, ktorý začal v niektorých západných krajinách prebiehať už v 60. rokoch sa prejavil aj v štruktúre sociálnych vzťahov osôb. Začal narastať vplyv vzťahov založených na spoločných záujmoch na úkor formálnych vzťahov (rodina, príbuzenstvo).³⁶

„S kamoškou sme boli na výlete v USA a sme sa snažili s partnermi o dieťa, každú chvíľu sme si robili tehotenské testy v nákupných centrách. Tešili sme sa ako povieme svojim deťom, že sme ich počali s San Franciscu alebo v Denveri. Kamoške sa to podarilo, test jej vyšiel pozitívny. Mňa to vtedy tak nakoplo a prišla som za priateľom, že sprav mi dieťa a on spravil (Tatiana, 30 rokov).“

„Ako som otehotnela, tak potom som postupne zisťovala, že viacero mojich kamošiek je tiež už tehotných. Tak ako sa hovorí, že je to nákazlivé, tak som sa presvedčila, že naozaj je (Mária, 30 rokov).“

V dvoch prípadoch som zaznamenala skupinku priateľiek, ktoré si povedali, že chcú otehotniť v rovnakom čase. Toto svoje rozhodnutie vysvetľovali záujmom spoločne prežívať tehotenstvo a potom sa starať o svoje deti.

Vplyv sociálnych vzťahov na reprodukčné správanie sa prejavilo aj v prípade využívania asistovanej reprodukcie. Tento aspekt budem ilustrovať na príklade ženy, ktorá má dve deti ,obe po umelej inseminácii. Prvú procedúru podstúpila v roku 2010.

„Iba môj ocino a mamina vedeli, že idem na tú umelú insemináciu. Ja som to ani nehorovala, veď na čo. V tých rokoch ešte ani nikto skoro nevedel, že sa aj niečo také dá. Potom to viac tak vybehlo. Aj sme sa o tom bavili s kamarátmi. Lebo, čo sme kamaráti, tak skoro všetky mali také problémy, ale nevedeli o tom, že je taká možnosť. Tak sme aj pomohli dvom párom, aby otehotneli. Tiež išli na kliniku. My sme ich o tom informovali. Sú to síce len štyri roky, ale nevedeli. Ale až posledné dva roky sa s tým viac sťaham, že je to už také normálne. Aj keď som začal robiť, tak ženy začali hovoriť, že ich dcéry si boli dať tiež. Ja som práve o tom nevedela vôbec, že zaskiaľ mi to on nenavrhol, ten môj doktor, tak ja som ani netušila, že taká nejaká možnosť aj je (Kristína, 34 rokov).“

³⁵ BONGAARTS, John – WATKINS, Susan. Social Interactions and Contemporary Fertility Transitions. In: *Population and Development Review* 22(4), 1996, s. 639-682; WATKINS, Susan – DANZI, Angela. Women's Gossip and Social Change: Childbirth and Fertility Control among Italian and Jewish Women in the United States, 1920-1940. In: *Gender and Society* 9(4), 1995, s. 469-490; BERNARDI, Laura – KEIM, Sylvia – VON DER LIPPE, Holger. Social influences on fertility: A comparative mixed methods study in Eastern and Western Germany. In: *Journal of Mixed Methods Research* 2007 1/1, s. 23-47; BERNARDI, Laura. Channels of social influence on reproduction. In: *Population research and Policy review* 2003, 22, s. 527-555; DIAZ, Aparicio Belinda et. al. Transition to parenthood: The role of social interaction and endogenous networks. In: *Demography* 2011, 48, s. 559-579.

³⁶ KEIM, Sylvia. *Social Networks and Family Formation Processes. Young Adults' Decision Making About Parenthood*. Wiesbaden : VS Verlag, 2011, s. 223.

Tento typ reprodukčného správania „*snaženie sa o dieťa*“ pozostáva z nasledujúcich prvkov:

1. Rozhodnutie páru stať sa rodičmi vzhľadom na to, že nastal ten správny čas
2. Pár prestane využívať antikoncepčné metódy. Najčastejšie sa u žien používala hormonálna antikoncepcia, a u mužov prezervatív či prerušovaná súlož.
3. Úprava stravy, pohybových aktivít, užívanie vitamínových doplnkov a prípadná zmena životného štýlu ženami, ale v niektorých prípadoch aj u mužov. Tento aspekt bol využívaný najmä u žien, ktoré mali buď skúsenosť s potratom a chceli opäť otehotnieť, alebo u žien, ktoré sa pre vek nad 30 rokov domnievali, že budú mať problémy otehotnieť. V niekoľkých prípadoch som zaznamenala, že úprava stravy a pohybu bola reakciou na odporúčania gynekológa.
4. Niektoré ženy v rámci procesu „*snaženia sa o dieťa*“ menili aj prácu - buď si našli iné zamestnanie, ak svoju prácu vnímali ako namáhavú a stresujúcu, alebo prestali počas procesu pracovať úplne.
5. Častejší pohlavný styk. Tento štvrtý aspekt „*snaženia sa o dieťa*“ sa však nevyskytoval u všetkých párov.
6. Časté používanie tehotenského testu. Najbežnejšie s odstupom pár dní po milovaní.

Keď nie je správny čas na materstvo

V prípade ideálneho času na tehotenstvo ženy hovorili aj o vekovom limite – ženy staršie ako 35 rokov alebo 40 rokov, ktorý bolo zdôvodňovaný biologickou vhodnosťou a životným cyklom rodiny.

„Ja mám 35 rokov a neviem si predstaviť, že by som mala teraz svoje prvé dieťa, to už je neskoro. Som si uvedomila, že keby som mala deti neskôr, okolo tej 40-tky, tak keby maturovali ja by som už bola na dôchodku a neviem, či by som sa vnúčiť dožila. To si fakt neviem predstaviť (Milka, 35 rokov).“

U niektorých žien som zaznamenala emocionálne fyzické prejavy (slzy či trasúci sa hlas), keď hovorili o tom, čo by sa mohlo stať, ak by deti mali vo vyššom veku. Tieto ženy argumentovali tým, že by deťom nemohli venovať dostatočnú starostlivosť a ich rodičia by sa nemohli zúčastňovať na významných udalostiach v živote detí.

„Je to rozhodnutie každej ženy, ale keď som si predstavila, že by som mala deti neskôr, 35 rokov je také že oukej, ale aj to už je veľa, ale 40 rokov je už naozaj neskoro, podľa mňa. To som chcela povedať, že keď som si predstavila, že by som mala deti neskôr a moji rodičia by nemohli byť na svadbe svojich vnúťat, tak to by som ťažko niesla. Otec mi včera povedal,

že zakopal na zábradu synovi slivovicu, keď sa bude ženit, aby som vedela, kde ja, ak by on nedožil. Plakala som, keď som si predstavila, že by môj otec nebol na svadbe Jurka. Aj preto by ženy mali zväziť kedy budú mať deti, aby si aj starí rodičia užili vnúčatá a videli ich vyrastať (Katarína, 37 rokov).“

Emocionálne prejavy môžu indikovať porušenie spoločenskej normy či kultúrneho očakávania.³⁷ Zmeny v sociálnych rolách, ktoré nenastanú v predpokladanom čase môžu vyvolávať prežívanie stresu a môžu byť aj sociálne stigmatizujúce.³⁸ V tomto prípade sa očakávania vzťahujú na sociálne roly v rodine, konkrétne pravidlá starostlivosti a kto ich má vykonávať voči komu, a postupnosť významných udalostí v rámci životného cyklu rodiny. Z pohľadu ideálneho životného cyklu rodiny sa javí byť správne, ak rodičia dieťať a nie sú vo veku starých rodičov, čiže sú v produktívnom veku počas toho, ako ich dieťa dospieva. Pri zdôvodňovaní ženy tiež odkazovali na sociálne roly starých rodičov, ktorí by mali byť prítomní na významných udalostiach v rámci životného cyklu svojich vnúčat. Vďaka technológiám v oblasti asistovanej reprodukcie ženy síce môžu deti aj vo vyššom veku. Avšak výsledky analýzy naznačujú, že rodinný cyklus a sociálne roly v rámci rodiny sú u tejto skupiny žien dôležitými faktormi ovplyvňujúcimi ich predstavy o sociálnej, ale aj biologickej plodnosti.

Popri čase je dôležitou súčasťou životného scenára aj postupnosť životných udalostí: čo má nasledovať po čom v živote. Koncept *životný scenár* spája teoretický predpoklad o kultúrnej zdieľaných reprezentáciách o ideálnom živote so sociálnou kontrolou a sankciami za narušenie kultúrnej normy či očakávania.³⁹ V naratívoch som síce nezaznamenala sankcie za narušenie postupnosti životných udalostí, ale ak si ženy boli vedomé narušenia tejto postupnosti, mali tendencie to napraviť, a/alebo sa u nich prejavila fyzická a emocionálna reakcia.

Ak ženy otehotneli a nemali vytvorené ekonomické istoty (trvalá práca, úspory, bývanie) či neboli zosobášené, hovorili, že tehotenstvo prišlo skôr, ako to bolo očakávané. O tehotenstve hovorili ako o prekvapení alebo šoku. Domnievam sa, že tento spôsob opisu tehotenstva súvisí s normou postupnosti životných udalostí.

Na príklade príbehu mladej ženy, ktorá otehotnela počas štúdia na vysokej škole, budem demonštrovať to, ako sa môžu spustiť rôzne fyzické a psychické procesy, ak tehotenstvo nastane v nesprávny čas. V tomto prípade sociálnu kontrolu reprezentovali najmä rodičia.

³⁷ SHWEDER, Richard – HAIDT, Johnathan (2000). The Cultural Psychology of the Emotions: Ancient and New. In: LEWIS, Michael – HAVILAND-JONES, Jeannette (eds.) *Handbook of Emotions (2nd edition)*. New York : Guilford, 2000, s. 398.

³⁸ NEUGARTEN, Bernice – HAGESTAD, Gunhild. Age and the life course. In: BINSTOCK, Robert – SHANAS, Ethel (eds.). *Handbook of aging and social sciences*. New York: Van Nostrand Reinhold, 1976, s. 35-55.

³⁹ BERTSEN, Dorte – BOHN, Annette. Cultural Life Scripts and Individual..., c. d., s. 64.

„Takže, ale najskôr to bola taká panika lebo ja som bola prváčka na vysokej, mala som za sebou úspešný zimný semester, čo som teda nakoniec vďaka tomu získala aj prospechové, aj ma bavila tá škola, ale nevedela som si predstaviť, že by som ju mohla robiť popri dieťati. (...) A ako si sa pýtala na tie pocity, tak to bola panika a strach, ale za dve hodinky som sa začala nenormálne tešiť. Ako za seba som sa radovala, ale niekoľko noci som nespala, lebo som vedela, že keď prídem domov, tak to budem musieť oznámiť, takže som si v hlave len budovala, že čo im poviem a že kde máme my východisko a že v tom ich uistím. Ako také tlaky a myslím si, že aj preto mi bývalo zle, ako nemávala som, že ranné nevoľnosti, ale bývalo mi od rána do večera zle, že ja som prvé štyri mesiace chudla lebo som nemohla poriadne prijímať potravu. Myslím si, že to spôsobil ten stres. A tiež že je mi zle a že som si to začala až tak príliš všímať. Že keby to bolo očakávané, alebo trošku prijímané, tak by to asi trošku jednoduchšie, ale je to môj osobný pocit. Vlastne ja mám taký neviem či je to vysoký alebo nízky prah bolesti, ale som veľmi citlivá na telesné zmeny, som veľmi veľmi citlivá na svoje telo, takže si myslím, že keby som v psychickom kľude, tak to vnímam inak (Agneša, 21 rokov).“

Ak ženy označili tehotenstvo za prekvapenie v zmysle narušenia postupnosti životného scenára, zaznamenala som tri spôsoby nápravy. Prvým spôsobom bola interrupcia. U jednej ženy som zaznamenala interrupciu, ktorá bola zdôvodňovaná nesprávnym časom. Táto žena bola v nepriaznivej ekonomickej situácii a mala aj problémy s partnerom. Druhý a tretí spôsob sa vzťahoval na organizovanie svadby, ale v odlišných časových horizontoch. Za dôvod odloženia svadby do budúcnosti ženy najčastejšie označili ekonomicke situáciu. Narodenie dieťaťa nemá už taký vplyv na sobášnosť. V minulosti Slovensko patrilo ku krajinám s vyššou úrovňou sobášnosti v pomerne nízkom veku osôb a nižšou rozvodovosťou. Takéto reprodukčné správanie môže súvisieť nielen s kultúrnymi postojmi, ale aj so sociálnymi a ekonomicke faktormi.⁴⁰ Pred rokom 1989 bolo toto správanie dosahované aj sociálnymi a ekonomicke politikami. Napríklad poskytovanie novomanželských pôžičiek, možnosť odpisov z pôžičiek za každé narodené dieťa či viazanie pridelenia bytu na uzatvorenie sobáša a narodenie dieťaťa zvyšovali pôrodnosť, všeobecný nedostatok bytov zasa vplýval na pomalý rast rozvodovosti.⁴¹

Druhý spôsob vyrovnania sa s porušením kultúrne očakávaného životného postupu bola svadba s partnerom pár mesiacov po tom, ako žena otehotnela. Tento krok ženy zdôvodňovali tým, že sa to patrí (hovorili o svadbe, ako vlastnom rozhodnutí), alebo tak urobili lebo cítili tlak od rodičov. Rozhodnutie zosobášiť sa niektoré ženy zdôvodňovali aj svojou deklarovanou príslušnosťou k náboženskej obci, najčastejšie rímsko-katolíckej.

⁴⁰ FILADELFOVÁ, Jarmila. Demografická situácia..., c. d., s. 387; ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. Transformácia plodnosti..., c. d., s. 156 - 157.

⁴¹ FILADELFOVÁ, Jarmila. Demografická situácia..., c. d., s. 387.

„Ako sa hovorí, aby sme boli na poriadku. No, čo už čo sa stalo sa, stalo (tehotenstvo) a vzíat' by som si ho určite nedala, ja som veriaci. Aj tak by sme sa vzali a dieťa to iba urýchlilo (Jana, 26 rokov).“

„Proste sme to (tehotenstvo) neplánovali, ale tak sme sa aj vzali v lete, otehotnela som na jar. Nám to bolo jedno (manželstvo), ale moji rodičia to brali, ako hotovú vec, keď sa dozvedeli, že som tehotná, že proste svadba bude (Lena, 24 rokov).“

Tretí typ reakcie na porušenie spoločenských očakávaní viedol k časovo dlhodobejšiemu plánu nápravy porušenej normy. Ak sa partneri nerozhodli pre svadbu pár mesiacov po tom, ako žena otehotnela, zdôvodňovali to najmä ekonomickými faktormi. V tomto prípade hovorili, že svadbu plánujú, ale až keď dieťa bude staršie, lebo svadba stojí veľa peňazí a teraz budú potrebovať hlavne na starostlivosť o dieťa, prípadne budovanie domova (stavba či prestavba domu, kúpa domu či bytu). Hoci v niektorých prípadoch ženy hovorili, že jej alebo partnerovi rodičia požadovali od nich, aby sa vzali.

„Viem, že sa to tak robí, že keď žena otehotnie, tak sa páry hneď berú, aby hanba nebola, či ako sa to povie, ale my sme si povedali, že počkáme, vieme, že chceme byť spolu a žiaden papier to nezmení. Teraz sa budeme venovať výchove dieťaťa a potom možno neskôr sa vezmeme. Jeho rodičom sa to nepáči, ale ja im tiež nehorím, čo majú robiť. Proste sme si urobili po svojom (Júlia, 28 rokov).“

Záver

Isté životné situácie sme sa v spoločnosti naučili vnímať ako prirodzené a zrejme. Jednou z takých životných udalostí môže byť aj tehotenstvo ženy. Nie je nutné o tom premýšľať lebo sa to jednoducho v určitom čase stane, a tak je to správne. Ak sa tak nestane, vnímame to ako problém a vyvoláva to v nás znepokojenie. To je myslenie nás ľudí. Prečo si myslíme o istých okolnostiach, že sú „prirodzené“ a „správne“ vzhľadom na čas? Podľa kognitívnych a psychologických teórií to, ako vnímame seba a to, čo sa deje okolo nás súvisí aj s našimi mentálnymi schopnosťami či už vedomými (reflektívnymi), alebo nevedomými (intuitívnymi). Ide o rôzne procesy, ktorými spracúvame aj impulzy z vonkajšieho sveta. Ľudia potom vnímajú rôzne kultúrne normy a predstavy ako „prirodzené“ a „jasné“ aj vďaka tomu, že v nich prebiehajú tieto procesy. V takýchto prípadoch sa hovorí o zvnútornenej norme či zvnútornenom kultúrnom očakávaní. Podľa konceptu *životný scenár* z oblasti kultúrnej psychológie rozprávame a premýšľame o svojich životoch v určitej schéme, ktorá je kultúrne daná. Podľa tohto konceptu ľudia interpretujú svoje životy ako sled významných udalostí, ktoré sú kultúrne očakávané, vyvolávajú prežívanie pozitívnych emócií a majú nastať v určitom čase a poradiť lebo je to tak „správne“.

Prostredníctvom konceptu *životný scenár* som interpretovala jednu zo životných etáp žien, a to tehotenstvo. Cieľom štúdie bolo zodpovedať na otázky prečo

sa ženy rozhodnú stať matkami, a kedy je ten správny čas na materstvo. Pri interpretácii empirických dát som analyzovala tri prvky životného scenára: životná etapa odkazuje na kultúrne očakávania; životná etapa sa má stať v určitom čase a určitej postupnosti vzhľadom na iné životné udalosti; dodržiavanie životného scenára podlieha sociálnej kontrole. Ďalej som prostredníctvom naratívnej analýzy interpretovala kultúrne predstavy žien o materstve a sociálnej a biologickej plodnosti.

Ženy svoje tehotenstvá opisovali ako očakávané životné udalosti. Tento svoj postoj zdôvodňovali individuálnymi a rodinnými očakávaniami. V prípade individuálnych potrieb materstvo predstavovalo pre ženy potvrdenie ich vlastnej predstavy o ženskosti. Pričom ich ženskosť bola opisovaná ako prospešná pre spoločnosť, lebo prinesie niečo celej spoločnosti, a to nového človeka. Ďalej narodenie dieťaťa bolo ženami interpretované ako životné naplnenie, spôsob osobnostného rastu, či prostriedok, ako môžu predchádzať sociálnej izolovanosti a pocitom samoty v starobe. Aj v kontexte rodinných očakávaní tehotenstvo ženy zdôvodňovali ako spôsob vytvárania nových vzťahov, a to rodičovských a súrodeneckých. V tomto prípade ženy opisovali narodenie dieťaťa ako prospešné pre celú rodinu, konkrétne partnera a už narodené dieťa. V niekoľkých prípadoch ženy nechceli mať ďalšie dieťa, ale kvôli očakávaniam rodiny, tak urobili. V súvislosti so životom v rodine ženy zvažovali najmä emocionálne dopady priebehu tehotenstva na partnera a ich deti.

Správny čas na tehotenstvo podľa žien nastal vzhľadom na vhodnosť postupnosti iných životných udalostí (ukončenie školy, istota v práci či v bývaní), životný cyklus rodiny, psychickú pripravenosť ženy, vhodného partnera a reprodukčné správanie iných ľudí, s ktorými sa ženy stretávali na pravidelnejšej báze. Na reprodukčné správanie žien vplývala aj ich skúsenosť so samovoľným potratom či predchádzajúcim pôrodom. Tieto vysvetlenia možno definovať ako predstavy žien o sociálnej plodnosti. Z pohľadu biologickej plodnosti som zaznamenala predstavu, že je ideálne mať prvé dieťa pred tridsiatkou a ženy po štyridsiatke by už deti mať nemali.

Ak už nastal správny čas na materstvo, tak ženy hovorili, že sa „snažia o dieťa“. Otehotnenie je v rámci tohto konceptu interpretované ako proces pozostávajúci z niekoľkých sociálnych a biologických aktivít.

Ak ženy otehotneli a podľa ich postojov nebol na to vhodný čas, tak o tehotenstve hovorili ako o šoku či prekvapení. Narušenie predstáv o správnej postupnosti životných etáp ženy riešili rôzne buď situáciu prijali, alebo podstúpili interrupciu. Ak ženy boli slobodné v čase otehotnenia, tak svadba prebehla buď hneď, alebo ju plánovali s odstupom niekoľkých rokov. Nevhodný čas na tehotenstvo bol u niektorých žien sprevádzaný aj fyzickými (nevoľnosť) a emočnými prejavmi (strach, úzkosť, stres).

Analýza naratívov poukázala na skutočnosť, že dôvody žien na tehotenstvo nemajú iba jednu rovinu. Reprodukčné správanie je komplexný jav, ktorý súvisí s makro (ekonomické a celospoločenské faktory), mezo (charakter sociálnych vzťahov) a mikro (individuálne postoje a potreby, životné skúsenosti) spoločenskými štruktúrami. Predstavy žien o materstve a plodnosti odkazovali na rodové stereotypy, psychické a sociálne potreby žien a ich partnerov a detí, rodinný cyklus i na reprodukčné správanie ľudí v rámci ich sociálnych vzťahov. Na reprodukčné plány žien vplývajú nielen ich kultúrne predstavy o ženskosti, osobné postoje, pracovné skúsenosti a iné okolnosti, ktoré vedú k ekonomickej istote, ale aj kvalita poskytovania zdravotnej služby tehotným a rodiacim ženám.

Zoznam prameňov a literatúry (References)

- ABU-DUHO, Jamileh. Motherhood as a script for nationhood. In: LIAMPUTTONG, Pranee (ed.). *Reproduction, childbearing and motherhood: a cross-cultural perspective*. New York: NOVA Science Publishers, 2007, s. 211-220.
- ARCHER, John – LLOYD, Barbara. *Sex and gender*. Cambridge University Press, 2002.
- ARIÈS, Philippe. Two Successive Motivations for the Declining Birth Rate in the West. In: *Population and Development Review* 1980, 6/4, s. 645-650.
- BADINTER, Elisabeth. *Materská láska. Od 17. storočia po súčasnosť*. Bratislava : Aspekt, 1981.
- BERNARDI, Laura – KLÄNER, Andreas. Social networks and fertility. In: *Demographic research* 2014, 30/6, s. 641-670.
- BERNARDI, Laura – KEIM, Sylvia – VON DER LIPPE, Holger. Social influences on fertility: A comparative mixed methods study in Eastern and Western Germany. In: *Journal of Mixed Methods Research* 2007, 1/1, s. 23-47.
- BERNARDI, Laura. Channels of social influence on reproduction. In: *Population research and Policy review* 2003/22, s. 527-555.
- BERNTSEN, Dorthe – BOHN, Annette. Cultural Life Scripts and Individual Life Stories In: BOYER, Pascal – WERTSCH, James (eds.). *Memory in mind and culture*. New York : Cambridge University Press, 2009, s. 62-82.
- BERNTSEN, Dorothe – RUBIN, David. Cultural life scripts structure recall from autobiographical memory. In: *Memory & Cognition* 2004, 32/3, s. 427-442.
- BONGAARTS, John – WATKINS, Susan. Social Interactions and Contemporary Fertility Transitions. In: *Population and Development Review* 1996, 22(4), s. 639-682.
- BOURDIEU, Pierre. *Teorie jednání*. Praha : Nakladatelství Univerzity Karlovy, 1998.
- DE SINGLY, Francois. *Sociologie současné rodiny*. Praha : Portal, 1999.

- DIAZ, Aparicio Belinda et. al. Transition to parenthood: The role of social interaction and endogenous networks. In: *Demography* 2011/48, s. 559-579.
- Eurostat. European statistics on population (Demography, Migration and Projectors), Births and fertility data. Dostupné na internete: <<http://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/7898237/3-08032017-AP-EN.pdf/b17c1516-faad-4e65-b291-187826a7ac88>>
- FILADELFIOVÁ, Jarmila. Demografická situácia a správanie rodín vz. verejná politika v SR. In: *Sociológia* 2005, 37/5, s. 387-418.
- HRDY, Sarah, Blasfer. *Mothers and others: The evolutionary origins of mutual understanding*. Cambridge : Harvard University Press, 2009.
- KEIM, Sylvia. *Social Networks and Family Formation Processes. Young Adults' Decision Making About Parenthood*. Wiesbaden : VS Verlag, 2011.
- LAMPI, Elina. What do friends and the media tell us? How different information channels affect Women's risk perceptions of age-related female infertility. In: *Journal of Risk Research* 2011, 14/3, s. 365-380.
- LIAMPUTTONG, Pranee. Situating reproduction, procreation and motherhood within a cross-cultural context: An introduction. In: LIAMPUTTONG, Pranee (ed.). *Reproduction, childbearing and motherhood: a cross-cultural perspective*. New York: NOVA Science Publishers, 2007, s. 3-34.
- MACINTYRE, Alasdair. *After virtue. A study in moral theory*. Indiana : University of Notre Dame Press, 2007.
- MARTIN JADE, Lauren. Pushing for the perfect time: Social and biological fertility. In: *Women's studies international forum* 2016/62, s. 91-97.
- NEUGARTEN, Bernice – HAGESTAD, Gunhild. Age and the life course. In: BINSTOCK, Robert – SHANAS, Ethel (eds.). *Handbook of aging and social sciences*. New York: Van Nostrand Reinhold, 1976, s. 35-55.
- SHWEDER, Richard – HAIDT, Johnathan. The Cultural Psychology of the Emotions: Ancient and New. In: LEWIS, Michael – HAVILAND-JONES, Jeannette (eds.) *Handbook of Emotions (2nd edition)*. New York: Guilford, 2000, s. 397-414.
- ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. *Transformácia plodnosti žien Slovenska v 20. a na začiatku 21. storočia*. Bratislava : MKD, 2016.
- Štatistický úrad SR Informácie o demografickom vývoji SR v roku 2016. Dostupné na internete: <<https://slovak.statistics.sk/>>
- TYDLITÁTOVÁ, Gabriela. Pluralizácia rodinných foriem na Slovensku ako predmet demografickej analýzy v regionálnej optike. In: *Sociológia* 2011, 43/1, s. 28-56.
- VAŇO, Boris. Hodnotenie faktora plodnosti v populačných prognózach Slovenska. In: *Prognostické práce* 2015, 7/2, s. 157-179.

- WATKINS, Susan - DANZI, Angela. Women's Gossip and Social Change: Childbirth and Fertility Control among Italian and Jewish Women in the United States, 1920-1940. In: *Gender and Society* 1995, 9(4), s. 469-490.
- WOZNIAK, Danielle. *They're all my children: Foster mothering in America*. New York : New York University Press, 2002.
- Záverečné zistenia pre Slovenskú republiku výboru OSN pre odstránenie diskriminácie žien (tzv. CEDAW výbor) (2015). Dostupné na internete: <[tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal](http://internet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal)>.

© **Populačné štúdie Slovenska 10 (Studies in the Population of Slovakia 10)**

Zostavil: prof. PhDr. Pavol Tišliar, PhD.

Autori štúdií:

prof. PhDr. Marta Botiková, CSc. - 1,1 AH

Mgr. Zuzana Pešťanská, PhD. - 2,0 AH

Mgr. Eva Škorvanková - 2,2 AH

Mgr. Terézia Šprochová - 0,8 AH

Mgr. Michal Uhrín – Mgr. Helena Tužinská, PhD. - 1,5 AH

Katedra etnológie a muzeológie

Katedra všeobecných dejín

Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Gondova 2

814 99 Bratislava

1. vydanie, Bratislava 2017, 114 s. (7,6 AH)

Vydavateľ:

© Muzeológia a kultúrne dedičstvo, o.z., 2017

Publikácia vznikla v spolupráci s *Centrom pre historickú demografiu a populačný vývoj Slovenska*

Filozofickej fakulty UK

ISBN 978-80-89881-09-3